

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DÜNYA SEVGİSİ VE DÜNYEVİLEŞME KARŞISINDA KUR'ÂN

Zeynep YAĞIZ AL SABBAGH

Danışman

Doç. Dr. Resul ERSÖZ

MANİSA-2023

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DÜNYA SEVGİSİ VE DÜNYEVİLEŞME KARŞISINDA KUR'ÂN

Zeynep YAĞIZ AL SABBAGH

Danışman

Doç. Dr. Resul ERSÖZ

MANİSA-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Dünya Sevgisi ve Dünyevileşme Karşısında Kur’ân” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25/01/2023

Zeynep YAĞIZ AL SABBAGH

İmza

ÖZET

DÜNYA SEVGİSİ VE DÜNYEVİLEŞME KARŞISINDA KUR'ÂN

Modern çağ, insanları, geçmişte hiç olmadığı kadar dünyevileşme tuzağına çekmekte ve onların hayatın asıl gayesini tefekkür etmelerine, hayatlarını inançları doğrultusunda yaşamalarına fırsat vermemektedir.

Tezimizin amacı, hayata Kur'ân perspektifinden bakan insanlar için, dünyevileşme konusunda bir farkındalık oluşturmaktır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dünya, dünyevileşme ve sekülerizm kavramları incelendi.

İkinci bölümde, insanın yaratılışı konusu ile insan-Allah ilişkisi bağlamında kişiye dünya hayatında rehberlik eden unsurlar, akıl, peygamberler ve kutsal kitaplar yönlerinden ele alındı.

Üçüncü bölümde, Kur'ân'a göre dünya hayatı ve dünyevileşme başlığı altında, Kur'ân'ın dünya hayatı ve dünya sevgisi hakkındaki ayetleri incelendi. Dünyevileşmeye sevk eden faktörler, dahili ve harici olmak üzere iki kısımda ele alındı. Kur'ân'ın dünyevileşmeye karşı uyarıları değerlendirildi. Dünyevileşmeye karşı koruyucu faktörler de sırasıyla iman, hicret, ibadetler, muamelât, ukûbât ve İslâm kardeşliği şeklinde sıralanıp ele alındı. Akabinde dünyevileşen insanın kendini bu girdaptan nasıl kurtarabileceği konusu tartışıldı. İslam tarihi sürecinde uygulanan yöntemler araştırıldı ve özellikle çevrenin etkileri değerlendirilerek hicretin önemi üzerinde duruldu.

Tezde kaynak taraması yöntemi kullanıldı. Tefsirlerden, lügatlerden ve akademik çalışmalardan yararlanıldı.

Sonuç bölümünde, araştırmanın neticesinde elde edilen bilgiler değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Dünya, Dünyevileşme, Sekülerizm

ABSTRACT

THE QURAN IN THE FACE OF LOVE FOR THE WORLD AND WORLDLINESS

The modern age draws people into the trap of secularization as never before and does not allow them to contemplate the real purpose of life and to live their lives in line with their beliefs.

The aim of the thesis is to create an awareness of worldliness for people who look at life from the perspective of the Qur'an. The thesis consists of three parts. In the first part, the concepts of world, worldliness and secularism were examined.

In the second part, in the context of the creation of human and the relationship between human and Allah, the elements that guide the person in the life of the world were discussed in terms of reason, prophets and holy books.

In the third part, the ayahs of the Qur'an about worldly life and worldly love were examined under the title of earthly life and worldliness according to the Qur'an, the factors leading to secularization were discussed in two parts, internal and external. The warnings made to individuals and societies against secularization in the Qur'an were evaluated. The protective factors against worldliness were listed and discussed, respectively, as faith, hijra, devotions, transactions, uqûbât and Islamic fellowship. Afterwards, it was discussed how the worldly person can save him or herself from this vortex. The methods applied in the history of Islam were researched and the importance of the hijra was emphasized, especially by evaluating the effects of the environment.

The literature review method was used in the thesis. Commentaries, dictionaries and academic studies were used.

In the conclusion part, the information obtained as a result of the research was evaluated.

Keywords: Qur'an, Tafsir, World, Worldliness, Secularism

TEŞEKKÜR

Dünya hayatımda, bana ilim yolunda olma fırsatı veren ve bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden Rabbime hamd, ümmetinden olmaktan şeref duyduğum Rasûlullâh'a, âline, ashâbına salât ve selâm ederim.

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Resul Ersöz'e, üzerimde büyük hakları olan babam ve hocam merhum Salih Yağız ile annem Sabiha Yağız'a, çalışmalarım sırasında desteklerini daima hissettiğim eşim Kemaleddin Al Sabbagh ve yeğenim Aybike Tuğba Bur kay'a yürekten teşekkür ederim.

Zeynep YAĞIZ AL SABBAGH
Manisa, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı.....	1
III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
IV. Konu ile İlgili Yapılmış Akademik Çalışmalar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÜNYA.....	4
1.2. DÜNYEVİLEŞME.....	5
1.3. SEKÜLERİZM.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSAN, ALLAH VE İLÂHÎ REHBERLİK

2.1. İNSANIN YARATILIŞI	8
2.2. İNSAN-ALLAH İLİŞKİSİ.....	10
2.3. DÜNYA HAYATINDA İNSANA REHBERLİK EDEN UNSURLAR.....	12
2.2.1. Aklın Rehberliği	12
2.2.2. Peygamberlerin Rehberliği	15
2.2.3. Kutsal Kitapların Rehberliği.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE DÜNYA HAYATI VE DÜNYEVİLEŞME

3.1. KUR'ÂN'DA DÜNYA HAYATI.....	21
3.1.1. Dünya Hayatı Geçicidir	21
3.1.2. Dünya Hayatı Sınanma Sürecidir	24
3.1.3. Kur'ân Dünya Nimetlerinden Yararlanmayı Yasaklamaz.....	26
3.2. DÜNYEVİLEŞMEYE SEVK EDEN DAHİLİ FAKTÖRLER	28
3.2.1. Nefs.....	28
3.2.2. Şeytan.....	31

3.3. DÜNYEVİLEŞMEYE SEVK EDEN HARİCİ FAKTÖRLER	34
3.3.1. Çevre.....	34
3.3.2. Medya	37
3.4. KUR'ÂN'IN DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI UYARILARI	40
3.5. DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI KORUYUCU FAKTÖRLER	54
3.5.1. İman	54
3.5.2. Hicret	58
3.5.3. İbadetler	62
3.5.3.1. Namaz	63
3.5.3.2. Oruç.....	67
3.5.3.3. İnfak	68
3.5.3.3.1. Zekât.....	71
3.5.3.3.2. Sadaka	73
3.5.3.3.3. Fitre	75
3.5.3.3.4. Karz	75
3.5.3.3.5. Kurban	77
3.5.3.4. Hac	80
3.5.3.5. Dua	81
3.5.3.6. Tevbe.....	83
3.5.4. Muâmelât	86
3.5.5.1. Nikahlanmak ve Aile Kurmak	87
3.5.5.2. Sıla-i Rahim Yapmak.....	89
3.5.5.3. Komşularla İyi İlişkilerde Bulunmak.....	92
3.5.5.4. Alışverişte Dürüst Olmak.....	93
3.5.5. Ukûbât.....	95
3.5.6. İslâm Kardeşliği.....	96
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	103

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ	Ankara Üniversitesi
a.s.	Aleyhisselam
A.Ş.	Anonim Şirketi
b.	bîn
c.c.	Celle Celâlühû
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	Çeviren
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
GOÜ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
H.z.	Hazreti
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Nşr.	Neşreden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
r.a.	Radıyallâhü Anh
SAÜ	Sakarya Üniversitesi
s.a.v.	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
Thk.	Tahkik
Ter.	Tercüme
ty.	Tarih yok
Vd.	Ve diğerleri
YDÜ	Yakın Doğu Üniversitesi

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Dünya hayatı, insanın doğumuyla başlayıp ölümüyle sona eren bir zaman dilimidir. Bu hayatta pek çok nimet insanın istifadesine sunulmuştur. Bu nimetler insanın sağlıklı bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gereklidir. Ancak kulluğu unutacak kadar dünyaya meyletmek, dünyanın nimetlerine karşı arzu ve isteklerde aşırılığa gitmek, insanın 'dünyevileşme' denilen tuzağa düşmesine sebep olmaktadır. İnsanlar veya toplumlar her çağda bu hatayı yapabilmışlerdir. Ancak içerisinde bulunduğumuz 21. yüzyıl, daha önce hiç olmadığı kadar insanları dünyevileşme sarmalının içine çekmektedir. Bu sarmala kapılan insanın, dünyaya gönderiliş amacını düşünmesi ve bu amaca uygun yaşaması zorlaşmaktadır.

Tezimizin konusu, Kur'ân'ın dünya hayatına ve dünyevileşmeye bakışının ne olduğudur. Konu, ilk insandan günümüzün modern insanına kadar dünyada yaşamış her bir fert için son derece önemlidir. Çünkü dünya hayatı, insanın ölümüyle birlikte son bulsa da insanın hayat yolculuğu ölümle sona ermemektedir. Ölümden sonra insanı, ahiret hayatı adı verilen yeni bir merhale beklemektedir. Bu merhalede insan, dünya hayatındaki inancı ve yaşantısına göre değerlendirilip ödüllendirilecek veya cezalandırılacaktır. Dolayısıyla dünya hayatı, insanın ahiret hayatının iyi veya kötü olmasını etkilemesi itibariyle çok önemlidir.

Konu ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bizim çalışmamızda insanın dünyevileşmeye yönelmesinde etkili faktörler dahili ve harici olarak ele alınacak, harici faktörlerin değiştirilebilir olması durumunun dünyevileşmeye yönelmeye veya dünyevileşmeden korunmaya etkisi incelenecektir.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Gençlik döneminde, dünya hayatının oldukça uzun olduğunu düşünen insan, yaşadıkça bu hayatın aslında o kadar da uzun olmadığı gerçeği ile karşı karşıya kalır. Dolayısıyla hayatın, gençlik dönemini dünyaya hasredip, kulluğu yaşlılık günlerine ertelemek insanın düştüğü en büyük yanılgıdır. Tezde insanı bu yanılgıya sevk eden sebepler ve Kur'ânî bakış açısıyla hayatın doğru tanziminin nasıl olması gerektiği araştırılacaktır.

İnsanın, dünyaya gönderiliş amacını unutarak dünyaya aşırı derecede mey-letmesi hakkında, bilgilendirici ve uyarıcı ayetler, müfessirlerin görüşleri çerçevesin-de incelenecektir.

Günümüz insanını dünyevileşmeye götüren sebepler harici faktörler olarak ele alınıp konu ile ilgili tarihsel süreçten örneklendirmelere yer verilecek ve yapılan ilmi çalışmalardan faydalanılacaktır.

Dünyevileşmeye karşı koruyucu faktörler, genel olarak tefsir kaynaklarından araştırılacak, konu ile ilgili bazı hadislerle de yer verilecektir.

Tezimizin amacı, Kur'an'ın dünya hayatı ve dünyevileşme hakkındaki ayetle-rinin incelenmesi, insanı dünyevileşmeye sevk eden unsurların araştırılması, dünye-vileşmeden korunmada etkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi ve neticede, İslâm'ın dünyevileşme sorununa bakışı hakkında bir çalışmanın ortaya konulmasıdır.

III.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmada kaynak taraması yöntemi kullanılacaktır. Kur'an'ın, dünya haya-tını tanımlayan ve açıklayan, geçici olan bu hayata aldanmaması konusunda insanı uyaran ayetlerinin ne şekilde anlaşılıp yorumlandığı konusunda ilk dönemlerden gü-nümüze kadar yazılmış çeşitli tefsir kaynaklarına başvurulacaktır. Bu kaynaklar; Ta-berî (ö. 310/923), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Beyzâvî (ö. 685/1286), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Muhammed Abduh (ö. 1849/1905), Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1878/1942), Mehmet Vehbi (ö. 1862/1949), Merâğî (ö. 1883/1952), Seyyid Kutub (ö. 1906/1966), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1883/1971), İzzet Derveze (ö. 1888/1984), Vehbe Zuhaylî (ö. 2015) ve Sâbûnî'nin (ö. 2021) tefsirleridir. DİB yayınlarından 'Kur'an Yolu Tefsiri', M. Sait Şimşek'in 'Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri' ile araştırmanın konusu hakkında yapılmış olan ilmi çalışmalardan da yararlanılacaktır.

Kavramların sözlük anlamları için, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) Lisânü'l-Arab, Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) Tâcû'l-Arûs, Cevherî'nin (ö. 400/1009) es-Sıhâh, Bustânî'nin (ö. 1883) Muhîtü'l-Muhît isimli kaynaklarına müracaat edilecektir. Kav-ramların terim anlamları için TDV İslâm Ansiklopedisi ve DİB yayınlarından çıkan Dini Kavramlar Sözlüğü'nden yararlanılacaktır.

Ayet mealleri, Türkiye Diyanet Vakfı'nın "Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali" isimli mealinden alınacaktır.

IV. Konu ile İlgili Yapılmış Akademik Çalışmalar

Dünyevileşme konusunda çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri şunlardır:

Hacı Önen, “Kur’ân’da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2004.

Bünyamin Açıkalın, “Kur’ân’da Dünya Hayatına Verilen Değer”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Zümrüt Mutlu, “Kur’ân-ı Kerîm’in Dünyevileşmeye Karşı Ahiret İnancını Vurgulaması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Kayseri, 2010.

Burhan İşliyen, “Kur’ân-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018.

Üsame Yıldırım, “Vehn Hadisi ve Dünyevileşme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2020.

Murat Kalıç, “Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÜNYA

Dünya kelimesinin kökeni hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri ‘dünüv’ kökünden ‘yakın olmak’ manasındaki görüş, diğeri de ‘denâet’ kökünden ‘aşağı, değersiz’ anlamındaki görüştür.

İlk görüşe göre dünya kelimesi, yakın olmak anlamında, ‘الدُّنُو’ kökünden türemiştir. ‘الدُّنْيَا’ kelimesi, ‘الْكُبْرَى’, ‘الصُّغْرَى’ kelimeleriyle aynı kalıptadır ve müennes-tir, çoğulu ‘دُنَا’ şeklinde gelmektedir.¹

Dünya kelimesinin ‘dünüv’den türediği kabul edilirse, ahirete yakın olmak, ölüme yakın olmak manalarını içerir. Çünkü dünyada hayat çok kısadır.

İkinci görüşe göre dünya kelimesi, ‘الدَّنَاءَةُ’ kökünden türemiştir. Ayette görüldüğü gibi “أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ...?”² ‘aşağı, kötü, değersiz’ anlamlarını içerir.³

Dünya kelimesinin ‘denâet’ kökünden türediği kabul edilirse dünya hayatı ve nimetlerinin, ahiret hayatı ve nimetlerine kıyasla çok az, geçici bir yararlanma olduğu dolayısıyla dünyanın ahirete nispetle çok değersiz bir konumda bulunduğu anlamını içerir. Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinde de dünya hayatının ahiret hayatına nispetle çok az bir faydalanma yeri olduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki:

“.../...*Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.*”⁴

Diğer taraftan dilimizdeki dünya ile Kur’ân’da geçen dünya kavramları aynı anlamda kullanılmamıştır. Türkçede dünya, üzerinde yaşanan toprak parçası ve uzayda yer almakta olan Güneş, Ay gibi bir gezegeni ifade etmektedir. Ancak ayetlerde geçen ‘dünya’ ifadeleri, yeryüzü anlamında değildir. Bu tabirle ölümden önceki hayat kastedilmektedir.⁵

¹ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, Dar Sader Yayınları, Beyrut, 2011, Cilt 6, s. 311.

² Bakara 2/61

³ İbn Manzûr, Cilt 6, s. 311.

⁴ Tevbe 9/38.

⁵ Bekir Tatlı, “Kur’ân’da “Dünya” ve “Arz” Kelimelerinin Kullanımı” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2005, Sayı 2, s. 259, 265.

Dünya kelimesi, âlem, şimdiki (yaşanılan) hayat, rüya alemi anlamlarına gelmektedir.⁶ Dünya terimi ile, insanın ölüm öncesi hayatı ve bu hayatta ilişki kurduğu varlıklar ile ilgili tutumları, davranışları, eğilimleri kastedilmektedir.⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatı ile ahiret hayatı genellikle birlikte zikredilmiş, dünya hayatının geçici, ahiret hayatının ise kalıcı ve değer vermeye layık olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar, dünya hayatına aldanmamaları konusunda uyarılmışlardır. Bu demek değildir ki, dünya hayatı değersiz ve önemsizdir. Aksine dünya hayatı çok önemlidir çünkü ahiret hayatının kazananlarından olmanın yolu, dünya hayatının doğru anlaşılmasından ve yaşanmasından geçmektedir.

1.2. DÜNYEVİLEŞME

“Dünyevileşme kavramı, dünya ile yakın ilişkiye girme ve dünyaya karşı özel bir tavır almaya işaret eder.”⁸ Kelime Arapçada, dünyaya nispeti ifade etmekte ve ‘رَجُلٌ دُنْيَوِيٌّ’ cümlesinde ‘dünya işlerini seven, onun dışındakilere önem vermeyen’⁹ kişi anlamında kullanılmaktadır.

Dünyevileşme, insanın kendini dünyanın cazibesine kaptırması ve neticede, dünyanın esiri haline gelmesidir. Bir başka deyişle dünyevileşme, kişinin ahiret hayatını ve hesap gününü unutması, dünyevî zevklerin ve dünya hayatının içine hap solmasıdır. Yani dünyevileşme, dünyaya gereğinden fazla değer vermek ve dini hayatı ihmal edecek derecede dünyalıklarla meşgul olmaktır. Dünyevileşen insan, îmânî, ahlâkî, sosyal ve ticari bütün konularda emeğini, kuvvetini ve imkânını dünyevi unsurlara yoğunlaştırmıştır.¹⁰ Dünyevileşme kısaca, dünya sevgisi ve dünyaya meyilde aşırı gitmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünyevileşme kavramı içerik itibarıyla mevcuttur. Yani bu anlamda, dünya metana aldanmak, dünyalıklara kapılmak gibi ifadeler kullanılmıştır.¹¹ Kur'an'da, dünya hayatının insanlara süslü ve cazip gösterildiğine fakat bunun

⁶ Butrus el-Bustâni, **Muhîtü'l-Muhît**, (Thk. Muhammed Osman), Darü'l-Kütüb el-İlmiyah, Lübnan, 2009, Cilt 3, s. 400.

⁷ Fikret Karaman ve diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, (Ed. İsmail Karagöz), 3. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara, 2007, s. 129.

⁸ Burhan İşliyen, **Kur'ân-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), CÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018, s. 21.

⁹ Bustâni, Cilt 3, s. 400.

¹⁰ İşliyen, s. 23.

¹¹ İşliyen, s. 24.

bir yanılsama olduğuna dikkat çekilmiştir.¹² Yine Kur’ân, dünya sevgisinde aşırı gitmeye karşı insanları uyarmıştır.¹³

Dünyevileşme sadece içinde bulunduğumuz modern çağın bir sorunu da değildir. İnsanın dünyevi hırsları ve bu hırsların neticesinde dinin ruhundan uzaklaşması, ahireti unutup dünyayı öncelemesi her dönemde olmuştur. Ancak içinde bulunduğumuz çağ, çevrenin ve medyanın da etkisiyle daha geniş kitleleri etkisi altına almayı başarmıştır. İnsanlar sadece dünya hayatlarını mamur etmek için çalışmaya, tüketmeye ve israfa yönelmişlerdir. Bu dünyevi hayat tarzı, Müslümanların yaşantılarına da tesir etmektedir. İslam toplumlarında da dünyevileşme süreci yaşanmaya başlamıştır. Bireylerin, değerler dünyalarından ve davranış çizgilerinden dinin etkisini ve müdahalesini çıkarmaya, hayatlarını özgür bir biçimde yaşamaya doğru yöneldikleri görülmektedir. Dine bağlılık sadece şekil ve kalıplarda gözlemlenir olmuştur.”¹⁴ Bu durum, Müslümanların, Kur’ân’ın önerdiği hayat tarzından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.

1.3. SEKÜLERİZM

Latince bir kelime olan ‘seküler’, ‘ırk, çağ, dünya’ anlamlarındaki, ‘saeculum’ kelimesinden gelir. Bu kelimedenden de aitlik ifade eden ‘saecularis’ kelimesi türemiştir. Bu şekilde kelime ‘saeculum’a ait olan anlamı kazanmıştır. Fransızcaya ‘seculer’, oradan da İngilizceye ‘secular’ şeklinde geçmiştir.¹⁵ Sekülerizm kavramında, zaman olarak ‘şimdi’ye, mekân olarak da ‘dünyevi’ olana ait çağrışımlar bulunmaktadır.¹⁶

Sekülerizm, Protestan ülkelerde fikrî bir akım ve bir hayat tarzıdır. Bu hayat tarzında, dinin dünya hayatıyla ilgili bütün bağlantıları kopararak, din özelleştirilmiştir. Yani din, bireysel alana hapsedilmiş, ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmiştir.¹⁷ Diğer bir deyişle, yaşanan dünya hayatını önceleyen ve dünya hayatının uhrevî alemle, yani din, peygamberlik ve vahiy ile olan ilişkisini kesmeyi hedefleyen bir öğretilerdir.¹⁸

¹² Hadîd 57/20.

¹³ Fâtır 35/5.

¹⁴ Ali Bardakoğlu, **İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016, s. 40-41.

¹⁵ İşliyen, s. 25.

¹⁶ Murat Kalıç, **Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021, s. 14.

¹⁷ Ahmet Yıldırım, **Din Dünyevileşme ve Zühd**, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 20.

¹⁸ Fatih Kurt, **Modern Çağın İnanç Sorunları**, 2. Baskı, DİB. Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31.

Hayatın tanziminde seküler (dünyayı önceleyen), maddeci, bir öğretinin esas alınması, bu anlayışa göre davranılması dinin ötelenmesi, yaşanan hayatın dışına itilmesi sekülerizm düşüncesinin vücut bulmasına sebep olmaktadır.

Sekülerizm kavramı anlam, mahiyet ve kapsam açılarından dünyevileşme kavramıyla örtüşmemektedir. Sekülerizm, aslında Batı tandanslı bir kavramdır. Kaynağı itibarıyla dini kurumların ve din adamlarının karşısında olmayı ifade etmektedir. Sekülerizmin, Müslümanlar açısından bir problem olarak görülmesi mümkün değildir. Müslümanlar açısından ancak şöyle bir problem olabilir; dini yaşantı zayıflar ve insanlar dinden uzaklaşmaya başlar. Bu durumun sonucunda da Müslümanlar, dini gerektiği gibi anlayamazlar ve dolayısıyla meselelerine çözüm üretme yeteneklerini kaybederler. Bu nedenle, dünyevileşme kavramına, Batı'nın yüklediği anlamla, Müslümanların yüklediği anlam tam manasıyla aynı şey değildir. Buradan ortaya çıkan sonuca göre sekülerizm, dünyaya bütünüyle karşı olan bir din anlayışının doğru olmadığını göstermek için ortaya çıkmış bir harekettir. Dünyevileşme ise, dinin ihmal edilmesini ve dünyaya meyilde aşırı gidilmesini ifade eden bir kavramdır.¹⁹

Sekülerizm, ilk bakışta İslam'la ilgisi olmayan bir öğreti olarak düşünülebilir. Ancak Müslümanları da etkisi altına almakta ve onların da -her ne kadar itiraf edilemese de- önce düşüncelerini değiştirmelerine sonra da dini duygularının zayıflamasına sebep olmaktadır. Bu durumun, Müslümanların -farkında olmadan- İslam'a aykırı bir yaşam tarzını kabule yol açması kaçınılmazdır. Bu nedenle sekülerizm tehlikesine karşı Müslümanların bilinçli olmaları gerekmektedir.

¹⁹ Kalıç, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSAN, ALLAH VE İLÂHİ REHBERLİK

2.1. İNSANIN YARATILIŞI

Kur'ân'a göre, insan yaratılmadan önce melekler yaratılmış ve günah işleme, aşırı gitme, isyanda bulunma gibi olumsuz özellikler -tabiri caizse- onların yaratılış programlarına eklenmemiştir. Çünkü melekler, ontolojileri farklı manevi varlıklardır ve teklife muhatap değildirler. İnsan ise, akli sayesinde teklife muhatap kılınmıştır.

Allah (c.c.), insanı yaratacağı zaman bu durumu meleklerle bildirmiş ve onlar buna tepki göstermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şu şekilde ifade edilmiştir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ
/Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacağsın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”²⁰

Muhammed Abduh, bu ayetin tefsirinde Yüce Allah'ın (c.c.), meleklerle kendisinin yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdiğini belirtmiş ve meleklerin bu haberdan, Allah'ın (c.c.) insanı, yeryüzünde halife kılacağını, onun fitratına ihtiyar sahibi olma özelliği bahsettiğini anladıklarını ifade etmiştir. Meleklerin anladığı diğer bir konu, halife olarak yaratılacak insanın karşısına, birbiri ile çelişen işler çıktığı takdirde, insan onlar arasında tercihte bulunabilecektir. Ancak insanın bilgisi, menfaat ve maslahatları bütünüyle kapsayıcı bir bilgi değildir. İnsanın, iradesini maslahat ve hikmetin aksine kullandığında ise fesat çıkması kaçınılmazdır. Tam anlamıyla her şeyi kapsayan ilim, ancak Allah Teâlâ'nın ilmidir.²¹

Allah'ın, “Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim,” şeklindeki kelâmı, Taberî tefsirinde, şöyle açıklanmıştır:

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), bir kısım sahabilere ve Mücâhid'e (ö. 103/721) göre burada zikredilen maksat; İblisin durumudur. Çünkü onun içinde gizlediği bir kibri bulunmaktaydı. Ayrıca o, Allah'a isyan etme duygusuna sahipti. Meleklerin bilmediği konu bu idi. Fakat Allah, İblis'in

²⁰ Bakara 2/30.

²¹ Muhammed Abduh, M. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, (Çev. Mehmet Erdoğan ve diğerleri), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011, cilt 1, s. 357.

bu durumunu bilmekte idi. Katâde'ye (ö. 117/735) göre ise; Allah Teâlâ'nın bildiği husus, insan yeryüzünde halife olmak üzere gönderildiğinde, onun nesli artacak ve bu nesilden meleklerin zannettiği gibi sadece kan dökecek, fitne çıkaracak ve bozgunculuk yapacak insanlar gelmeyecekti. Adem'in (a.s.) soyundan Peygamberler ve Allah'ın birçok salih kulları da gelecekti. Taberî, ayetin her iki görüşü de içine aldığı açıklamıştır. Şöyle ki, Allah hem İblisin düşüncesini bilmekte idi hem de insanların içinden salih kulların da çıkacağını bilmekte idi. Yani bütün insanlar fitne çıkaracak ve bozgunculuk yapacak değillerdi.²²

Allah'ın insan için halife mevkiini layık görmesi onun aklı sayesinde canlı cansız eşyaya hükmedebilme, yeryüzünü imar edebilme ve adaletli bir düzen kurabilme yetisinin kendisine verilmesinden kaynaklanmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen, halife kılmak tabirini, “yerin imarına, idaresine, zürriyetinin yeryüzünde intişarına, onu donanımlı kılacağım”²³ şeklinde açıklamıştır.

İnsanın yaratılışı ve yaratılış gayesi hakkındaki bir ayet de şöyledir:

وَالِى تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ
فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا لَهُمْ يَسْمَعُ يُعْذِرُ وَيَسْفِى مَا سَفَا اللَّهُ مِنْهُ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ الْأَوْدَانُ يَوْمَ ذَلِكَ تَبْدُلُ السَّعَابِلُ مَا تَدْرِي
Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden (topraktan) yarattı. Ve sizi orada yaşattı. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra da O'na tevbe edin. Çünkü Rabbim (kullarına) çok yakındır, (dualarını) kabul edendir.”²⁴

Bu ayet, bazı müfessirler tarafından, insanın yeryüzünü imar etmekle görevlendirilmesi anlamına geldiği şeklinde yorumlanmıştır.

Vehbe Zuhaylî, bu ayeti “Sizi yeryüzünü imar etmeniz için yarattı. Ömrünüzü de yeryüzünde yerleşmeniz için devam ettirdi.” şeklinde açıklamıştır.²⁵

Taberî'de de Hz. Salih'in (a.s.), sadece Allah'a kulluk etmeleri yönünde kavmini uyardığı ve şöyle dediği beyan edilmiştir:

“Ey kavmim, sadece Allah'a kulluk edin. Sizin, Allah'tan başka hiçbir ilahınız yoktur. Atanız Âdem'i topraktan yaratarak, sizin aslınızı yerden icad eden O'dur.

²² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberî Tefsiri**, (Ter. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınevi, İstanbul, 2017, Cilt 1. s.176.

²³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1963, Cilt 1, s. 35.

²⁴ Hûd 11/61.

²⁵ Vehbe Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, (Ter. Hamdi Arslan ve diğerleri), 5. Baskı, Bilimevi Basın Yayın A.Ş., 2017, s. 344.

Sizlere yeryüzünü imar etme ve orada yaşama imkânı verdi. Orayı sizin yaşamanıza müsait kıldı.”²⁶

Allah Teâlâ, Hz. Âdem’i topraktan yarattığı gibi, onun neslini yarattığı nutfeleri de topraktan yaratmıştır, diyen Kâdı Beydâvî, ayete farklı anlamlar verilebileceğini belirtmiştir. Bu anlamlar; insanı, orada imara yetkili kılmıştır, orada ona ömür vermiştir, onu arzda imarete muktedir kılmış yeryüzünü imar etmesini emretmiştir, ona arzda yaşadığı yerleri hibe olarak vermiş ve ömrü bittiğinde geri alacaktır, şeklindedir.²⁷

Seyyid Kutub, ayeti şu şekilde açıklamıştır:

Hz. Salih (a.s.), kavmine Allah’ın kendilerini topraktan yarattığını hatırlamalarını istemektedir. Burada topraktan yaratılma ilk yaratılışın topraktan olması sebebiyledir. Ancak insan topraktan çıkan ürünlerle beslenmeye devam etmesi nedeniyle de organik yapısındaki elementler ile toprakta bulunan elementler benzerdir. İnsan her ne kadar topraktan yaratılmış ise de Allah insanı yüceltmış ve yeryüzünde halife kılmıştır. Allah’ın insandan isteği, yeryüzünü imar etmesidir.²⁸

Bu iki ayetten insanın hem bozgunculuk yapıp, kan dökebilecek hem de Allah’ın kulu olduğunun bilincinde olarak yeryüzünü imar edebilecek özellikte yaratıldığını görmekteyiz. İnsanın, yeryüzünde halifelikle görevlendirilmesi veya halifelik yapabilecek özellikte yaratılması münasebetiyle, hayatını bu yaratılış gayesine uygun sürdürmesi gerekmektedir. Yani ondan yeryüzünü imar etmesi, bayındır haline getirmesi istenmektedir. O, orada fesat çıkarması, kan dökmesi için gönderilmemiştir. İnsan iyi-kötü her iki tarafa da meyledebilme özelliği dolayısıyla dünya hayatında sınanma durumundadır.

2.2. İNSAN-ALLAH İLİŞKİSİ

İnsan, yaratılış özellikleri gereği dünya hayatında Allah’ı görmekten acizdir. Ancak o, kendisini ve kâinatı yoktan var eden, bir yaratıcı olduğunu, kavrayabilecek özellikte yaratılmıştır ki, buna fitrat denilmektedir.

Kur’ân’da Allah’ın insanları fitrat üzere yarattığı, bildirilmektedir.

²⁶ Taberî, Cilt 4, s. 500.

²⁷ Kâdı Beydâvî, **Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl)**, (Ter. Şadi Eren), Işık Yayınları, 2013, Cilt 2, s. 78.

²⁸ Seyyid Kutub, **Fîzılâl-il Kur’an/Kur’an’ın Gölgesinde**, (Ter. İ. Hakkı Şengüler ve diğerleri), Hikmet yayınevi, İstanbul, 1984, Cilt 8, s. 224.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
Fıtrat, doğan çocuğun Rabbini bilme noktasında, yaratılışında bulunan husu-
siyettir. Yani doğan her çocuk, bilme noktasına ulaştığında, Rabbini kendisi ile bilip
tanıyabilir. Allah, insanı böyle bir hilkatte yaratmıştır.³⁰

Buna göre fıtrat, Allah'ın tek ilah olduğuna, O'ndan başka ilah bulunmadığı-
na dair inancın, insana yaratılışında yerleştirilmesidir.

Sâbûnî, ayeti şöyle açıklamıştır:

“Bütün batıl dinlerden uzak durup hak din olan İslâm'a yönelerek dini sırf Al-
lah için kıl, gayret ve gücünle İslâm'a gel. Sana, üzerinde dosdoğru yürümeyi emret-
tiğimiz bu hak din, Allah'ın fıtrat kanunudur. İnsanları ona göre yaratmıştır. O fıtrat
kanunu, Allah'ı birlemedir.”³¹

Beydâvî de fıtratın yaratılış olduğunu, yani insanların hakkı kabul etmeye
hazır bir şekilde, hakkı idrak etmeye gücü yetecek bir biçimde yaratıldığını belirtmiş-
tir. İnsan artık Allah'ın kendisini yarattığı bu fıtrata yönelmelidir.³²

Görüldüğü gibi, ayetin tefsirinde, insana yaratılışında Allah'a inanma yetisi
verilmiş olduğu ve buna fıtrat denildiği belirtilmektedir.

Diğer taraftan, din eksenini dışında da yaratıcının varlığını tartışılmıştır. Çünkü
insanın dünya hayatında Allah'ı görmekten aciz olması, O'nu müşahade edememesi,
onun zihninde sorgulamalara sebep olmuştur. Ancak insanların kahir ekseriyeti bir
yaratıcının olduğu konusunda hem fikir kalmıştır.

Şüpheli, inkârcı veya kendine has özelliği olan filozofların dışında, bütün dü-
şünürler Allah'ın varlığı konusunda birleşmişlerdir. Düşünürler, ispat yolunda ve
sıfat sorununda ihtilafa düşseler de Allah'ın varlığı konusunda aralarında fikir ayrılı-
ğı meydana gelmemiştir. Yani bir yaratıcının varlığını kabul etmişlerdir. Önde gelen
Yunan filozofları, Mütakellimîn, Sûfiye, Batılı düşünürler ve İslâm filozofları Al-
lah'ın varlığına işaret etmişlerdir. Bütün bu düşünürlerin farklı kültürlerde yetişmele-
ri ve farklı zaman dilimlerinde yaşamaları onların Allah'ın sıfatları konusunda farklı

²⁹ Rûm 30/30.

³⁰ İmam Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Ter. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstan-
bul, 2002, Cilt 13, s. 476.

³¹ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr/Tefsirlerin Özü*, (Ter. Sadreddin Gümüş-Nedim
Yılmaz), Ensar Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 2016, Cilt 4, s. 491.

³² Beydâvî, Cilt 2, s. 760.

fikirlerle sahip olmaları son derece doğaldır. Filozofların tasavvurlarındaki ilk sebebin niteliği farklı farklıdır. Ancak hepsini birleştiren gerçek, alemi yoktan var eden ya da harekete geçiren üstün bir varlığın olduğuna şüphe yoktur. İslâm düşünürleri, her çeşit cismaniyetten münezzeh, sebeplerin sebebi olan bu yüce varlığın Allah (c.c.), olduğunu söylemişlerdir.³³

Netice olarak insanlar, yaratıcıyı görmemelerine rağmen akıllarını kullanarak onun varlığına ulaşabilmişlerdir. Bu nedenle Allah inancı ‘aklen vacip’ olarak kabul edilmiştir. Çünkü Allah (c.c.), ayette ifade edildiği gibi, insanı fitrat üzere yaratmıştır. Kendisinde tevhit inancının özü bulunan insan ya bu inancını devam ettirir ya da bu inançtan sapmalar yaşar. Kur’ân, bu sapmalara karşı insanı uyarmıştır. Allah’ın yarattığı fitrata yönel, buyruğu tefsirlerde belirtildiği gibi, insana aslına, özüne dönmesi konusunda bir uyarıdır. Yani insan, yaratıcısını idrak edebilecek şekilde yaratılmıştır ve bunun gereğini yerine getirmelidir.

Allah (c.c.), insanı fitrat üzere yani yaratıcısını idrak edebilecek özellikte yaratmakla beraber ona yol gösterecek peygamberler de göndermiştir. Böylece insanın Allah ile iletişimi nübüvvet ekseninde devam etmiştir.

2.3. DÜNYA HAYATINDA İNSANA REHBERLİK EDEN UNSURLAR

Allah insana dünya hayatını düzenlemesi için akıl ve irade vermiştir. Onu kötülöklere veya hatalara yöneltebilecek çeldiriciler olduğu gibi iyiye ve doğruya yöneltecek, kendisine rehberlik eden unsurlar da bulunmaktadır.

Dünya hayatında insana rehberlik eden unsurları üç grupta incelemek mümkündür:

2.2.1. Akıl Rehberliği

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Akıl, ‘sözlükte ‘yasaklamak, engellemek, zaptetmek, alıkoymak ve tutmak’³⁴ gibi anlamlara gelmektedir. “Terim olarak düşünmek, duyu vasıtalarıyla idrak etmek suretiyle bilinmesi mümkün olan şeyleri bilme ve anlama gücü, iyiyi kötüden ayırt etme kabiliyeti, var-

³³ İbrahim Agah Çubukçu, **İslam Felsefesinde Allah’ın Varlığının Delilleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 58.

³⁴ İbn Manzûr, Cilt 10, s.232.

lığın hakikatini idrak melekesi, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden cevher demektir.”³⁵

“İnsanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyonu haizdir. Kur’ân’a göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.”³⁶

“İnsan vahyin doğruluğuna, vahyiden önce kendisine lütfedilen akıl ile karar verir. Buna, vahyi akıl temeline oturtmak denir. Hz. Peygamber (s.a.v.) işe, vahyi muhataplarının aklına arz etmekle başlamıştır. Somut örneklemeler ile onlardan akıllarını kullanıp kendilerine bile faydası olmayan birtakım nesnelere ulûhiyet atfetmelerini istemiştir.”³⁷

İnsan, akklı sayesinde tefekkür edebilir, kendisini ve alemini yaratan bir yaratıcı olduğu fikrine ulaşabilir, akklı sayesinde düşünce dünyasını oluşturabilir ve hayat nizamını istediği şekilde düzenleyip tatbik edebilir. Allah’ın verdiği akıl ile insan, düşünebilme, gördüklerinden görmediklerine intikal edebilme güç ve kabiliyetine de sahip olmuştur. O, akklı sayesinde, her şeyin illet ve sebeplerini araştırır ve öğrenmek ister. Bu nedenle kendisini ve kâinatı yaratan, zabt ve idare eden, Allah Teâlâ’ya iman, her mükellef için, her şeyden önce gelen bir vecibedir.³⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de, insanları düşünmeleri, akıllarını kullanmaları için, uyaran birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“*انْ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ*”/Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akılselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.”³⁹

Zemahşerî, ayeti, yaratılıştaki mükemmelliğe hayvanların baktığı gibi gafil şekilde bakmayanlar, tefekkür, istidlal ve ibretle bakanlar için, bir yaratıcının var

³⁵ F. Karaman ve diğerleri, s. 15.

³⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt 2, s. 238.

³⁷ Resul Ersöz, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Hanefî-Matürîdî Çizginin Yeniden İnşasına Dair”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 52, 2020, s. 248.

³⁸ Ahmet Hamdi Akseki, **İslâm Fitrî, Tabîî ve Umumi Bir Dindir**, (Nşr. Hasan Tahsin Feyizli), Nur Yayınları, Ankara, 1980, s. 87.

³⁹ Âl-i İmrân, 3/190

olduğuna, O'nun kudretinin büyük ve hikmetinin yüce olduğuna yönelik açık deliller vardır, şeklinde açıklamıştır.⁴⁰

“أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا.”/Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”⁴¹

Ayet, münafıklar ve kafirler hakkındadır. Kur'an'da bulunan uyarıcı nasihatlerden ibret almamalarından, son derece kuvvetli delillerle ortaya konmuş olan hükümlerle amel etmemelerinden dolayı kafirler kınanmaktadır. Onlara, Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmaları emredilmektedir. Onların kalplerinde kilitler mi vardır ki, bu nedenle düşünemiyorlar, anlayamıyorlardır. Kalpleri hakka açılmıyor mudur?⁴²

“إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ.”/Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.”⁴³

Kur'an'a, yani hakka kulaklarını tıkayanların, işitme duyusunu kaybetmiş kimselerden farkı yoktur. Hak ile batılı, iyilik ile kötülüğü birbirinden ayıran aklın faziletinin emaresi onların üzerinde görülmemektedir. Böyleleri aklın, işitmenin ve konuşmanın faydalarından yoksun kimseler gibidirler, hatta bunlardan da kötü durumdadırlar. Çünkü Allah, onlara bu duygu ve kuvvetleri vermiş ama onlar bunu kendi aleyhlerine bozmuşlardır.⁴⁴ Artık onlara ne söylenirse söylensin ne ile uyarılırsa uyarılsın, faydası olmayacaktır.

“وَلِلدَّارِ الْأَجْرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ.”/Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?”⁴⁵

Muhammed Abduh, ayetteki ‘أَفَلَا تَعْقِلُونَ’, ifadesini, ‘Ey ahireti yalan sayanlar! Gaflet edip de bu farkı akletmiyor musunuz? Zaten siz bunu akletseydiniz, iman ederdiniz’, şeklinde açıklamıştır.⁴⁶

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerîm, insanları düşünmeleri, tefekkür etmeleri, akıllarını kullanmaları konusunda uyarmaktadır. Çünkü insan, düşündüğü zaman gerçeğe ulaşacaktır. Ancak o, gaflet içinde bir hayat sürüp, kendilerine sunulan delilleri dikkate almadığı zaman -ayette belirtildiği gibi- canlıların en kötüsü, sağırlar ve dilsizler olarak tavsif edilmiştir.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fî vüçûhi't-te'vîl**, (Thk. Halil Me'mûn Şîhâ), Darü'l Marife, Beyrut, 2009, s. 211.

⁴¹ Muhammed 47/24.

⁴² Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 13, s. 357.

⁴³ Enfâl 8/22.

⁴⁴ Abduh, Cilt 11, s. 139.

⁴⁵ En'am 6/32.

⁴⁶ Abduh, Cilt 7, s. 539-540.

2.2.2. Peygamberlerin Rehberliği

İnsanda aklın varlığı, bir yaratıcı olduğuna inanmak için yeterlidir. Şer'i bilgi 'nakil' ile, dini bilgi ise 'akıl' ile bilinir. Peygamber olmadan anlaşılabilir bu kısma yani aklen zorunlu olan ve başka bir şekilde olma ihtimali bulunmayan kısma, din, peygamberin açıklamasına ve aklen mümkün olmak kaydıyla, muhtemel yönlerden birini tercih etmeye ihtiyaç duyulan kısma da şeriat denir.⁴⁷ Mümkün olan alternatiflerden hangisini tercih etmenin daha yararlı, dinin önerdiği hayat düzenine ve vahyin ruhuna daha uygun olduğunun tespitinde, bu konuda verilebilecek hükmün bir 'hukuki ilke' haline getirilmesinde peygambere ihtiyaç vardır.⁴⁸

Nitekim Kur'an, peygamberlerin gönderilme sebebini şu ayetle açıklamaktadır:

“رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا.” (Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁴⁹

Ayette Allah (c.c.), kullarına peygamberler gönderdiğini beyan etmektedir. Bunun sebebini de şu şekilde açıklamaktadır:

Günahlarından dolayı Allah'ın hesap soracağını bilmedikleri için kulların özür beyan etmelerinin yolunu, Allah onlara peygamberler göndererek kesmiştir. Onlara peygamberler gönderilmemiş olsaydı, ahirette azap etmek zulüm olurdu.⁵⁰ Çünkü insanlar, dünyada işledikleri günahlar yüzünden, ahiret azabına uğradıkları zaman, Allah'a itiraz edebilirler, işledikleri günahların ve kötülüklerin yasak olduğunu bilmediklerini söyleyebilirlerdi. Oysa artık bir bahaneleri olamayacaktır, zira Allah, kullarına, kendilerine rehberlik edecek peygamberler göndermiştir.

Aşağıdaki ayette de peygamberlerin, insanları tevhid inancına çağırmak için gönderildiği beyan edilmektedir.

⁴⁷ Hanifi Özcan, **Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik**, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2015, s. 40.

⁴⁸ Özcan, s. 112.

⁴⁹ Nisâ 4/165.

⁵⁰ Ahmed Mustafa el-Merâđi, **Tefsîrû'l-Merâğî**, (Thk. Basil Uyoun As-Soud), 3. Baskı, (Darü'l-Kütüb el-İlmîyah, Beyrut, yy. 1436/2015, Cilt 6, s. 359.

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ.”/Allah kendi emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye vahiy ile, «Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun» diye gönderir.”⁵¹

Vehbe Zuhaylî, bu ayetin tefsirinde, Allah’ın gökten sadece yağmur indirip bedenleri ve toprakları diriltmekle kalmadığını, ruhları da vahiy ile dirilttiğini belirtmiştir. Allah’ın semadan insanlara indirdiği en büyük nimet budur. Kullar arasından seçilen peygamberlere indirilen vahyin muhtevası şundan ibarettir: ‘Benden başka tanrı yoktur, benden sakının.’ Bu ayetler, uluhiyyetin birliğini ifade etmektedir.⁵²

A’râf suresinde Nûh, Hûd, Sâlih, Şuayb (a.s.) peygamberlerin, kavimleri için aynı şekilde tevhide ve Allah’a kulluğa davet ettikleri haberi şu ayetle verilmektedir:

قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ”/Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur.”⁵³

Yine aynı surede, Hz. Peygamber’den, aşağıdaki ayetle, insanları tevhide davet etmesi istenmektedir:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي الْقُلُوبَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ./De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah’a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah’a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O’na uyun ki doğru yolu bulasınız.”⁵⁴

Ayetteki hitap, Arap ve Arap olmayan herkese yapılmış evrensel bir hitaptır. Yani Hz. Muhammed (s.a.v.), bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Ayette felâh ve kurtuluşa ermenin yolunun, Allah’a iman ve Rasûlüne tabi olmaktan geçtiği belirtilmiştir.⁵⁵

Görüldüğü gibi, Allah’ın insanlara gönderdiği din tekdir ve o da tevhid dinidir. İnsanlar zaman geçtikçe dinin aslından uzaklaşmışlar ve peyderpey gönderilen peygamberler, tevhitten uzaklaşan insanı, sıratı müstakim olarak ifade edilen doğru yola yöneltmek için rehberlik etmişlerdir.

Allah Teâlâ, peygamberleri gönderiş amacını şöyle açıklamıştır:

⁵¹ Nahl 16/2.

⁵² Zuhaylî, **Tefsirü’l-Münir**, Cilt 9, s.160.

⁵³ A’râf 7/59, 65, 73, 85.

⁵⁴ A’râf 7/158.

⁵⁵ Abduh, Cilt 10, s. 205.

“إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ.”/Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.”⁵⁶

Taberî, ayetin açıklamasını şu şekilde yapmıştır:

“Ey Muhammed, şüphesiz ki biz seni, hak din olan İslâm ile gönderdik. Sen, iman edenleri cennetle müjdeleyen ve seni yalanlayanları cehennem azabıyla uyarsın. Geçmişte hiçbir ümmet yoktur ki onların içine kendilerini uyaran bir peygamber gönderilmiş olmasın.”⁵⁷

Peygamberlerin gönderiliş amacı, bir başka ayette de şu şekilde ifade edilmiştir:

“يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا. وَذَاعِيًّا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا.”/Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah’ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik).”⁵⁸

“Ey Muhammed, şüphesiz ki biz seni, gönderdiğimiz dini ümmetine tebliğ ettiğine dair bir şahid ve Allah’ın emirlerine itaat edenleri cennetle müjdeleyen bir müjdeci, Allah’ın emirlerine karşı gelenleri, cehennemde yanacakları ikazıyla uyaran bir uyarıcı, Allah’ın emirleriyle onu birlemeye ve sadece ona kulluk etmeye çağıran bir davetçi ve yaratıkları, Allah’ın sana verdiği nur ile aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.”⁵⁹

Buradan anlıyoruz ki, Allah insanı yaratmış ve onu dünyada ne yapacağını bilmez şaşkın bir halde çaresiz bırakmamıştır. Gönderilen peygamberler, insanları tevhide davet etmişler ve dünya hayatlarında onlara yol gösteren birer rehber olmuşlardır.

Ayrıca Allah’ın, uyarıcı ve yol gösterisi bir peygamber göndermesi insanlar için hayret uyandırıcı ve kabul edilmesi güç bir durum olmamalıdır. Yukarıda değinildiği gibi Allah Teala her topluma peygamber göndermiştir. Dolayısıyla ‘peygamber’ kavramı, toplumun hafızasında her daim yer almaktadır. Önceki ümmetlerin kıssaları dilden dile aktarılmaktadır. Hatta gelecek son peygamberin vasıfları dahi önceki kitaplarda bildirilmiştir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır:

⁵⁶ Fâtır 35/24.

⁵⁷ Taberî, Cilt 7, s. 20.

⁵⁸ Ahzâb 33/45-46.

⁵⁹ Taberî, Cilt 6, s. 505.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ./Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını
tanıdıkları gibi tanır. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler.”⁶⁰

Ayetin ifadesine göre bir kısım insanlar, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Allah’ın peygamberi olduğunu çok iyi bildikleri halde, tereddütlerinden dolayı değil, farklı sebeplerle peygamberi yalanlamışlardır.

Taberî, Yahudi ve Hıristiyan bilginlerinin, Hz. Muhammed’in Allah’ın peygamberi olduğunu, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını veya Kâbe’nin peygamberin kiblesi olduğunu bildiklerini belirtmiştir. Onlardan bir grubun, ellerindeki Tevrat ve İncil’de yazılı olarak bulunan Hz. Muhammed’in peygamberliğini veya kible meselesini bile bile gizledikleri, yaptıklarını bile bile yaptıkları, Allah’a kasıtlı olarak isyan etmiş oldukları şeklinde ayeti açıklamıştır.⁶¹

Ayet, inâdî küfür türünün bulunduğu konusunda delildir.⁶² Gerçekten de “Peygamberin karşısında duran ve onların davalarını durdurmak isteyenlerin inanamayış sebepleri, peygamberlerin peygamberliğinin ispat edemeyişinden, inanabilmek için yeterli belgeyi insanlara takdim edemeyişinden değildir.”⁶³ Onların inkarında, asabiyetin, menfaat çekişmesinin, günah ortamında kalmakta ısrarın ve yaşanagelen düzenden vazgeçememenin büyük rolü olmuştur.

2.2.3. Kutsal Kitapların Rehberliği

Kutsal kitaplar, peygamberlerin insanlara rehberliğinde hem temel kaynak hem de onların dünyadan ayrılmalardan sonra yeryüzünde Allah’ın insandan istediği hayat nizamını sürdürmede rehberlik etmeye devam eden en önemli unsurdur. Kutsal kitaplar zaman zaman uğradıkları tahrifat ya da yeni hükümlerin tebliğine ihtiyaç sebebiyle yürürlükten kaldırılıp yenilenmiştir ve bu durum Kur’an’ın gönderilmesine kadar devam etmiştir.

Kur’an’ın, hak üzere gönderildiği, önceki kitapları da tasdik ettiği ve kitapların gönderiliş gayesinin insanlara doğru yolu göstermek olduğu şu ayette beyan edilmiştir:

⁶⁰ Bakara 2/146

⁶¹ Taberî, Cilt 2, s.368.

⁶² Kurtubî, Cilt 2, s. 387.

⁶³ Ahmet Lütfi Kazancı, **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 94.

“وَأَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ.” *O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ile İncil'i indirmişti.*”⁶⁴

Taberî, ayeti şu şekilde açıklamıştır:

Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.v.), Tevrat ve İncil'e tabi olanların ihtilaf ettikleri konularda, hakkı ortaya koyan Kur'an'ı indirdi. Kur'an, önceki peygamberlere indirilen kitapları tasdik etmektedir. Allah, bu kitaptan önce, kullarına tevhid ve dinin hükümlerini açıklamak için Musa'ya (a.s.) Tevrat'ı, İsa'ya (a.s.) İncil'i indirmiştir. Şimdi de, İsa (a.s.) hakkında ve diğer konularda hakkı batıldan ayırt eden, kesin delillerle akılların tatmin olmasını sağlayan, Kur'an'ı indirmiştir.⁶⁵

Kur'an'ın insanlara ayetleri üzerinde düşünmeleri ve öğüt almaları için gönderildiği şöyle açıklanmıştır:

“كَتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ.” *(Resûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.*”⁶⁶

Vehbe Zuhaylî, ayetin tefsirinde, ebedi mutluluğa erişmenin yolunun, Allah'ın mü'minlere bir hidayet ve rahmet olarak indirdiği Kur'an'a uymaktan geçtiğini belirtmiştir. Çünkü Kur'an'ın hayrı ve bereketi çoktur. Hem şifadır hem de kendisine uyanları kurtuluşa götüren bir rehberdir. Allah Teala Kur'an'ı, üzerinde düşünmeden tilavet edilsin, ibret alınmadan okunsun diye değil, ayetleri hakkında düşünülüp tefekkür edilsin, beyan ettiği konulardan ibret alınsın diye indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim, aklını kullananlar yani düşünüp ibret alanlar için bir öğüt ve nasihattir. Ayeteki 'ülü'l-elbâb' ifadesinden maksat 'üstün akıl sahipleri'dir. Zira akıllı kimse, Kur'an ayetlerinin manalarını düşünüp, onlardan istifade etmesini bilir.⁶⁷

Kur'an'ın yol gösterici olarak indirildiği, şu ayette beyan edilmiştir:

“ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ. هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ.” *O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.*”⁶⁸

Taberî, ayetin tefsirinde, Kur'an'ın, Allah katından geldiği hususunda hiçbir şüphe bulunmadığı belirtilmiştir. Allah'ın emirlerine itaat ederek ve yasakladıkların-

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/3.

⁶⁵ Taberî, Cilt 2, s. 202-203.

⁶⁶ Sâd 38/29.

⁶⁷ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 12, s. 198.

⁶⁸ Bakara 2/2.

dan kaçınarak, Allah'tan korkan insanlar için, Kur'an'ın doğru yolu gösteren bir rehber olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹

İnsanlara bir rehber olarak gönderilen Kur'an'ın, bugüne kadar muhafaza edildiği gibi bundan sonra da korunacağına Allah Teâlâ şu ayetle kefildir:

“إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ./Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”⁷⁰

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın keliması olması münasebetiyle hem içerdiği mana hem de ifade üslubu bakımından mucizedir. O, herhangi bir insanın sözüne benzemediği gibi ona kasıtlı olarak bir insan sözünün karıştırılması da mümkün değildir. Ya da Kur'an'ın bir kısmının değiştirilmesi de söz konusu olamaz. Buna yönelik herhangi bir girişimde bulunulacak olursa da bu durum hemen ortaya çıkar. Ayrıca, Allah Teala'nın Kur'an'a hizmet ettirdiği, yani onu tam olarak hıfz etmelerini nasip ettiği, birçok kulları vardır. Öyle ki, dünyanın herhangi bir yerindeki bir hafız, Kur'an'ın tek bir kelimesini bile yanlış okusa, başka bir yerdeki hafız tarafından tespit edilir ve düzeltilir. Ayrıca Allah Teala, muhakkak ki, manevi bir kudretle Kur'an'ı Kerim'i korumaktadır. O, asırlardan beri gerek kitaplarda gerekse insanların zihinlerinde muhafaza edilmiş, herhangi bir değişime uğramamıştır.⁷¹

Ayetlerden anlaşıldığı gibi son ilahi kitap Kur'an-ı Kerim, İslâm dininin ana kaynağı olarak, insana hayat yolculuğunda rehberlik etmek için gönderilmiştir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) peygamberlik dönemi yirmi üç sene sürmüştür, o tebliğini bizzat kendisi örneklik ederek, kendi devrinde yaşayan Müslümanlara iletmiştir. İslâm'ın asırlar ötesine ve günümüze ulaşması, dinin toplum tarafından benimsenmesi, özümsemişi, gündelik hayatın dini yaşantıya göre programlanmış olması ve Kur'an'ı Kerim'in yazılarak, ezberlenerek ve ibadet niyetiyle devamlı okunarak korunması sayesinde. Din sadece ferdi ve içsel tecrübe şeklinde yaşansaydı onun öğretisinin asırlar sonrasına doğru bir şekilde ulaşması mümkün olamazdı.

⁶⁹ Taberî, Cilt 1, s. 109.

⁷⁰ Hicr 15/9.

⁷¹ Taberî, Cilt 5, s. 140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE DÜNYA HAYATI VE DÜNYEVİLEŞME

3.1. KUR'ÂN'DA DÜNYA HAYATI

Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatı ve nimetleri karşısında tavrın ne olması ya da ne olmaması konusunda insanı bilgilendirmekte ve uyarmaktadır. Bu tavır, Kur'an'a uygun olmazsa, dünyevileşme ya da dünya nimetlerinden tamamen el çekme gibi iki uç noktaya kadar gidebilmektedir. Kur'an, bu iki tavrı da önermemekte, dengeyi tavsiye etmektedir.

3.1.1. Dünya Hayatı Geçicidir

Dünya hayatının geçici olduğu Kur'an'da belirtilmiş ve şu şekilde tasvir edilmiştir.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْنَاهَا أَمْرًا لَّيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ يَذَرُوهَا كَثِيرٌ سَائِغٌ زَيْتُونًا تَلِيًا أُولَٰئِكَ لَجُّوا فِي الْحَقِيقَةِ فَلَا يَفْقَهُونَ. *Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*⁷²

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Gökyüzünden yağmur yağar, toprak ve bitkilere karışır, yağmur bitkileri geliştirir, bitkiler birbirine karışır yani her taraf yemyeşil olur, meyvelerinden, hububatından, ziraatından insanların yediği gibi meralarından ve samanlarından da hayvanlar beslenir. Ayrıca daha nice rızıklar vardır ancak hazan vakti süratle gelir ve bu nimetler sona erer... İşte dünya hayatı da bunun gibidir. Allah ayeti mükemmel bir

⁷² Yûnus 10/24.

kalır. Dünya hayatında böyle safhalardan geçen insan, ahirette hayatında da başıboş kalacak değildir. Orada kafirler şiddetli azaba uğrayacaklar, mü'minler de Allah'ın affına, rızasına ve cennetine kavuşacaklardır. Yani dünya hayatı yanıltıcı birtakım varlıklar dışında bir şey değildir.⁷⁶ İnsan, dünya hayatını dünya ölçüleriyle kıyasladığı için onu çok büyük bir şey gibi görmektedir. Ancak dünya, bütün bir varlık aleminin ölçüleriyle kıyaslandığı ve ahiret terazisine konulduğu zaman onun değersiz ve önemsiz olduğu anlaşılır.⁷⁷

Aşağıdaki ayette yine dünya hayatı benzer şekilde tasvir edilmiştir:

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلٌ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ
Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir.”⁷⁸

Râzî, dünyanın hallerinin bu şekilde olduğunu belirtmiş, yani ‘güzel ve göz alıcı olarak ortaya çıkan hallerin, yavaş yavaş zirveye ulaştığı, sonra da yok olma noktasına kadar inişe geçtiği’, şeklinde ayeti açıklamıştır. Ona göre insan böyle bir duruma aldanıp sevinmemelidir.⁷⁹

Bu konuda bir başka ayet de şu şekildedir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ
Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonra onunla türlü türlü renklerde ekinler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”⁸⁰

M. Hamdi Yazır, ayetin tefsirinde, yeryüzüne indirilen su ile dünyanın yemyeşil, parlak ve güzel olduğunu ancak daha sonra bitkilerin olgunlaştığı, ardından kuruyup sapsarı olduğu gibi insanın da gençlikten sonra olgunlaşıp yaşlanması ve ardından ölümünün gelmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Bu durumun farkında olarak gençliğinden sonra durumu hayra giden kişiye ne mutludur.⁸¹

⁷⁶ Taberî, Cilt 8, s. 180, 181.

⁷⁷ Kutub, Cilt 14, s. 310

⁷⁸ Kehf 18/45.

⁷⁹ Râzî, Cilt 15, s. 189.

⁸⁰ Zümer 39/21.

⁸¹ Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, 3. Baskı, Eser Kitabevi, İstanbul, Cilt 12, s. 6909.

Görüldüğü gibi ayetlerde dünya hayatı gökten inen suya benzetilmiş ve onunla yeryüzünün hayat bulduğu ifade edilmiştir. Ancak hazan vakti geldiğinde her şeyin kuruyup yok olduğu gibi dünya hayatının da sona ereceği belirtilmiştir.

Ancak bu ayetler, insanın dünya nimetlerinden, kazanç, mal ve evlat edinmekten uzak durması anlamında değildir. Bu ayetlerde kişinin dünyaya aşırı şekilde meyletmemesi, dünyalığı en büyük arzu ve hedefi haline getirmemesi emredilmektedir. İnsanın Rabbine karşı kulluk görevlerini unutmaması gerektiği gibi diğer insanlara karşı olan vazifelerini de ihmal etmemesi gerekir. Bu ayetlerin metodu, maddenin ruha galip gelmesi, ulvi değerlerin anlamını kaybetmesi, kalplerden Allah korkusunun çıkması gibi durumlar karşısında şifa veren bir ilaç gibi çok büyük faydalar sağlamaktadır.⁸²

Vehbe Zuhaylî de tefsirinde, bu ayetlerden maksadın, ‘insanın daimî bir şekilde dünya nimetlerine bağlanmaması ve dünyanın yaldızlı şekline aldanmaması, ahiret açısından yapması gereken hususları unutmaması’ olduğunu belirtir. Aksi takdirde, insan, telafisi mümkün olmayan büyük kayıplara uğrar yani hem dünyasını hem de ahiretini kaybetmiş olur.⁸³ Zira Allah, “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!*”⁸⁴ ayetiyle de dünyada yaptıklarının hesabını, ahirette verecekleri konusunda kullarını uyarmaktadır.

3.1.2. Dünya Hayatı Sınanma Sürecidir

Kur’ân, dünya hayatının mü’minler için bir sınanma yeri olduğunu beyan eder. Yani insan iman edince onu dünyada sıkıntısız, meşakkatsiz bir hayat beklememektedir. O, dünya hayatında çok çeşitli imtihanlarla karşılaşacaktır. Zira Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ وَبَشِيرٍ الصَّابِرِينَ. الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. / *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler.*⁸⁵

⁸² M. İzzet Derveze, **et-Tefsirü'l-Hadîs Nüzül Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, (Çev. Ekrem Demir ve diğerleri), 2. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014, Cilt 7, s. 283, 284.

⁸³ Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 6, s. 141.

⁸⁴ Kıyâmet 75/36

⁸⁵ Bakara 2/155.

Ayette, dünya hayatında karşılaşılan bütün olumsuzlukların imtihan vesilesi olduğu ve dünyanın bu sıkıntılarını güzel bir sabırla karşılayanların imtihanı başarıyla tamamladıkları anlatılmıştır. İnanan kişi, Allah'ın evrenin yegâne hâkimi olduğunu, O'nun izni olmadan bir yaprağın dahi kımıldayamayacağını bilir. Bu sebeple tek sığınak Allah'tır. Mü'min, bir musibetle karşılaştığında “*Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz*”⁸⁶, der. O, bir imtihan yurdunda yaşadığının ve karşılaştığı her şeyin, ölüm de dahil olmak üzere, bu imtihanın bir parçası olduğunun bilincindedir. Sonunda Allah'ın huzurunda hesap vereceğini, sabrettiği takdirde ahirette mükafata kavuşacağı inancındadır. Sabır, akıl ve iradeyle ilgili olması nedeniyle, insana ait bir haslettir. Hayvanlarda akıl ve irade bulunmadığı için sabır hasleti de yoktur.⁸⁷

Muhammed Abduh, dünya hayatının sıkıntı ve tehlikelerine direnmek suretiyle Mü'min'in terbiye ve eğitim gördüğünü belirtmiştir. Yaşadığı olaylar ve felaketler, insanı terbiye eder ki dinin hidayeti budur. Yüce Allah, ‘*Sabredenleri müjdele.*’ ayetiyle, inancın sayesinde sabır melekesi kazanılacağına dikkat çekmektedir. Zafer bu melekeyle kazanılır ve bu melekeye sahip olanlar güzel sonuç elde etmeye ehil olurlar.⁸⁸

Bir başka ayette de geçmiş ümmetlerin imtihandan geçtikleri gibi bu ümmetin de imtihana tabi kılınacağı şu şekilde bildirilmektedir:

“*أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّنَّهُمْ الْبَاسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ.*” (Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımı ne zaman! dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.”⁸⁹

Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabı, yurtlarını, mallarını ve akrabalarını Mekke’de bırakıp hicret etmek zorunda kalmışlar, bu durum Müslümanların büyük sıkıntılar yaşamalarına sebep olmuştu. Ayetin nüzul sebebi hakkında, bu yaşanan bu hicret olayının veya Hendek gazvesinin olduğu rivayet edilmiştir. Bu gazvede de Medine’de Müslümanlar muhasara altında kalmış ve çok sıkıntılı bir dönem geçirmişlerdi. Ayet, Hak yolunda sıkıntılara maruz kalan mü'minlerin kalbine güç vermekte, onları teselli etmektedir. Dolayısıyla şimdiki Müslümanların da bunun gibi geçici, sıkıntı ve

⁸⁶ Bakara 2/156.

⁸⁷ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt1, s. 184.

⁸⁸ Abduh, Cilt 2, s. 89.

⁸⁹ Bakara 2/214.

musibetlere karşı tahammül göstermeleri, onların gelecekte büyük mükafatlara, zaferlere ve hayırlara nail olmalarına vesile olacaktır. Din ve mukaddesat uğrunda sıkıntıya katlananlar Allah'ın zaferine nail olacaklardır. Sıkıntılar geçicidir ve ayet, sabredenlerin sonuçta zafere ulaşacaklarını müjdelemektedir.⁹⁰

Allah Teâlâ, aşağıdaki ayette görüldüğü gibi, birçok ayette, iman edip güzel iş yapan kullarının, mükafatının cennet olduğunu müjdelemektedir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتٍ “*İman edip güzel işler yapanlara gelince, imanları sebebiyle Rableri onları nimet dolu cennetlerde, alt tarafından ırmaklar akan (saraylara) erdirir.*”⁹¹

Bu ayette, mü'minlerin ahirette mesut olacakları bildirilmektedir. Onlar imanları sayesinde kendilerini kurtarmış olacaklar ve Allah'ın bir lütfu olarak çeşitli nimetlerle doldurulmuş cennetlere yerleştirileceklerdir.⁹²

Görüldüğü gibi dünya hayatı bir terbiye ve eğitim yeridir. İnsan orada mutluluk ve mutsuzlukla, rahatlık ve sıkıntıyla, zenginlik ve fakirlikle, sağlık ve hastalıkla denenip durmaktadır. Dünya hayatında nimetler gelip gitmekte, sıkıntılar gelip geçmekte, mutluluk ve mutsuzluk birbirini takip edip durmaktadır. Burada mü'mine düşen kulluğunu unutmaması, sıkıntılı dönemlerde de inancını kaybetmemesidir. Çünkü Allah, dünya hayatında karşılaştıkları sıkıntılara sabreden kullarının neticede kazançlı olacaklarını gayet açık bir şekilde müjdelemektedir.

3.1.3. Kur'ân Dünya Nimetlerinden Yararlanmayı Yasaklamaz

Kur'an, dünya hayatı geçici olduğunu, kulların orada imtihandan geçmekte olduklarını belirtmiştir. Ancak bu demek değildir ki mü'min, Allah'ın bütün insanlar için yarattığı nimetlerden yararlanmasın. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlerin kendilerine helal ve mubah olan dünya nimetlerinden faydalanmalarını yasaklamamıştır. Nitekim aşağıdaki ayet buna delildir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “*De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve*

⁹⁰ Bilmen Cilt 1, s. 213, 214.

⁹¹ Yûnus 10/9-10.

⁹² Taberî, Cilt 4, s. 399.

*temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.”*⁹³

Allah dünyada bütün kullara dünya nimetlerinden faydalanma hakkı vermiştir. İnsanın inanması, günahkâr olsun olmasın, bütün insanlar temiz rızıklardan yararlanabilirler. Dünya nimetleri mü'minlere yasaklanmış değildir aksine onlar bu nimetlerden faydalanmaya daha layıktır. Ama ahiret hayatında güzel rızıklar, cennet nimetleri sadece mü'minlere hasredilecektir, kafirler dünyada olduğu gibi bu nimetlere ortak olamazlar çünkü cennet onlara haramdır.⁹⁴

Ayeti kerime, Müslümanları dünyanın metnini, servetini ve zenginliğini meşru bir şekilde kazanmaya sevk etmektedir. Bu da İslâm'ın, mü'minleri ilerlemeye ve gelişmeye ne derece teşvik ettiğinin bir göstergesidir.⁹⁵

Bu konuda bir başka ayet de şöyledir:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ
O'nun yolunda harcayarak (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.”⁹⁶

İbn Kesîr, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Dünyayı tamamen terk etme, İslâm'a uygun bir davranış olarak görülmemiştir. Ayetten anlaşılmaktadır ki, ahiret kazancının yeri dünyadır. Kişi dünyada ahireti için çalışmalı ama nefsinin hakkını da vermekten kaçınmamalıdır. Çünkü nefsin hakkının verilmemesi onu aklen ve bedenlen zayıf düşürür. Tam bir ruhbanlık, dünyanın harap olmasına, ekinlerin ve nesillerin kesilmesine sebep olur.⁹⁷

Seyyid Kutub, bu ayeti şöyle yorumlanmıştır:

Bu ifadede Allah'ın köklü nizamının, dengeli bir nizam olduğu görülmektedir. Bu nizam, kişiyi ilahi mükellefiyetlerle yükümlü kılan ancak hayatı mahvedecek ve ihmal edecek şekilde aşırılıktan sakındırarak, dünya nimetlerinden faydalanmaya teşvik eder. Allah'ın, hayatın güzelliklerini yaratma sebebi; insanların ondan faydalanması, yeryüzünde çalışarak hayatın gelişimini ve ilerlemesini sağlamalarıdır. Böylece insanoğlunun yeryüzündeki halifelik görevi tahakkuk edecektir. Ancak insan, bu

⁹³ A'râf 7/32.

⁹⁴ Zuhaylî, **Tefsîr'ul-Vasît**, s. 601.

⁹⁵ Bilmen, Cilt 2, s. 1012.

⁹⁶ Kasas 28/77.

⁹⁷ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, (Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt 6, s. 2939.

nimetlerden istifade ederken gayesi ahiret olmalıdır. Ahiret yurdunu unutmamalı ve dünya nimetlerinden yararlanmalı ancak ahiretin mükellefiyetlerini ihmal etmemelidir.⁹⁸

Görüldüğü gibi mü'minlerin dünya nimetlerinden el çekmesi gerekmemektedir. Hatta bu yasaklanmaktadır. Mü'min için önemli olan, kalbinde dünyayı nasıl konumlandığıdır. Zira dünya ile kalp arasındaki ilişki, deniz ile gemi arasındaki ilişki gibi olmalıdır. Dünyanın malı, mülkü, makamı ve mevkii hayatın devamı için elzemdir ancak bunların sevgisi kalbi istila eder insana kul olduğunu ve asıl hayatın ahiret hayatı olduğunu unutturursa gemiye dolan suyun gemiyi batırdığı gibi, kalbe dolan bu sağlıklı sevgi de insanı felakete sürükler.

Allah insanları farklı farklı yaratmış ve onlara farklı farklı imkanlar vermiştir. İnsanların en fakirinin de en zenginin de Allah'ın sevdiği ve razı olduğu kullardan olması mümkündür. Burada belirleyici etken, dünya nimetleri karşısında kalbin durumu olacaktır.

3.2. DÜNYEVİLEŞMEYE SEVK EDEN DAHİLİ FAKTÖRLER

İnsanı dünyevileşmeye sevk eden dahili faktörleri, nefis ve şeytan olarak iki grupta ele almak mümkündür.

3.2.1. Nefs

Nefs kelimesi sözlükte, 'ruh, (insanın) kendisi, kardeş, kan,⁹⁹ hakikat, beden, irade, asıl, öz, azamet, izzet' anlamlarına gelmektedir. Yine nefis, bir şeyi emreder veya bir şeyden nehyeder.¹⁰⁰ Yani nefis, insanın maddi varlığını ifade ettiği gibi insanda bulunan ancak gözle görülmeyen manevi varlığını da ifade etmektedir. Nefsin bu manevi varlığı iyiye ve kötüye karşı istek ve arzu duymaktadır.¹⁰¹ Burada konumuz gereği, nefsin bu manevi yönü incelenecektir.

Aşağıdaki ayette, insanın dünyevi şeylere arzu ve istek duyacak şekilde yaratıldığı beyan edilmektedir.

رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
Nefsanî arzulara, (özellikle) kadın-

⁹⁸ Kutub, Cilt 11, s. 299, 300.

⁹⁹ İbn Manzûr, Cilt 14, s. 319, 320.

¹⁰⁰ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, (Thk. Nevvâf el-Cerrah), Dar Sader Yayınları, Beyrut, 2011, Cilt 10, s. 301, 304.

¹⁰¹ F. Karaman ve diğerleri, s. 522, 523.

lara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağlamal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlik insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."¹⁰²

Ayetteki '...süslenip hoş gösterildi' buyruğunun kim tarafından olduğu hususunda, ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Bir kısım, bunların süsleyip hoş gösterenin Allah olduğu, bir kısım ise, süslü gösterenin şeytan olduğu görüşündedir.

Allah'ın süslü göstermesi, böyle şeyleri isteme, arzulama eğilimini insanların özlere yerleştirmesi, yani insanları güzel şeyleri arzulayacak bir hilkatte yaratmasıdır. Şeytanın süslü göstermesi, helal olmayan ve yasaklanan konularda, vesvese verecek, hile ile aldatarak, insana zararı dokunacak şeyleri güzel göstermesidir.¹⁰³

Seyyid Kutub, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Bu arzularla ilgili ifadeler, insanların bunları sevecek fıtratta yaratıldığını, ifade edilen şeyleri insanların gönlünde Allah'ın güzelleştirdiğini ve bundan daha hayırlı şeylerin olduğunu hatırlatma konusuna giriş teşkil ettiğini belirtmektedir. Yoksa bahsedilen bu şeyler bizzat kötü olduğu için değildir. Çünkü Allah insanları kötü bir fıtratta yaratmamış, en güzel biçimde yaratmıştır. Ayrıca Allah, dinini de fıtrata uygun yaratmıştır. Yani ayette bahsedilen şeyler kötülenmemiştir. Ancak muttaki bir mü'min, bu arzuları en büyük düşünce haline getirip kendisini ahiretten alıkoyacak kadar onlara meftun olmamalıdır. Bundan kaçındığı takdirde Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmadan normal bir şekilde bahsedilen şeylerden faydalanması onu dünyada da ahirette de mutlu edecektir.¹⁰⁴

M. Hamdi Yazır, ayetin tefsirinde, bahsedilen nimetleri dünya hayatının devamı için Allah'ın güzel gösterdiğini, çekici kıldığını meşru sınırların dışına çıkıldığında ise artık güzel gösterenin şeytan ve insanın cehaleti olduğu, bunun kötülendiği belirtilmiştir. Yani güzel olan Allah'ın helal kıldığında, helalin dışına çıkıldığında aynı nimet haram olmakta ve insanı felakete sürüklemektedir.¹⁰⁵ Evliliğin helal, zinanın haram olması, meşru yolla elde edilmiş malların helal, gayri meşru yolla kazanılmış veya zekâtı verilmemiş malların haram olması gibi nefsin bu sınırları aşmaya meyli konusunda insan dikkatli olmalıdır. Zira nefis kontrol altına alınmazsa kendisine helal kılınan şeylerle yetinmeyecek ve fenalığa düşecektir. Aşağıdaki ayet nefsin bu yönünü beyan etmektedir.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/14.

¹⁰³ Kurtubî, Cilt 4, s. 123.

¹⁰⁴ Kutub, Cilt 3, s. 347.

¹⁰⁵ Yazır, Cilt 2, s. 1051.

“إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ.”/Çünkü nefis aşırı şekilde kötülük emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”¹⁰⁶

Ayet, nefislerin çoğunun şehvi arzu ve isteklerin peşinden koştuğunu bildirmektedir. Bu nedenle nefisle cihat etmek ve onu devamlı gözetim altında tutmak gereklidir. Nefisler ancak Allah’ın rahmeti ve merhametiyle kötülüklerden uzak durur. Ayrıca ayet, Allah’ın lütuf ve ihsanının çok geniş olduğunu göstermektedir. Kul-lar tövbe ederler ve salih amel işlerlerse onların günahlarını Allah affeder ve onlara merhameti ile muamelede bulunur.¹⁰⁷

M. Hamdi Yazır da ayeti şöyle açıklamıştır:

İnsanın nefsi, kötülüğü kuvvetle emredendir. Genellikle insan nefsinin tabiatında, şehvetlere meyil ve o yolda güç ve kuvvetini kullanmak hasleti vardır. Yani insan, nefsine kalırsa fenalığa düşer. Ancak Allah’ın rahmet ettiği müstesnadır. Allah, rahmet ettiği vakit, ya Rabbin emri, nefsin emrinin önüne geçerek onun güçlü olmasını engeller ya da nefis, Allah’ın emrine inanıp razı olur, O’nun emriyle mutmain hale gelir böylece insan da kötülüklerden korunur.¹⁰⁸

Kur’ân’da, nefsini kötü arzulardan koruyanlar cennetle müjdelanmaktadır:

“وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ. فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ.”/Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”¹⁰⁹

Zemahşerî tefsirinde, nefsini kötü arzulardan ve ihtiraslardan engelleyebilen, hevâdan vazgeçip, onu sabra alıştırarak kontrolü altında tutan, hayırlı olanı tercihe yönlendirenlerin, varacakları yerin cennet olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰

Allah’ın azameti ve yüceliği karşısında boyun eğerek korkan, Allah’ın insanı ilk olarak yarattığı gibi ikinci bir yaratışla da ahiret hayatının vuku bulacağına şüphe duymadan inanan ve bu nedenle Allah’ın huzurunda hesap vereceği günden sakınan, kendini kötülüklerden ve haramlardan, şehvi arzulardan alıkoyanların erişecekleri makam, türlü nimetlerle donanmış cennettir. Böyle bir kulun evi ancak cennet olabilir.¹¹¹

¹⁰⁶ Yûsuf 12/53.

¹⁰⁷ Zuhaylî, **Tefsirü’l-Münir**, Cilt 7, s. 8, 9.

¹⁰⁸ Yazır, Cilt 4, s. 2874.

¹⁰⁹ Nâziât 79/40, 41.

¹¹⁰ Zemahşerî, s. 1178.

¹¹¹ Sâbûnî, Cilt 7, s. 180.

Görüldüğü gibi ‘nefs’ kelimesi birçok anlama gelmektedir. Bu konuda, nefsin iyi ve kötüyü arzulayan manevi yönü incelenmiştir. Allah, insanı birtakım şeylere arzu ve istek duyacak şekilde yaratmıştır. Nefsin arzu etmesi ve insanın bu isteklerinin peşinden koşması hayatın devamı için elzemdir. Ancak bu dünyevi arzular, insana ahireti unutturacak derecede olmamalıdır. Ayrıca nefsin bu, iyiyi isteme, arzu etme yönü insanın kendisine helal kılınan kısmı ile sınırlandırılmıştır. Çünkü ayetlerde nefsin kötüyü de emrettiği, insanı kötüye meylettirdiği ifade edilmektedir. Bu durum tefsirlerde şöyle açıklanmıştır: Nefsin iyiyi arzu etmesi yani insanın yararına olana istek duyması, Allah’ın güzel göstermesi iledir. Nefsin kötülüğü arzu eden yani insanın zararına olana, istek duyması ise cehaletten ve şeytanın güzel göstermesindendir. Çünkü sonucu, insanın yararına değil zararınadır. İnsan bunu düşünemiyorsa ya cahildir ya da şeytan onu aldatmıştır.

3.2.2. Şeytan

Şeytan, kelime anlamı itibariyle ‘dolambaçlı, eğri, haktan, hayırdan uzak, ayrılığa meyleden, habis, öfkesinden yanan, helake maruz’ gibi manalara gelir.¹¹² Cenâbı Hak, şeytanın insanoğluna vesvese vermesine, çeşitli hile yöntemleri ile kötüyü iyi gibi göstererek insanları doğru yoldan saptırmasına izin vermiştir. Bu izin, insan için Allah’ın takdir ettiği konumun bir gereği olmalıdır. Çünkü insan ne tamamıyla iyi ne de tamamıyla kötü bir konumdadır.¹¹³

Şeytanın, insanları kışkırtmaya ve günah işlemeye yönlendirdiğine şu ayet delildir:

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ. قَالَ هَذَا أَنَا رَبُّكَ إِنَّ عِبَادِي لَكُلِّ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ. (İblis) dedi ki: ‘Rabbim! Beni azdırmaya karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım! Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna.’ (Allah) şöyle buyurdu: ‘İşte bana varan dosdoğru yol budur. Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hakimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna.’¹¹⁴

Ayette imanlarında ihlaslı olanlara şeytanın tesir edemeyeceği itirafı bizzat şeytan tarafından yapılmakta, akabinde imanlı kullar üzerinde onun hakimiyet kuramayacağı Allah tarafından teyit edilmektedir.

¹¹² İbn Manzûr, Cilt 8, s. 81, 82.

¹¹³ İlyas Çelebi, “Şeytan”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 39, s. 99.

¹¹⁴ Hicr 15/39-42.

Ayrıca ayetlerde şeytanın insanı hataya düşürmek için kullandığı yöntemler açıklanmakta ve Kur'an, müteaddit ayette şeytanın tuzaklarına karşı insanı uyarmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ. إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ.
Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldaticı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın! Çünkü şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır.¹¹⁵

Allah bu ayette kullarını uyarmaktadır. İnsan bazen küçük bir şeyle aldanabilir. Yani bazen insanı kandırmak, yoldan çıkarmak ya da kötü bir şeyler yapmaya yönlendirmek için bir aldaticı gelir. Bu aldaticı, insana o kötü şeyi güzel bir şeymiş gibi gösterir, onun çok da büyük bir kötülük içermediğini anlatır, hatta o şeyden elde edeceği faydaları da söyleyerek aldatabilir. Ayette şeytanın insanın düşmanı olduğu belirtilmiş ve insanların da onu düşman bilip sözünü dinlememeleri istenmiştir. Bu düşmanlık, şeytanı üzecek şeyler yapın demektir. Onu üzecek şey, salih ameldir. Kendisinden kurtulup uzaklaşmanın mümkün olamayacağı bir düşman karşısında insan iki çeşit davranış geliştirebilir; ya düşmanı memnun edecek şeyler yaparak düşmanlığından korunur ya da düşmanın karşısına dikilip onunla savaşır. İlk davranışa karşı Allah Teâlâ uyarmaktadır. Bunda fayda yoktur, siz ona uyarırsanız, o sizi ancak alevli ateşe götürür. İnsan ikinci yolu tercih etmelidir. Bu yol, düşmana karşı sabırla direnmektir. Zafer, sabırla elde edilir. Yani şeytanı hezimete uğratmak, insanın azmi ve sabrı sayesinde mümkün olacaktır. Bu yol Allah'a ibadette sebat etmek, Allah'a güvenip dayanmaktır.¹¹⁶

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمَ لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئاً إِنَّ
Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.¹¹⁷

Seyyid Kutub, şeytanın, insanı Allah'ın bağışlamasına güvendirerek yoldan çıkarabileceğini, eğlendirici oyunlara ve Allah'ı unutturacak işlere daldırabileceğini, insanların içine vesvese sokabileceğini belirtmiş ve ayeti şöyle açıklamıştır: Pek çok

¹¹⁵ Fâtır 35/5-6.

¹¹⁶ Râzî, Cilt 18, s. 377, 378.

¹¹⁷ Lokmân 31/33.

şeytan bulunmaktadır. Malla gurur bir şeytan, ilimle gurur bir şeytan, hayatla gurur bir şeytan, kuvvetle gurur bir şeytan, hükümlanlık la gurur bir şeytandır. Heva ve hevesin arzuları, şehvetin gücü birer şeytandır. İnsanı, bütün bu şeytanlardan, Allah korkusu ve ahiret düşüncesi korur.¹¹⁸

Şeytanın insanlar üzerinde bir yaptırım gücü olmadığını şu ayet göstermektedir:

“إِنَّ عِبَادِي لَأَنسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا”/Şurası muhakkak ki, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. (Onları) koruyucu olarak Rabbin yeter”¹¹⁹

Ömer Nasuhi Bilmen, ayeti şöyle açıklamıştır:

Allah’a kulluk vazifelerini takva ve güzel ameller ile ifa etmeye çalışan kullar hakiki mü’minlerdir. Sen onları tamamen ayartamazsın, onları affedilemeyecek veya örtülemeyecek bir günaha sevk edemezsin. Onlar, Allah’ın himayesindeki güzide kullardır. Onlar, Cenab-ı Hakka tevekkül ederler, şeytanın vesveselerinden kurtulmak için Rabb-i Kerîm’den yardım talebinde bulunurlar, onun verdiği nimetlere şükrederek, dindar ve fazilet sahibi insanlar olarak yaşarlar.¹²⁰

Bilmen, bu yorumuyla biri kula diğeri Allah’a ait iki tasarrufa dikkat çekmektedir. Kul, Allah ile, diğ er insanlar ve hatta tabiat ile ilişkilerinde yaratılış gayesine uygun olarak yaşamalıdır. Allah’a karşı kulluk vazifelerini yerine getirmeli, insanlarla ilişkilerinde iyi, doğru ve dürüst olmalı, tabiata karşı yıkıcı, yok edici, zarar verici değil, düzenleyici, güzelleştirici, imar edici olmalıdır. Kul, bu yolda, bu düşüncede olduğu müddetçe Allah ona kefildir, onu korur, ona affetmeyeceği bir günah işletmez, diğ er bir tabirle bir hataya düşse bile bu onun kasten, bile-isteye yaptığı, tasvip ettiği, devamında ısrar ettiği bir şey olmadığı için onun işlediği günahları affeder.

Görüldüğü gibi ayetlerde şeytan, insanın düşmanı, insanı sırat-ı müstakim üzere gitmekten uzaklaştırmak, aklının ve vicdanının değil arzu, istek ve hırslarının galip gelmesi için vesvese verip onun doğru yoldan ayrılıp hata yapmasına, günaha girmesine sebep olan varlık olarak tanıtılmaktadır. Yine ayetlerde şeytanın, insan üzerinde bir yaptırım gücü olmadığı belirtilmiş, yaratılış gayesine uygun yaşayan, kulluk vazifelerini yerine getiren, salih amellerde bulunan mü’minleri Allah’ın koruyacağı beyan edilmiştir.

¹¹⁸ Kutub, Cilt 11, s. 492.

¹¹⁹ İsrâ 17/65.

¹²⁰ Bilmen, Cilt 4, s. 1892.

3.3. DÜNYEVİLEŞMEYE SEVK EDEN HARİCİ FAKTÖRLER

Dünyevileşmeye sevk etme veya dünyevileşmeden koruma açılarından harici faktörler olumlu veya olumsuz olabilir. Olumlu harici faktörler olumsuz dahili faktörlerin gücünü kırar ancak olumsuz harici faktörler olumsuz dahili faktörlerle birleşirse insanın mukavemetini koruması oldukça zorlaşır. Günümüzde de en büyük sıkıntı bu konuda yaşanmaktadır. Olumsuz harici faktörler dinin yaşanılan hayattan uzak tutulmasına sebep olabilmektedir. Bu da dünyevileşmeye yol açmaktadır.

Harici faktörler çevre ve medya olmak üzere iki grupta incelenebilir.

3.3.1. Çevre

İnsan eğitiminde, sosyal ve fiziki çevrenin etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Aile, okul, mahalle, meslek, millet ve insanlık sosyal çevrenin unsurlarıdır. İnsanın doğup büyüdüğü coğrafi bölge de fiziki çevreyi oluşturur. Mezkûr muhitlerin her biri insanı olumlu veya olumsuz etkiler.¹²¹

İnsanın ilk sosyal çevresi ailesidir. Bu nedenle, çocuk eğitiminde en önemli unsur ailedir. Fakat günümüzün çekirdek aile yapısı, bu kurumu etkisizleştirmiştir. Kreş, anaokulu ve temel eğitim kurumları ise çocuklara insanlık ideali kazandırmaktan ziyade küresel sermayenin ve tüketim toplumunun hedeflediği insan tipi yetiştirmeye yoğunlaşmıştır.¹²²

Çocuğun eğitiminde etkili olan bir diğer çevre ise mahalle ile onun daha geniş açılımı olarak da şehir ve toplumdur. Çocuğun iradesi dışında zorunlu olarak yaşadığı bu çevre, onu ahlaken iyiden kötüye veya kötüden iyiye doğru değiştirebilir. Bu konuda İbn Haldûn (ö. 808/1406), “İnsan kendi tabiatının ve mizacının değil, kendisini saran muhitin ve bu muhitten kazandığı alışkanlıkların (kültürün) çocuğudur” sözüyle çevrenin insan üzerindeki etkisini belirtmiştir. İnsan, farkında olmadan çevreden etkilenmektedir bu nedenle dünya ve ahiret saadetini arzulayan her ferdin, kendisini ve aile efradını salih bir muhitte yaşatma gayretinde bulunması gerekir.¹²³

¹²¹ Mahmut Sönmez, “Eğitim-Çevre İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 10, 2017, s. 107.

¹²² Lokman Çilingir, “Ahlak ve Din Eğitiminin Yapısı ve Yöntemi Üzerine”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 72, 2020, s. 58.

¹²³ Sönmez, s. 123, 125.

Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren hem fiziki hem de sosyal çevreyi bilinçli bir şekilde, inançları doğrultusunda düzenlemişlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.), daha hicret yolunda cami inşa ettirmesi dikkat çekicidir. Bu, tarihteki ilk mescit olan Kuba mescididir. Ardından 'Mescid-i Nebevi' inşa olunmuştur. Daha sonra mescitlerin sayısı giderek artmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'a giren kabilelere, mescit yapmalarını tavsiye etmiştir.¹²⁴

Kur'an'da mescitleri imar etmenin önemi şöyle açıklanmaktadır:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ
أَنَّ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ./Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."¹²⁵

Ayetteki imar etme ifadesi, mescitlerin maddi ve manevi imarını kapsamaktadır. Mescitlerin ihtiyaç duyulan yerlerinin tamiri, temizliği, düzeni, aydınlatılması ve onda ibadete, zikre devam edilmesi, ilim tedrisinde bulunulması anlamındadır.¹²⁶

Müslümanlar hem Hz. Peygamber'in tavsiyesine uymak hem de ayetin müjdesine erişmek için mescitlerin imarına ve ihyasına son derece önem vermişlerdir.

İslam şehirlerinin merkezinde daima mescit bulunmaktadır. Ticari faaliyetlerin mescidin etrafında yer alması, İslâm'ın dünya ahiret dengesine dayalı nizamını göstermektedir. İbadet-ticaret birlikteliğinin somut birkaç örneği, İstanbul'un şu yapılarında görülmektedir:

Mısır Çarşısı, Yenicami Külliyesinin bir parçası olarak yapılmış, 1550-1557 yıllarında Mimar Sinan tarafından yapılan Tiryaki Çarşısı, Süleymaniye Caminin yapımı sırasında inşa edilmiş, 1730-1754'te yapılan Nur-u Osmaniye Camii Külliyesi de Kapalıçarşının girişinde bulunmaktadır."¹²⁷

Şehirlerde ve büyük yerleşim yerlerinde, insanlar için rahatlatıcı alanlar, mescitler ve çevrelerindeki yeşil alanlardır. Mescitsiz yerleşim, sağlıklı bir yerleşim değildir. Mescidi düşünmeyen, insanların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilecekleri mekanlar oluşturmeyen bir anlayışın, modern çağda da olsa ilkel bir anlayış ve uygulama olduğu açıktır. Çağdaş insanın materyalist bir yaklaşımla, her şeyi ekonomik

¹²⁴ Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 29, 2016, s. 180, 181.

¹²⁵ Tevbe, 9/18.

¹²⁶ Zemahşerî, s. 426.

¹²⁷ Önder Küçükerman, Kenan Mortan, **Kapalıçarşı**, 2. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017. s. 112.

getirisine göre değerlendirmesi neticesinde şehirler de hoyrat bir biçimde tüketilmektedir.¹²⁸

İslam beldelerinde, başlangıçtan itibaren fiziki çevrede dini unsurların bulunmasına önem verilmiştir. Çünkü Kur’ân’ın önerdiği hayat tarzının, dünya hayatını yaşarken ahireti de ihmal etmemek, kulluğu yaşamın ileri yaşlarına ertelememek, dünyadan da kopmadan dengeli bir şekilde hayat sürmek olduğuna göre bu durumda, ibadetlerin kolaylıkla yerine getirilebileceği mekanların önemi yadsınamaz. Çünkü İslam, dünyayı tamamıyla terk ederek münzevi bir hayat sürmeyi emretmez. Hac gibi önemli bir ibadet esnasında bile Müslümanlar, tam anlamıyla dünyadan kopmamaktadırlar. Gerektiğinde alış-veriş yapmaları da mümkündür. Müslümanlar Mekke’ye elbette kulluk için, manevi bir arınma için giderler fakat Kâbe ticari faaliyetlerin tam da merkezinde yer almaktadır. Bu ticari hayat, ibadeti engellememektedir. Çünkü orada Müslümanlar, ibadeti merkeze almış, ticareti ibadet dışı zamanlara hasretmişlerdir. Aşağıdaki ayet de bu soruya cevap mahiyetindedir:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَقاتٍ فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ
(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin ve O’nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz.”¹²⁹

Ömer Nasuhi Bilmen, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Bu ayet, hac mevsiminde ticaretin meşru olduğunu bildirmektedir. Cahiliyye döneminde Mekke’de birçok Pazar yeri vardı ve Araplar buralarda ticaret yaparlardı. İslâmiyetin yayılmaya başladığı dönemlerde hac mevsiminde ticarî faaliyetlerde bulunmaktan çekinen Müslümanlar olmuştu. Elbette ki dini görevleri aksatmadığı sürece, hac mevsiminde ticaret yapılması yasaklanmamıştır. Ayrıca hac mevsiminde dışardan birçok kişi Hicaz’da toplanmaktadır ve bu kişiler ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret yapmak zorundadır. Ticaret yasaklanmış olsaydı, hac için gelen insanların ihtiyaçları nasıl karşılanabilirdi? Dolayısıyla emir ve yasaklarında bir hikmet bulunan İslam dini, hac mevsiminde, meşru biçimde yapılan ticareti yasaklamamıştır.¹³⁰

İslâm’ın, dünya ve ahiret dengesine dayalı hayat nizamında, mimari de dünyayı güzelleştirmenin bir aracı, İlâhi İrâde ile uyum içinde gelişen İslâmi bilinç ve

¹²⁸ İsmail L. Çakan, “Cami ve Medeniyet”, **Cami ve Hayat**, DİB Yayınları, Ankara 2019, s. 48.

¹²⁹ Bakara 2/198.

¹³⁰ Bilmen, Cilt 1, s. 200.

inançların bir yansımasıdır.¹³¹ Günümüzün modern ticaret mekanları ise uhrevi olanı çağrıştıran her şeyden uzak olması sebebiyle dünyevileşmeye yönelimi arttırmaktadır. Seküler çarkın dönmesine hizmet eden bu mekanlar, insanın kendisini, tüketime ve israfa dayalı yeni bir yaşam tarzının içinde bulmasına sebep olmaktadır.

Bu yaşam tarzında, tüketim sadece ihtiyaçların giderilmesi için değildir. Bilinçsizce tüketen insan, eşyalar karşısında mevziini de kaybetmiştir. Nesne, ihtiyaçları karşılama aracı olmaktan çıkmış, nesne olarak değerli ve sahibine de değer katacak bir konuma çıkarılmıştır. Yani kişi, bir eşyayı, kendisine hizmet eden ve yardımcı olan bir araç olarak görmüyor, ona sahip olduğunda kendisinin, daha değerli olacağını düşünüyorsa o araç, o kişi için fetişleşmiş (şirk nesnesi haline gelmiş) demektir. Günümüzde de tüketim, böyle -sahibine değer katan- bir konuma sahip olması dolayısıyla bazı toplumbilimciler tarafından 'piyasa tanrısı, tüketim tapınakları, tüketim ibadeti' gibi tanımlamalar da dikkate alındığında dünyevileşmenin ne derece tehlikeli bir boyuta gelebileceğini ya da geldiğini göstermektedir."¹³²

Görüldüğü gibi gerek sosyal gerek fiziki çevrenin dünyevileşmeye etkisi çok büyüktür. Çevreden uhrevi unsurlar çıkarılırsa din de insanların gündeminden yavaş yavaş çıkacaktır. Hayattan uhrevi unsurların çıkarılması ya da işlevsiz hale getirilmesi ve bu boşluklara insanı dünyeviliğe sevk edecek şeylerin doldurulması neticesinde, günümüz insanının dünyevileşmeye eğilimi artmaktadır.

3.3.2. Medya

İletişim çağı olarak da adlandırılan günümüzde medyanın, bilgiye ulaşmadaki, hayatı kolaylaştırmadaki ve iletişimdeki rolleri inkâr edilemez. Günümüz insanı için medya artık vazgeçilemez bir konumdadır.

Medya, insanlar üzerinde oldukça etkili bir yönlendirme aracıdır. Medyanın bu yönlendirme faaliyetini gerek toplumsal gerekse bireysel anlamda arttırarak devam ettirdiği görülmektedir. Bu yönlendirme faaliyetlerine bütünsel olarak yararlı veya bütünsel olarak zararlı demek eksik ve hatalı bir değerlendirme olur.¹³³ Medya, insanın elinde bir araçtır ve bu aracı iyi veya kötü her iki yönde de kullanılabilme

¹³¹ Turgut Cansever, **İslâm'da Şehir ve Mimari** (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 38.

¹³² Mücahit Pişkin, **Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 5, 37.

¹³³ Cem Zafer, Pelin Vardarlier, "Medya ve Toplum", **SÜ Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, 2019, s. 360. ss. 355-361.

mümkündür. Biz konumuz açısından, günümüzde medyanın dünyevileşmeye sevk eden olumsuz yönünü inceleyeceğiz.

Kitle iletişim araçları, çocukları, gençleri ve yetişkinleri olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Görsel medya yani televizyon ve internet, kontrollü kullanılmadığı takdirde kullanıcılarına çok büyük zarar verme özelliğine sahiptir.¹³⁴

Bu araçlar, bir taraftan bilgi ve değer aktarırlarken ancak diğer taraftan da değer aşındırıcı işlevleri yerine getirirler. Özellikle görsel medya, modern seküler uygarlıkta taşıyıcı ve yaygınlaştırıcı rolleri olan en etkili enstrümanlardır. Bu iletişim araçları, belli açılardan yorumlarla fikir ve inançlara ait yapı oluştururlar, sürekli tekrarlarla düşünceyi devreden çıkararak otomatik hüküm verdirirler, günlük olaylardan inanç kesinliğinde hükümler üreten tesirler uyandırır. Kitle yayın araçları, insanların akliliğini dumura uğratarak günlük, anlık arzuların ön plana çıkmasına sebep olurlar.¹³⁵

Günümüzde medya, genellikle şiddet, mizah ve cinsellik gibi araçlarla bireyi olumsuz olarak etkilemektedir. Birey, durmaksızın önüne gelen gerek yazılı gerek sesli gerekse görüntülü iletiler ile her yönden kuşatılmış bir durumdadır. Sürekli bir şekilde böyle olumsuz iletilerle karşılaşan insan, bir müddet sonra bu olumsuzluğu davranışa dönüştürmüş duruma gelecektir. Medyada üretilen her ürünün ticari kaygı ile üretilmesi onun, insanı kendine bağlamak için çok farklı motivasyonlar kullanmasına sebep olmaktadır.¹³⁶

Tüketim endüstrisinin sunduğu değerlerin ve yaşam tarzlarının filmler, diziler ve yarışmalar yoluyla benimsetildiği bir gerçektir. Nasıl giyinileceği, ne yiyip içileceği, hangi arabanın satın alınacağı, nerede tatil yapılacağı gibi hayatın her anına yönelik gizli açık mesajlarla insanlara bir hayat tarzı sunulmaktadır. İnsanlar hür iradeleriyle bu ürünleri tercih ettiklerini ve tüketim alışkanlıklarını düşünseler de bu seçimlerinde medyanın çok önemli etkisi olduğu bir gerçektir.¹³⁷

¹³⁴ Sönmez, s. 118.

¹³⁵ Mustafa Ruhi Şirin, “Medyanın Kör Noktası: Din” **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2021, s. 130.

¹³⁶ Bayramali Nazıroğlu, “Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dini Medya Okuryazarlığı”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, 2015, s. 205, 206.

¹³⁷ Lamia Levent Abul, “Medya ve Kadın” **İslam Penceresinden Kadın**, 2. Baskı, DİB Yayınları, 2020, s.131.

Medya, reklamlar vasıtasıyla özellikle çocukların, gördükleri her şeyi istemelerine ve dolayısıyla tüketim toplumunun bir ferdi haline gelmelerine sebep olur.¹³⁸ Tüketime yönelik bu hayat tarzı, insanların düşüncelerini, tercihlerini ve sonuçta da yaşam biçimlerini etkilemektedir. “Piyasa şartlarının yön verdiği bir çevrede, marka ve imajlarla çepeçevre sarılan, gerekli-gereksiz; fakat muazzam bir bilgi akışı ve iletişim süreci içine çekilen modern birey genel olarak yoğun, yorgun ve zihnen bulanıktır.”¹³⁹ İnsanlar, Kur’ân’ın adeta “*Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler.*”¹⁴⁰ diye ifade ettiği varlıklar haline gelmektedir.

Medyanın bir başka etkisi de yaşlılığa yönelik geleneksel algıları değiştirmesidir. Modernist söylemde, mükemmel bir beden ve görünüm algısı oluşturulmakta dolayısıyla da yaşlılık, kaçınılması gereken bir durum haline gelmektedir. Seküler anlayışa göre hastalığı, güçsüzlüğü ve ölümü çağrıştıran yaşlılıktan, uzak durulmalıdır. Bu nedenle bireylerde, özellikle de gençlerde yaşlanma korkusuna sebebiyet verecek söylemler oluşturulmaktadır. Bu söylemlerin hedefi bireyi, ekonomik anlamda bir sektör durumuna gelen, gençleştirme ürünleri almaya ve estetik cerrahi ile bedene müdahaleye yönlendirmektir. Halbuki kişi hayatı boyunca bilgi birikimi, kültür ve eğitim elde etmiştir. Bütün bunlarla hayata pozitif bir düşünce ile bakabilme yetisi kazanabilecektir. İç dünyasını derinleştirerek, kendini mükemmele doğru geliştirebilecektir. Ancak kişi, tüm enerjisini ve dinamizmini genç kalabilmek uğruna bu alanda oluşturulan sektöre yönlendirmekte, aşkın varlıktan giderek uzaklaşmaktadır. Değerlerini ve geleneklerini yitirmekte, içgüdülerinin esiri haline gelerek dünyevileşmektedir.¹⁴¹

Görüldüğü gibi seküler düzenin tüm dünyayı etkisi altına alacak şekilde yaygınlaşması medya vasıtasıyla olmaktadır. Çağımızda, insanı tümüyle kuşatan medya, onun dünyevileşmesinde son derece etkili bir konumda bulunmaktadır. Müslümanlar bu İslâm’a uygun olmayan yaşam tarzının yayılmasına yönelik her türlü çalışmadan uzak durmalı, medyayı kötüyü yayınlayan ve yayan konumundan iyiyi yayınlayan ve

¹³⁸ Erkan Yaman, “Çocukları Medya Karşısında Yalnız Bırakmayın” **Din ve Hayat Dergisi**, TDV Yayınları, Sayı 1, 2009, s. 67.

¹³⁹ Halil Aydınalp, “Özerk Dünyevileşmeler” **Ekseninde Din ve Dünyevileşme Kuzey Kıbrıs Örneği**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2018, 31-32.

¹⁴⁰ A’râf 7/179.

¹⁴¹ Ekrem Bayat, “Sekülerizm Tehdidi Altında Müslüman Toplumun Yıpranan Değerleri ve Kur’an”, **Amasya İlahiyat Dergisi**, Sayı 17, 2022, s. 132, 133.

yayan bir konuma taşınmalıdır. Aşağıdaki ayette ifade edildiği gibi mü'minler, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek ile sorumlu tutulmuşlardır.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ/Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁴²

Ayette müslümanların içinde, kendilerine önderlik edecek, birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlayacak, iyiliği emredip kötülükten sakındıracak kimse-
rin bulunması gerektiği beyan edilmektedir.¹⁴³

Yine Kur'ân, insanları çirkin şeyleri yaymamaları konusunda şu ayetle uyar-
maktadır:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ/İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹⁴⁴

Ayetin nüzul sebebi ifk hadisesidir. Hz. Aişe (r. anhâ) hakkındaki iftirayı ya-
yanlar için inen bu ayeti Ö. Nasuhi Bilmen, her türlü çirkinliğin yayılmasının ve ya-
yınlanmasının yasaklanması kapsamında şöyle tefsir etmiştir:

Ayet, İslâm muhitinde, çirkin sözlerin, iffetten ve nezihlikten uzak şeylerin
neşredilmesine cür'et edenlerin akıbetlerinin vahim olacağını bildirmektedir.¹⁴⁵

Tefsire göre günümüzde medyanın televizyon ve internet aracılığıyla ahlaka
uygun olmayan yayınlar yapması, insanları dünyevi bir hayat nizamına yönlendirme
rolü üstlenmesi ayetin kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla medyanın bu kö-
tüyü yayıcı ve kötüye yönlendirici rolü günümüz insanının dünyevileşmesinde son
derece etkili konumdadır.

3.4. KUR'ÂN'IN DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI UYARILARI

Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatını nasıl geçirmelerinin gerektiği konusunda in-
sanlara rehberlik etmekte ve onları yapabilecekleri hatalar konusunda uyarmaktadır.
Nitekim “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!”¹⁴⁶ ayetinde ifade edil-
diği gibi, insan dünyada gözetim altındadır ve birçok ayette, onun dünyada yaptıkla-

¹⁴² Âl-i İmrân 3/104.

¹⁴³ Hayreddin Karaman ve diğerleri, **Kur'an Yolu/Türkçe Meâl ve Tefsir**, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2007, Cilt 1, s. 645.

¹⁴⁴ Nûr 24/19.

¹⁴⁵ Bilmen, Cilt 5, s. 2336.

¹⁴⁶ Kıyâmet, 75/36.

rından dolayı hesaba çekileceği uyarısı yapılmaktadır. Bu konudaki ayetlerden biri şöyledir:

وَنُصْغَ الْمَوَازِينَ الْقَيْمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ
Biz, kıyamet gününü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.”¹⁴⁷

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Allah’ın adaleti çok dakik, çok doğru ve çok sağlamdır, O’nun adaletinin üstünde bir adalet yoktur. Allah, kıyamet gününde son derece adil ilahi teraziler kuracaktır. İyilik yapan kimselerin iyiliğinden hiçbir eksilme yapılmaz, kötülük yapan kimselerin de kötülüğüne hiçbir şey ilave edilmez. İşlenen amel veya hayırlı iş, hardal tanesi kadar bile olsa bu böyledir. Hardal tanesi, ifadesinin maksadı bir şey ne kadar küçük veya ne kadar büyük olursa olsun Allah katında zayi olmaz anlamında mübalağadır.¹⁴⁸

Mü’minler, hesap verecekleri günü göz önünde bulundurarak dünyadaki amellerini düzenlemelidir. Aşağıdaki ayetlerde, bu konuda yapılan uyarılar yer almaktadır.

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ.
Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?”¹⁴⁹

Kurtubî (ö. 671/1273), ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Dünya hayatının süresi kısadır, metaı, oyun ve oyalanmadır. Dünyada arzulanıp, canların çektiği şeylerin sonucunda bir hayır bulunmaz. Bu, bir oyuna ve oyalanmaya benzer. Ancak insanın dünyada, ahiret için yaptığı salih ameller, ibadetler ve hayırlar oyun ve oyalanma sayılamaz.¹⁵⁰

Râzî, ayeti şu şekilde açıklamıştır:

Kafirlerin yani, öldükten sonra yeniden dirilmeye inanmayanların, dünyayı arzu etmeleri ve dünyaya bağlanmaları çok güçlü olur. Çünkü onların elde edebilecekleri yegâne şey gelip geçici olan bu hayatta kazandıklarıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, dünya hayatının bir değerinin ve ehemmiyetinin olmadığına dikkat çekmektedir. Aslında dünya hayatı kötü, yararsız ve hayırsızdır denilemez. Dünyayı kötüle-

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/47.

¹⁴⁸ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 9, s. 60, 61.

¹⁴⁹ En‘âm 6/32.

¹⁵⁰ Kurtubî, Cilt 6. s. 571.

mek doğru değildir. Ahiret nimetlerine erişmenin yolu dünya hayatını Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamaktan geçer. Bu nedenle ayet şu iki görüş ile açıklanmıştır: Birinci görüşe göre ayetteki dünya hayatının önemsiz görülmesi kafirin hayatı hakkındadır. Mü'minin hayatında salih ameller bulunmasından dolayı, onun hayatı oyun ve oyalanma hükmünde olamaz. İkinci görüşe göre de ayet, kafir olsun mü'min olsun herkesin hayatını kapsamaktadır. Bunun anlamı, dünyanın geçici lezzetleridir. İnsan bir oyunda ve eğlencede eğlenip lezzet aldığı gibi insan da dünya hayatında böyle lezzetler alır ancak bunlar elinden gittiği zaman geriye bir şey kalmaz. Allah Teâlâ ayetin devamında müttakiler için, ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu vurgulamıştır.¹⁵¹

Muhammed Abduh, dünya nimetinin oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, saçma sapan şeylerle oyalanan kimselerin, onunla oyalandıkları veya meşgul oldukları, onunla kederlerinden ve üzüntülerinden teselli bulduklarını belirtmiştir. Ona göre, Ahiret nimeti, aklı başında kimselerin elde etmek istedikleri bir şeydir. Çünkü faydaları, değişmeyen ve sürekli devam eden menfaatleri vardır. Şirkten ve haram kılınan kötülüklerden kaçınanların yeri olan ahiret yurdu, ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden müşrikler için olan dünya yurdundan daha yararlıdır. Zira müşriklerin, dünya hayatındaki nasipleri, kısa süreli bir yararlanmadan başka bir şey değildir. Bu da hem ahiret azabına yol açan masiyetlere sebep olması hem de kısa süreli ve faydasız olması yönüyle bir oyun, keder ve üzüntünün elemi veya bedbahtlığın sıkıntısını gidermesi bakımından da eğlence kabilindendir. Bu durum, ahiretin bedeni nimetinin, dünya nimetinden daha üstün daha mükemmel olmasından kaynaklanır. Ahiretin nimeti devamlı ve sabittir, menfi değil müspettir. Hiçbir acı ile karışık değildir, zevkin boğaza düğümlenmesine sebep olmaz. Nimetin ardından bir ağırlık ve hastalık söz konusu değildir ve herhangi bir pisliği giderme durumu da yoktur. Bedeni nimeti böyle olan ahiretin, ruhanî nimeti olan, Yüce Allah'a, O'nu rızasına kavuşma, O'nu kemaliyle tanıma demek olan ru'yete ulaşma nimeti acaba nasıldır? Bunu siz hesap edin, diyen M. Abduh, ayetteki 'أَفَلَا تَعْقِلُونَ' ifadesini, 'Ey ahireti yalan sayanlar! Gaflet edip de bu farkı akletmiyor musunuz? Zaten siz bunu akletseydiniz, iman ederdiniz, şeklinde açıklamıştır.¹⁵²

“Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir” ayetinde, dünyadan uzaklaşma ya da onu önemsiz görme gibi bir çağrı olduğunu düşünmek müm-

¹⁵¹ Râzî, Cilt 9, s. 395, 396.

¹⁵² Abduh, Cilt 7, s. 539-540.

kün değildir. Ayette anlatılmak istenen düşünce, asıl önemli olanın ahiret hayatı olduğu ve bu hayata iman, salih ameller ve takva ile hazırlanılması gerektiğidir. Ayrıca ayet, insana iki mesaj vermektedir. Bunlar; onun dünya hayatına aldanmaması ve dünyada Allah'ın murakabesi altında olduğunu bilmesidir.¹⁵³

Aşağıdaki ayette yine dünya hayatı ile ahiret hayatı kıyaslanmış ve insanlar dünya hayatının geçiciliği konusunda şöyle uyarılmıştır:

“وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوَ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.”/Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!”¹⁵⁴

Kurtubî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Dünya hayatı gerçekliği olmayan bir oyuna benzemektedir. Onunla eğlenilir vakit geçirilir. Dünyada zengin bir kimsenin elde ettiği mal, hiçbir surette kalıcı değildir, yok olacak, sona erecektir. Bunun manası da dünya malının mülkünün gerçekliği bulunmayan bir oyun gibi olduğudur. Bütün bu sonlu, zeval bulacak oyun gibi olan dünyalıklar, ancak geçimi sağlayacak, itaatler için insana güç verecek şeylerin dışında olanlardır. Bunlar da Allah rızası için sarf edilirse, ahiretin kapsamına girer. Yani, Allah'ın mükafatı ve rızası aranılarak yapılan her şey kalıcıdır.¹⁵⁵

Seyyid Kutub'un yorumu da şu şekildedir:

Dünya hayatı genellikle ahirete yönelik ameller yapılmadığı zaman bir eğlenceden ibarettir. Yani insanlar için hayat en yüce hedef haline gelirse, hayatta yaşamaktan gaye eğlenmek olursa durum böyle olur. Ahiret hayatı, canlılık dolu bir hayattır. Tam anlamıyla canlılığı ifade eder. Bununla beraber Kur'an, insanları dünya hayatından el etek çekmeye, dünya nimetlerinden uzaklaşmaya, dünyayı bir yana atmaya teşvik etmez. Çünkü bu durum, İslâm'ın ruhuna ve hareket tarzına aykırıdır. Şu var ki, bu ayetlerle ahiret hayatının göz önünde bulundurulması ve Allah'ın koyduğu sınırların aşılmaması istenmektedir. Yani nefsin elinde köleleşip, mahkûm olmamayı ve nefsin isteklerini karşı koyulamaz hale getirmemeyi murat etmektedir.¹⁵⁶

Kişi daima hatırlamalıdır ki, dünya hayatı zevale erip son bulacaktır. Asıl devamlı olan, sona ermeyen hayat ahiret hayatıdır. İnsanlar keşke bunun farkında olseydi. Baki olanı, fani olana tercih ederlerdi.¹⁵⁷

¹⁵³ Derveze, Cilt 3, s. 51.

¹⁵⁴ Ankebût 29/64.

¹⁵⁵ Kurtubî, Cilt 13, s. 428, 429.

¹⁵⁶ Kutub, Cilt 11, s. 384, 385.

¹⁵⁷ İbn Kesir, Cilt 12, s. 6320.

Dünya hayatının geçiciliğini belirten, Firavun ailesinden iman eden bir kişinin, kavmine çağrısı da Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde yer almıştır:

“لَا قَوْمَ لَنَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ.”
Ey kavmim! Şüphesiz bu dünyaya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur.”¹⁵⁸

Râzî, ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:

Ayette bahsedilen şahıs, mükemmeliyetin ve kemâlin ancak ahiret hayatında olduğunu, böyle bir hayatın yanında dünya hayatının bir öneminin olamayacağını beyan etmiştir. Bu kişinin, dünya hayatının eğlence olduğunu ifade eden sözü, bu önemsizliği göstermektedir. Çünkü dünya hayatından istifade edilen zaman çok kısadır. Ardından bu kısa hayat son bulur. Ahiret hayatı ise sürekli kalınacak olan bir yer olması münasebetiyle elbette daha hayırlıdır.¹⁵⁹

Kur’ân ayetlerinde insan, dünyaya aşırı meyletmeye karşı uyarılmaktadır. Dünya hayatının geçici olduğu tekrarlanıp durmakta ve insanın bu geçici hayatın büyümesine kapılmaması gerektiği belirtilmektedir. Kur’ân, asıl hayat ahiret hayatıdır, hedefiniz dünya olmasın, uyarısını müteaddit ayetlerde vurgulamaktadır.

“الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا.”
Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”¹⁶⁰ ayeti bunlardandır.

Ayette mal ve oğulların dünya hayatının süsleri olduğu ifade edilmektedir. Bunun anlamı şudur: Mal insan için faydalı ve güzeldir. Oğullar ise ailede için bir güç ve kuvvettir. Ancak bunlar gelip geçici olan dünyaya aittirler. Bunların ardından koşturmayın, kendinizi bunlara tabi kılmayın. Baki kalacak olanlar sadece salih amellerdir. ‘Salih ameller konusunda ilim adamları farklı açıklamalarda bulunmuştur. Salih ameller, beş vakit namazdır, söz ve fiil türünden her türlü salih ameldir, faziletleri nakledilmiş sözlerdir’, şeklinde görüşler bulunmaktadır. Taberî’nin tercih ettiği görüşe göre, ister söz ister fiil türünden olsun ahiret için olan her türlü amel, salih ameller kapsamındadır.¹⁶¹

İzzet Derveze, ayeti şöyle açıklamıştır:

Bu ve bunun gibi ayetlerin tümünde kesinlikle dünya hayatının önemsiz ve değersiz olduğu anlamı bulunmamaktadır. Ayetlerin, mü’minleri dünya hayatının güzelliklerinden ve süslerinden uzaklaştırma maksadı da yoktur. Ayette kafirler, ki-

¹⁵⁸ Mü’min 40/39.

¹⁵⁹ Râzî, Cilt 19, s. 302, 303.

¹⁶⁰ Kehf 18/46.

¹⁶¹ Kurtubî, Cilt 11, s. 30, 31.

birlenmeleri ve fakir mü'minleri küçük görmeleri sebebiyle kınanmaktadır. Dünya hayatının, malın, servet ve gücün gelip geçici, kısa ömürlü şeyler olduğu hatırlatılarak öğüt verilmektedir. Bu öğüt, kafirleri kınama, mü'minleri teşvik etme anlamı taşımaktadır. Yine ayette, iman etmenin ve salih amellerde bulunmanın üstünlüğü vurgulanmıştır.¹⁶²

Mahmud el-Varrâk'ın (ö. 240) dünya hakkındaki bir beyiti şöyledir: “*Başına musibet gelse dahi, dünyanın ve onun değişip duran günlerinin ardından yergi gönderme. Çünkü, ahiretin dünya ile kazanılması, onun şeref ve faziletini ortaya koyar.*”¹⁶³

Râzî, tefsirinde, mal ve evlatların, dünya hayatının süsü püsü olduğunu, dünyanın süsü olan her şeyin fani olduğunu, çabucak sona ereceğini belirtmiştir. Akıllı olan insanların, böyle şeylerle övünmesinin, sevinmesinin ve onlara değer vermesinin çirkin bir iş olduğunu ifade etmiştir. Asıl değerli olan, Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan amellerin karşılığında elde edilecek olanlardır. Salih amellerde bulunan mü'minler, dünyada Allah'ın mükafatını, ahirette de nasiplerini arzu ve ümit ederler.¹⁶⁴

Aşağıdaki ayette de dünya malına sahip olanlara özenilmemesi gerektiği şöyle beyan edilmiştir:

“وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْثَنَّهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ حَيْرٌ”
Sakin, kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabbinin nimeti hem daha hayırlı hem de daha sürekli dir.”¹⁶⁵

İbn Kesîr, ayetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın Muhammed'e (s.a.v.), hitaben şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: Allah'ın bol nimet verdiği kimseler ve onlara verilen nimetlere bakma. Çünkü onların bu ihtişamı sona erecektir. Onlar, gelip geçici bir nimet içinde bulunmaktadır. Onlar, verilen bu nimetlerle denenmektedirler. Ancak çoğu şükretmezler. Allah sana, onlara verdiğinden daha hayırlısını vermiştir.¹⁶⁶

Seyyid Kutub da ayeti şöyle açıklamıştır:

Dünya hayatının, malı, menalı, makamı, mertebesi, ailesi, evladı gibi geçici değerlere gözünü dikme. Bitkiler nasıl çiçek veriyorlarsa, bu tür şeyler de dünyanın

¹⁶² Derveze, Cilt 3, s. 513-515.

¹⁶³ Kurtubî, Cilt 6. s. 573.

¹⁶⁴ Râzî, Cilt 15, s. 190, 192.

¹⁶⁵ Tâhâ 20/131.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, Cilt 10, s. 5285.

çiçeğidir. Parlak ve cazip olmaları nedeniyle insanı kendilerine çekmektedirler. Ancak, çiçekler ne kadar güzel ve hoş olsa da çarçabuk solacaktır. İnsan dünyada kendisine verilen bu nimetlerle imtihan edilmektedir. Allah'ın ahirette vereceği rızık, sınanma için olmadığından dolayı, solmayan, yıpranmayan ve aldatmayan bir rızıktır. Ancak bu, hayatın güzelliklerinden uzaklaşmaya, onları terk etmeye davet değildir. Bilakis insanın, kalıcı ve devamlı olan değerlerin yüceliğini idrak etmesine, Allah'a bağlanmaya ve onun rızasını kazanmaya davettir.¹⁶⁷

Dünya hayatının nimetleri imtihan sebebidir ve dünyada insanlara verilen rızıklar müsavi değildir. Aşağıdaki ayet Allah'ın rızıkları dilediğine bol, dilediğine az verdiğini beyan etmektedir.

Allah/اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ. *dilediğine rızıkını bollastırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.*¹⁶⁸

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle yorumlamıştır:

Dünya imtihan yeridir. Kafirin rızıkının bol olması onun izzetli ve şerefli olmasından değildir. Bazı mü'minlerin de darlık içinde bulunması onların hakir görüldükleri anlamına gelmez. Rızıkın, küfür ve imanla bir bağlantısı yoktur. Belki de mü'minlerin yerine kafirlere bol rızık verilmesi ve hemen cezalandırılmamaları onlara verilen bir mülhettir. Mü'minlerin rızıkının daraltılması ise onların ecir ve sevaplarını arttırmak içindir. Müşrikler, dünya hayatında kendilerine verilen nimetlerle aldandığı içinde yaşamaktadırlar. Maddiyat onların kalplerini köreltmıştır.¹⁶⁹

Dünya kazancını isteyenlerin durumları ile ahiret kazancını isteyenlerin durumları hakkında bir ayet şöyledir:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَذْهُورًا. وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا. *Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür.*¹⁷⁰

Kurtubî, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

¹⁶⁷ Kutub, Cilt 10, s. 89, 90.

¹⁶⁸ Ra'd 13/26.

¹⁶⁹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 7, s. 138, 139.

¹⁷⁰ İsrâ, 17/18-19.

Çabuk geçen yurdu yani dünyayı isteyenlere, Allah, dilediği kadar verir ve amelleri dolayısıyla onları sorgular. Onları, kötü bir akıbet beklemektedir. Bu, Allah'ın rahmetinden nasiplerinin olmaması ve ateşe girmektir. Onlar, mü'min gibi görünürler ancak gerçekte fasıklar, riyakârlar ve yüze karşı övücülerdir. Gerçek niyetleri de dünyada ele geçirecekleri ganimetlere ve başka birtakım menfaatlere ulaşabilmektir. Onların bu niyetle yaptıkları ameller, ahirette kabul olmayacaktır. Dünyada onlara ancak kendilerine kısmet olarak ayrılmış şeyler verilir. Mü'min olarak ahiret yurdunu isteyenlerin, karşılığını ahirette almak üzere itaat edenlerin yaptıkları çalışmalar makbuldür ve kat kat mükafatlandırılırlar. Bu mükafat on kat da yetmiş kat da yedi yüz kat da çok daha fazlasıyla da olabilir.¹⁷¹

Allah Teâlâ bu ayette, dünyayı ve dünya nimetlerini arzulayan herkesin bu arzularına ulaşamayacağını, ancak Allah'ın bu nimetleri vermek istediği kişinin bu nimetlere kavuşabileceğini beyan ediyor. Dünya nimetlerine dalarak Allah'ı unutanlara ise cehennemi hazırladığını ve bu gafillerin, kınanmış hakir bir durumda cehenneme gireceklerini açıklıyor. Kim ahiret yurdunu, ondaki nimetleri ve sevindirici halleri diler onun için gayret sarfeder, Peygamberin davetine uyar ve iman etmiş olursa onların gayretleri övgüye layıktır. Allah, onların iyiliklerinin mükafatını verir ve kusurlarını bağışlar.¹⁷²

Bu ayet-i kerimelerde insanların dünya hayatındaki durumları genel olarak sınıflandırılmaktadır. İki grup insan vardır: Birinci kısım, geçici dünya hayatını isteyenlerdir. Yani dünyayı çarçabuk elde etmek isteyenler, bütün çaba ve gayretlerini dünyaya yöneltip ahireti unutanlardır. Allah dünyada bunlara, kendi istek ve iradesine uygun olarak, emellerini, istek ve arzularını çarçabuk gerçekleştirme imkânı verir. Bunlar rızıklarının bol olması, hayatlarının rahatlık içerisinde geçmesi gibi imkanlardır. Ancak verilenler kulun istediği kadar değil, Allah'ın dilediği kadardır. Bu maddecilerin çoğuna bir şey de verilmeyebilir. Maddecilere arzuları ister verilsin isterse verilmesin, onlar için cehennem vardır ve ebedi olarak orada kalacaklardır. İkinci kısım, takva sahibi mü'minlerdir. Bunlarda üç nitelik bulunmalıdır: Sabit bir iman, samimi bir niyet ve isabetli bir amel. Ahiretin zenginliğini tercih eden bu mü'minler, dünyada hiçbir şeye aldırış etmezler. Dünyada bir nimet verilirse şükrederler, mah-

¹⁷¹ Kurtubî, Cilt 10, s. 360.

¹⁷² Taberî, Cilt 5, 268, 269.

rum kalırlarsa sabrederler, rıza gösterirler. Onlar için Allah katında bulunanlar daha hayırlıdır ve devamlıdır.¹⁷³

Aşağıdaki ayette, insanların ahiret veya dünya kazancını istemelerinin neticesi şöyle beyan edilmektedir:

“مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ.”¹⁷⁴
*Kim ahiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun ahirette bir nasibi olmaz.*¹⁷⁴

Yani kim uhrevi kazançları, faydaları, mükafatları arzu ederse, ona salih amellerde bulunma imkânı verilir ve böylelikle alacağı mükafat kat kat artmış olur. Güzel bir amelinin karşılığında ona, en az on kat sevap verilir. Kim de ahireti hiç dikkate almaz ve ahireti için hayırlı amellerde bulunmaz ise, ona takdir edilen miktarda dünya malı verilir, böylelikle arzusuna dünyada kısmen ulaşmış olur. Ancak onun, ahirette alacağı bir nasip bulunmamaktadır. Böyle kimseler, yalnızca dünya varlığına yönelik istek ve arzuda bulunmaları sebebiyle ahiret nimetinden yararlanamayacaklardır.¹⁷⁵

Aşağıdaki ayette dünya hayatını tercih edenlerin durumları açıklanmış ve onlar bu isteklerinin neticesi konusunda uyarılmışlardır:

“مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُخْسِرُونَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.”¹⁷⁶
*Kim, (yalnız) dünya hayatını ve zinetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir; (dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır.*¹⁷⁶

Mehmet Vehbi, ayeti şöyle açıklamıştır:

Bir kimse, dünya ameliyle dünya menfaatini murat eder, Allah'ın rızasını talep etmez, yani çalışmasının karşılığını dünyanın ziyneti olan şeylerde görmek isterse, biz onlara amellerinin ecrini dünyada tamamen veririz. Dolayısıyla amellerinin ecrinden eksik verilmek suretiyle asla zulme uğratılmazlar.¹⁷⁷

¹⁷³ Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 8, s. 40.

¹⁷⁴ Şûrâ 42/20.

¹⁷⁵ Bilmen, Cilt 7, s. 3235, 3236.

¹⁷⁶ Hûd 11/15-16.

¹⁷⁷ Mehmed Vehbi, **Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân**, 4. Baskı, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968, Cilt 6, s. 2305.

Ancak kişi, ölümlü olduğunu bildiği halde, tek dileği dünya menfaati ise ölümlle birlikte bütün o menfaatlerin yok olup gidecektir. Çünkü dünya hayatı fanidir, bu geçici hayatı süslemek için ne kadar çaba gösterilirse gösterilsin bir anlamı olmayacaktır. Ölüm gelince hiçbir şey kalmayacaktır. Allah'tan başka her şeyin fani olması sebebiyle Allah'ın rızasını kazanmak düşüncesi ile yapılmayan amellerin bir anlamı olmayacaktır.¹⁷⁸

Bununla birlikte, ahiret hayatı için çalışmak aynı zamanda dünya hayatı için çalışmayı da engellemez. Hatta mü'min çalışırken Allah'a yönelir, O'nun murakabe ve kontrolünü düşünürse hem ahiret hem de dünya için çalışmış olur. Yapılan işin kadri ve semeresi artar, çalışma ve karşılığı kutsileşir. Kazanç da kazancın harcadığı şey de temiz olur. Dünya nimetinin üstüne ahiret nimeti de eklenmiş olur. Ancak insanın, arzu ettiği dünya nimeti, haram olan şehvet ve arzular olmamalıdır. Böyle şeylerin ne dünyada ne de ahirette bir faydasının olması mümkün değildir.¹⁷⁹

Görüldüğü gibi arzulananın, dünya mı ahiret mi olduğu, çabanın neticesinde beklentinin dünya menfaati mi ahiret menfaati mi olduğu önemlidir. Ayette görüldüğü gibi dünyayı isteyeneye dünya kazancı, ahireti isteyeneye ahiret kazancı verileceği beyan edilmektedir. Ayrıca insan, seçiminin neticesi konusunda bilgilendirilmekte ve uyarılmaktadır.

İnsanın, dünya ve ahiret saadetine ulaşma emelinde olması ve duasını da bu emel doğrultusunda yapmasının gerektiği ayette şöyle vurgulanmıştır:

فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا...Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. (Şüphesiz) Allah'ın hesabı çok süratlidir.”¹⁸⁰

Cenab-ı Hak, ayette, dua edenlerin iki kısım olduğunu beyan etmiştir:

- Duaları sadece dünyayı istemeye yönelik olanlar.
- Duaları hem dünyayı hem de ahireti istemeye yönelik olanlar.

Bunların dışında duaları sadece ahireti istemeye yönelik olanlar da vardır. Ancak alimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Çoğu alim, yalnızca ahireti istemeye

¹⁷⁸ Yazır, Cilt 4, s. 2772.

¹⁷⁹ Kutub, Cilt 8, s.131.

¹⁸⁰ Bakara 2/200-201.

yönelik dua yapılmasını meşru görmemiştir. Çünkü insan, yaratılışı itibarıyla zayıf ve başkalarına muhtaçtır. Tek başına, dünyada başına gelebilecek sıkıntılara ve sorunlara dayanmaya güç yetiremez. Bu nedenle insan, dünya ve ahirette hayır istemeli her türlü şerden de Allah'a sığınmalıdır. İnsanın hem dünyada hem de ahirette Rabbinin rahmet ve merhametine ihtiyaç duyması, duasını sadece ahirete yönelik yapmasının caiz olmadığını gösterir.¹⁸¹

Zemahşerî, duaları sadece dünyayı istemeye yönelik olanları şöyle belirtmiştir:

İnsanların bazıları, Allah'tan sadece dünya nimetleri istedikleri zaman, bunun anlamı; bize verilecek her ne varsa hepsini bu dünyada vermeni istiyoruz, demektir. Böyle kimselere ahirette verilecek herhangi bir nasip yoktur. Onların nasip talepleri yoktur veya isteklerini dünya ile sınırladıkları için ahirette nasipleri yoktur.¹⁸²

Müslümanın duasının hem dünyada hem de ahirette iyilik istemeye yönelik olması ile ilgili müfessirler birçok izahta bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Dünyevi hasene olarak istenilecek şeyler; sıhhat, emniyet, yeterli rızık, salih evlat, salih eş ve düşmanlara karşı galibiyettir.

Uhrevî hasene olarak istenecek şeyler de sevap elde etmek ve cehennem azabından kurtulmaktır.¹⁸³

Ayette geçen 'hasene' kelimesi ifadede olmayan bir kelimenin sıfatıdır. Buna göre ifade; 'hayaten haseneten' yani 'güzel hayat' demek olur. İnsanın hayatı dünyada hangi unsurla güzel olmakta ise buna bakmak gerekir. Allah Teâlâ'ya icmalî dua ile dua eden kimse, Rabbinden dünya ve ahiret saadetini ve iki alemde de hoş hayatı istemek için dua etsin ki, ayetin irşadına uymuş olsun. Her kimin özel bir ihtiyacı olur ve bunu elde etmek için Allah'a dua ederse aynı şekilde ayetin çizmiş olduğu yoldan gidiyor demektir.¹⁸⁴

Aşağıdaki ayet, ölüm gerçeğini ve hesap gününü hatırlatarak insanları şöyle uyarmaktadır:

كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَنْ رُحِزَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا
Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete

¹⁸¹ Râzî, Cilt 4, 535, 536.

¹⁸² Zemahşerî, s. 122.

¹⁸³ Râzî, Cilt 4, 538.

¹⁸⁴ Abduh, Cilt 2, s. 334.

*konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir.”*¹⁸⁵

Ayet, ölüm gerçeğini hatırlatarak insanları uyarmakta ve kurtuluşun ancak ahirette cennete konulma ile gerçekleşeceğini belirtmektedir. Dünya hayatı fanidir, bir rüya gibidir. İnsanın rüyada yaşadıklarının dünyada bir faydası olmadığı gibi ahiret alemine nispeten dünya hayatının da bir kıymeti yoktur.

Nitekim, ebedi mutluluk veya bedbahtlık ahirette olacaktır çünkü asıl mükafat ve cezalar orada eksiksiz ödenecektir. Dünyanın geçici olması münasebetiyle, dünyada verilen şeylerin tümü de geçici ve aldatıcıdır. Bazı insanların dünya hayatlarında, zenginlik ve refah içinde yaşamaları, onların Allah'ın iyi kullarından sayıldıkları ve kurtuluşa erdikleri anlamına gelmez. Diğer taraftan da bazı insanların fakirlik ve yoksulluk içinde bir hayat sürmeleri, Allah'ın onları cezalandırdığı ve nimetlerinden yoksun bıraktığı anlamına gelmez. Gerçek anlamda kurtuluşa ermek ve nimete kavuşmak ahirette olacaktır.¹⁸⁶

Allah Teâlâ, sadece dünya hayatını, tek gerçek hayat kabul edip, ahirete inanmayan ve dünyevi bir hayat sürenleri şu ayetle uyarmaktadır:

“إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ. أُولَٰئِكَ
Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!”¹⁸⁷

Muhammed Abduh, bu ayetlerin dünyada gaflet içinde olup, dirilmeyi inkâr edenlerle, salih amel işleyenlerin hallerini, ahiretteki ceza ve mükafatlarını açıkladığını ifade etmiştir. Gaflet içinde olanlar, dirilmeye inanmadıkları için ahiretteki hesabı ve hesap neticesinde amellere verilecek cezayı da beklemeyenlerdir. Ahirete inanmayıp, dünya hayatına razı olanların hepsini dünya hayatı meşgul etmektedir. Dolayısıyla bu kimseler, hesap vermeye hazırlanmadıkları gibi, hesabın sonundaki cennet nimetlerine veya cehennem azabına da inanmamaktadırlar. Ancak dünyada işledikleri hata ve günahlar nedeniyle onların ahirette varacakları yer, azap yeri olan cehennemdir.¹⁸⁸

Aşağıdaki ayette, inkarcıların ve iman edenlerin ahiretteki durumları şöyle açıklanmıştır:

¹⁸⁵ Âl-i İmrân 3/185.

¹⁸⁶ H. Karaman ve diğerleri, Cilt 1, s. 732.

¹⁸⁷ Yûnus 10/7-8.

¹⁸⁸ Abduh, Cilt 13, s. 192, 193.

رُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ. *Kâfir olanlar için dünya hayatı câzip kılındı. (Bu yüzden) onlar, iman edenler ile alay ederler. Oysa ki, (iman edip) inkârdan sakınanlar kıyamet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız lutufta bulunur.*”¹⁸⁹

Kur’an Yolu tefsiri, ayette iki insan tipinden bahsedildiğini belirtmiştir. Bunlardan biri dünyadaki geçici menfaat, şan ve şöhret, makam ve mevki peşinde olup kalıcı iyiliklerden uzaklaşan, mü’minlerle alay etme ikellinde bulunan inkarcılar, diğeri de o alay edilen, kıyamet gününde alay edenlerden üstün tutulacak, Allah’ın lûtfuna ulaşacak, takva sahibi mü’minlerdir.¹⁹⁰ Ayette kafirlere uyarı olduğu gibi mü’minlere de müjde bulunmaktadır. İnkarcıların mü’minlerle alay etmesi karşısında Allah bu ayetle mü’minleri desteklemekte ve onların kıyamet gününde üstün olacaklarını ve hesapsız rızıkla rızıklandırılacaklarını müjdelemektedir.

Şu ayette de inkarcıların durumu ve bunlara karşı mü’minlerin tutumunun nasıl olması gerektiği belirtilmektedir:

وَدَّرَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهُوَ وَعَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ. *Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dūçar olmaması için Kur’an ile nasihat et. O nefis için Allah’tan başka ne dost vardır, ne de şefaathı. O, bütün varını fıdye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.*”¹⁹¹

Ayette inkâr edenlerin felakete sürüklenmekte oldukları, yaptıkları yüzünden başlarına felaket gelmeden Kur’ân ile nasihat edilmesi, aksi takdirde gerçeklerle karşılaşmışlarında kendilerini ne koruyan ne şefaath eden olmayacağı, kendilerinden fıdye de kabul edilmeyeceği belirtilmiş, onların azap görecekları uyarısında bulunulmuş, dünya hayatının aldattığı bu kimselerden mü’minlerin uzak durmaları gerektiği beyan edilmiştir. Ayette bahsedilen iki sığata sahip kişilerle ülfeti kesmek vaciptir. Bun-

¹⁸⁹ Bakara 2/212.

¹⁹⁰ H. Karaman ve diğerkleri, Cilt 1, s. 328.

¹⁹¹ En’âm 6/70.

lar, dinlerini oyuncak ittihaz edenler ve dünya hayatıyla mağrur olup dünyanın muhabbetini ahirete tercih edenlerdir.¹⁹²

Kur'an, kafirlerin ahiretteki durumları hakkında şöyle bilgi vermektedir:

“وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ”
Inkâr edenler ateşe arzolanacakları gün (onlara şöyle denir): Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz!”¹⁹³

Ayette büyüklenmek ve yoldan çıkmanın ahiret azabını gerektiren durumlarından olduğu bildirilmiştir.

Yeryüzünde büyüklük taslayanlar, bu davranışlarında haksızdırlar. Çünkü büyüklük sadece Allah'a mahsustur. Az veya çok hiçbir kul büyüklük iddiasında olamaz. Yeryüzünde büyüklük taslayanlara en uygun ceza, alçaltıcı bir azaptır. Allah'ın nizamı üzere yaşamayanların, sapıtanların karşılığı rüsvay edici alçaklıktır. Hiç şüphe yok ki izzet, yalnızca Allah'ın, O'nun peygamberinin, inananlarındır.¹⁹⁴

Zemahşerî de tefsirinde, kafirlerin, güzelliklerden nasiplerinin dünyada kavuştukları kadar olduğunu, bu nasiplerinin de hepsini alıp tükettiklerini, artık onların ahirette başka bir hakları bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁵

Aşağıdaki ayet, yine dünya hayatının aldattığı kafirlerin ahiretteki durumunu bildirmektedir.

“الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنَسِيهِمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا”
O kâfirler ki, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.”¹⁹⁶

Mehmet Vehbi, ayeti şöyle yorumlamıştır:

Dünya hayatının malı, şöhreti, makamı, serveti, uzun ömür ve güzel geçimlikler gibi sahte değerleri onları aldattı. Çoğunlukla bu gibi nimetlere kavuşan insanlarda küfür ve azgınlık artar, artık ahiretlerini dünyaya değişir, dinlerini terk eder ve cehenneme hak kazanırlar. Ayette geçen unutmak ifadesi Allah-ü Teala hakkında kullanılması imkânsız olduğu için unutmak ‘terketmek’ manasında kullanılmıştır.

¹⁹² Vehbi, Cilt 4, s. 1452.

¹⁹³ Ahkâf 46/20.

¹⁹⁴ Kutub, Cilt 13, s. 326, 327.

¹⁹⁵ Zemahşerî, s. 1013.

¹⁹⁶ A'râf 7/51.

Yani onların dünyada imanını ve ameli terk ettikleri gibi biz de onları cehennem azabında ebedi terk ederiz. Ayette ifade edilen cennet nimetlerinden mahrum kalmaya sebep olan beş şey şöyle sıralanmıştır: Küfür, dini oyuncak ittihaz etmek veya oyuncak olan şeyleri din ittihaz eylemek, dünya hayatı ile gururlanıp ahireti terk etmek, kıyamet gününü unutmak, vahdaniyete delalet eden ayetleri inkâr edip iman etmemektir.¹⁹⁷

Görüldüğü gibi birçok ayette dünya hayatının geçici olduğu, onun için uzun emeller kurmanın doğru olmadığı, kendisine bol mal verilenlere de imrenilmemesi gerektiği, dünya malının dünyada kalacağı, asıl yapılması gerekenin bu hayatı iyi değerlendirip Allah'ın razı olacağı işler yaparak ahiret kazancına ulaşmak olduğu vurgulanmıştır. İnkâr edenler, hayatı sadece dünya hayatından ibaret görenler, dünya hayatını zevk ve sefa ile geçirmeyi dileyenlerin bu emellerine kavuşacakları ancak onların ahiret hayatındaki nimetlerden mahrum kalacakları bildirilmiş, ahirette azaba uğratılacakları ve yüzlerine bakılmayacağı, pişmanlıklarının bir fayda vermeyeceği konusunda uyarılmışlardır. Bununla birlikte mü'minlerin sadece ahiret hayatının iyilik ve güzelliklerini isteyip dünya hayatından tamamen el çekmeleri de istenmemiş, ayetle de sabit olduğu gibi *“Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver.”*¹⁹⁸ temennisinde bulunmaları öğütlenmiştir. Hayatın dünyada geçen döneminin, oyunla, boş şeylerle meşgul olunarak geçirilecek bir dönem olmadığı birçok ayette ifade edilmiştir. İnsan dünyaya, orada ebedi kalmak için gelmemiştir, o dünyadan geçmektedir, Kur'ân-ı Kerim de bu, dünyadan ahirete doğru olan geçişin sağlıklı bir şekilde tamamlanması için, insanlara yol gösteren bir rehberdir. Yolculuğun selamete tamamlanması, yolcunun, rehberin rehberliğine uygun hareket etmesi ile mümkün olacaktır.

3.5. DÜNYEVİLEŞMEYE KARŞI KORUYUCU FAKTÖRLER

3.5.1. İman

İman, sözlükte, ‘güvende olmak, korkusuz olmak’ manasındaki ‘emn’ kökünden türemiştir. Küfrün ve yalanlamanın zıddı olan iman kelimesi ‘tasdik anlamına

¹⁹⁷ Vehbi, Cilt 4, s. 1640.

¹⁹⁸ Bakara 2/201.

gelir.¹⁹⁹ Terim olarak ise, “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak”²⁰⁰ şeklinde tanımlanır.

İman, kişiyi dünyevileşme tuzagından koruyan en önemli faktördür. Özellikle ahiret inancı, kişiye hedefini dünya ile sınırlamamayı çok daha ileriye, ahiret hayatını da kapsayan bir program dahilinde hayatını düzenlemeyi öğretir. İman, insana hayatta karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelme gücünü, içinde bulunduğu konumdan razı ve mutlu olma yetisini kazandırır onu hayatının çok ileri döneminde bile ümitsizliğe düşmekten korur.

Kur’ân-ı Kerîm’de, iman edip, salih amel işleyenler müjdelenmektedir. Buna delalet eden birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا/Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.”²⁰¹

Ayet, amelin kabul edilebilmesi için imanın şart olduğuna dair kesin bir delildir. Hiç şüphesiz, imandan kaynaklanmayan bir amelin, Allah katında hiçbir değeri yoktur.²⁰² Ayet, ‘salih amellerden bir şey yaparsa’ anlamındadır. Salih amellerin tümünü yapmak bir insan için mümkün olabilecek bir şey değildir. Yani burada ifade edilmek istenen şey, mü’min olarak bir kısım salih amellerde bulunanların mükafatı hak edeceğidir.²⁰³

Salih amel işleyenlerin müjdelendiği bir ayet de şu şekildedir:

“وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا./İnanıp, iyi işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere girecekleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız.”²⁰⁴

Ayet-i kerime, iman edip salih amel işleyen, mutlu kişilerin Adn cennetlerindeki durumunu haber vermektedir. Onlar için, her yerinden ve her köşesinden ırmaklar akmakta olan Adn cennetlerinde yer hazırlanmıştır. Onlar, o cennetlerin istedikleri yerinde sürekli olarak kalacaklardır.²⁰⁵

Bu konuda bir başka ayet de şöyledir:

¹⁹⁹ İbn Manzûr, Cilt 1, s. 163.

²⁰⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt 22, s. 212.

²⁰¹ Nisâ, 4/124.

²⁰² Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 3, s. 458.

²⁰³ Râzî, Cilt 8, s. 334.

²⁰⁴ Nisâ, 4/57

²⁰⁵ İbn Kesîr, Cilt 4, s. 1736.

“إِيمَانٌ عَدِيبٌ يَفْعَلُ الْإِحْسَانَ طُوبَى لِمَنْ هُوَ عَدِيبٌ”/Iman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.”²⁰⁶

Allah Teâlâ, ayette mü'minlerin mükafatını bildirerek şöyle buyurmuştur: "İman eden ve salih amel işleyen kimseler için hoş bir hayat, nimetler, iyilikler, güzel ecirler ve dönülecek güzel bir yer vardır."²⁰⁷

Aşağıdaki ayette iman edenlere hitap edilip, ‘iman edin’, tembihinde bulunulması dikkat çekicidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ “
 قَبْلُ/Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab’a ve
 daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz...”²⁰⁸

Mehmet Vehbi, tefsirinde bu ayette hitabın mü'minlere, münafıklara veya ehl-i kitaba olabileceği belirtmiştir. Hitapta, mü'minler kastedildiğinde 'imanınızda devam ve sebat edin' veya 'icmali imanınız varsa bunu tafsili iman seviyesine çıkarın', münafıklar kastedildiğinde, 'dilinizle ikrar ettiğiniz imanı kalbinizle de tasdik edin ki halis mü'min olasınız', ehl-i kitap kastedildiğinde, 'Tevrat'a ve İncil'e iman edenler, daha önce veya daha sonra nazil olan kitaplara da iman edin', anlamlarını taşıdığı ifade edilmektedir.”²⁰⁹

Kişi iman etmekle İslâm dairesine girmektedir ancak onun imanını muhafaza etmek, canlı tutmak ve geliştirmek konusunda da özen göstermesi gerekmektedir. İman, inanç bakımından her ne kadar eksilme ve artma kabul etmese de onun kuvvetli veya zayıf olması mümkündür. Allah'ın ve Peygamberin emirlerine uyup ve yasak ettiği şeylerden sakınmak imanın aslına nazaran, su ile bir ağacı sulanması gibidir. Bir bahçıvan, zamanında su verilmesi gereken bir ağacı veya herhangi bir şeyi ihtiyacına göre suladığı zaman, ağacın büyümesi artar, kuvvetlenir ve verimli hale gelir ancak sulamadığı zaman, nasıl zayıflar ve zamanla kurumaya yüz tutar, ihmalin sonucunda kurursa, iman ve salih amel de bunun gibidir. Kalbinin derinliklerine iman ağacı dikmiş olan bir mü'min, Allah'ın emirlerini zamanında yerine getirir ve yasak ettiği şeylerden kaçınırsa iman, kalbindeki kökleri daha kuvvetli olur ve o köklerden fışkıran nur, vücudunun her tarafını kaplayıp aydınlatır ve bu şekilde daha verimli olur. Fakat Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen, yasak ettiği şeylerden kaçınmayan bir mü'min, böyle devam ettiği sürece onun hali, kalbinde parlamış olan ima-

²⁰⁶ Ra'd 13/29.

²⁰⁷ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 7, s. 141.

²⁰⁸ Nisâ 4/136.

²⁰⁹ Vehbi, *Cilt* 3, s. 1079.

nın yavaş yavaş sönmesini ve sonunda haberi bile olmadan veya farkında olarak kalbinden tamamen çıkıp yerini başka şeylerin doldurmasıyla sonuçlanabilir.²¹⁰

Kişi, iman ettikten sonra, bu imanda sebat etmede ve imanın getirdiği yükümlülükleri yerine getirmede irade göstermelidir. Kur'ân, bu konuda da insanları şöyle uyarmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ
إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يَزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ. *Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.*²¹¹

Kim Allah'a verdiği söze bağlı kalır ve takva bilinciyle hareket ederse, Allah onu sever ve ona ikramda bulunur. Kim de Allah'a verdiği söz ve yeminlerini, ahiret kazancına nispetle çok düşük olan dünya menfaatlerini elde etmek için bozarsa ahirette onun hiçbir payı olmaz. O, Allah katında korunmaz, kabul edilmez, arındırılmaz ve temizlenmez. Onu sadece acıklı bir azap beklemektedir. Burada, verilen söze bağlılık takva ile ilgilidir. Bu sebeple ilişkide bulunulanın dost ya da düşman olması ve ilişkinin konusu önemli değildir. İlişki, öncelikle Allah ile olur. Önemli olan Allah'ın rızasının elde edilmesi, gazabından kaçınılmasıdır. Bu İslam ahlakının genel kuralıdır. Ahlakın temeli ne menfaattir ne toplumun anlayışı ne de yürürlükteki şartların gereğidir. Çünkü toplum yanlış düşebilir, yanlış değerler toplumda benimsenmiş olabilir. Değerlerin, insanların seviyelerinden daha üstün, değişen hayat şartlarından daha yüce bir kaynaktan gelmesi gerekir. Bu nedenle, değerler ve ilkeler Allah'tan alınmalıdır.²¹²

Kişi iman ile Allah'ın yüceliğini kabul etmiş ve onun gösterdiği yolda gitmeye söz vermiştir. Artık bu sözünde sebat etmeli, Allah'ın rızasını dünyalık menfaatlere değişmemelidir.

İman eden kişi, imanının kuvveti ölçüsünde dünya nimetleri peşinde koşmaktan, dünya hayatının zenginliklerini ve rahatını yegâne hedef olarak görmekten uzak duracaktır. Mü'mine göre, dünya hayatı çok değerli bir zaman dilimidir asla ihmal edilemez. Çünkü ahirette mükafat hakkına sahip olmanın, yani cennet ile ödüllendi-

²¹⁰ Akseki, s. 64.

²¹¹ Âl-i İmrân 3/77.

²¹² Kutub, Cilt 2, s. 332, 333.

rilmenin yolu, dünya hayatını Allah'ın gönderdiği dine uygun yaşamaktan geçmektedir.

3.5.2. Hicret

Hicret kelimesi sözlükte 'terk etmek, ilgiyi kesmek, anlamındadır.²¹³ Yine hicret, bir yerden bir yere gitmek, ikinci için birinciye terk etmek' manasına gelir.²¹⁴ "Terim olarak genelde gayri müslim ülkeden (darülharb) İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder."²¹⁵

İnsan, sosyal bir varlıktır ve kendisiyle aynı inancı, aynı düşünceyi paylaşan insanlar ile birlikte yaşamak ister. Kişinin imandan sonra, iman edenlerin bulunduğu sosyal çevre ve ibadetlerini yerine getirebileceği fiziki çevrede yaşaması son derece önemlidir. Çünkü olumlu harici faktörler dini hayatı yaşamayı kolaylaştıracak ve dünyevileşme tehlikesine karşı da kişiyi koruyacaktır. Aynı inanca mensup olan insanların bir arada bulunmaları, ibadetlerini birlikte yapmaları, sevinçlerini ve acılarını paylaşmaları neticesinde İslam dini doğru ve güçlü bir şekilde yaşanacak, korunacak ve nesilden nesile aktarılabilecektir.

İslâmın ilk yıllarında Mekke döneminde olumsuz harici şartlar altında Müslüman olanların sayıları çok sınırlı kalmış ancak Medine'ye hicretten sonra, Müslümanların sayısı katlanarak artmıştır. Nasr suresinde, Mekke'nin fethinden sonra Arap kabilelerinin akın akın İslâm'a girmeleri anlatılmaktadır.²¹⁶ Bu kabileler elbette Mekke'nin fethinden önce de İslâm'ı duymuşlardı ama büyük topluluklar halinde İslâm'a giriş, ancak İslam devletinin teşekkül etmesi, güçlenmesi ve büyümesinden yani harici şartların dini yaşantıya uygun hale gelmesinden sonra olmuştur. Veda haccında Hz. Muhammed (sav.) ile birlikte hac edenlerin sayısı kaynaklarda, 100.000, 114.000, 124.000 civarında, hatta daha fazla olduğu²¹⁷ belirtilmektedir. Buradan da olumlu harici tesirlerin dine yönelmeye etkisi açıkça görülmektedir.

²¹³ İbn Manzûr, Cilt 15, s. 23.

²¹⁴ Ebu Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcû'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyya**, (Thk. Emîl Bedî' Yakub, Muhammed Nebîl Turayfî), Darü'l-Kütüb el-İlmîyah, Beyrut, yy. 1420/1999.

²¹⁵ Ahmet Önkâl, "Hicret", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt 17, s. 458.

²¹⁶ Nasr 110/2.

²¹⁷ Bünyamin Erul, "Veda Haccı" **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 42, s. 591.

Kur’ân-ı Kerîm’de çevrenin olumsuz etkisine karşı insanlar uyarılmış ve çözüm yolu olarak hicret gösterilmiştir. Aşağıdaki ayetler bu kabildendir.

“لَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّاي فَاعْبُدُون.”/Ey iman eden kullarım! Şüphesiz, benim arzım geniştir. O halde (nerede güven içinde olacaksınız orada) yalnız bana kulluk edin.”²¹⁸

Bu “Ey kullarım, eğer sizin, yeryüzünün bazı bölgelerinde ibadet etmeniz imkansızlaşmış ise, oradan hicret edin. Ama Bana ibadeti kesinlikle bırakmayın”²¹⁹ demektir.

“إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ مِنَ الَّذِينَ اتَّخَذْتُمُ الْآلِهَةَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا بَلَىٰ قَالُوا فَمَا تَرْجُونَ قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسِعَةٌ فَتُهَاجِرُوا فِيهَا قَالُوا لَكَ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا.”/Kendilerine yazık eden kimsele- re melekler, canlarını alırken: ‘Ne işte idiniz!’ dediler. Bunlar: ‘Biz yeryüzünde çaresizdik’ diye cevap verdiler. Melekler de: ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.”²²⁰

Hicret edebilecek güçte oldukları halde, hicret etmeyerek ve dinlerine yönelik hayırlı işler yapmayanların durumu ayette ifade edilmektedir. Onlara niçin hicret etmedikleri sorulduğu zaman, onların da hicrete güç yetirebilecek bir durumda olmadıklarını söylemişlerdir. Ancak onların bu mazeretlerinin, melekler tarafından kabul edilmeyeceği, yeryüzünün geniş olduğu, hicret edip dinlerinin emir ve yasaklarını hür bir şekilde yerine getirebilecekleri birçok yer bulabilecekleri halde bunu yapmadıkları için uyarılmış ve azarlanmışlardır. Hicrete güçleri yettiği halde Mekke’de kalıp kafirlerle beraber yaşamaya devam etmeleri sebebiyle Allah Teâlâ, tehdidini göstermiş ve onların cehenneme gideceklerini bildirmiştir.²²¹

Ayeti, Ömer Nasuhi Bilmen de tefsirinde şöyle yorumlamıştır:

Bu ayetlerin nüzül sebebi hicretten önce Müslüman olduklarını açıklayan fakat Rasûlullah’ın (s.a.v.), Medine’ye hicretinden sonra hicret etmeyip Mekke’de kalan kişilerdir. Mekke fethedilmeden önce Müslümanların Medine’ye hicret etmeleri farz idi. Ancak bir özürleri bulunuyorsa bu farzdan muaf olabiliyorlardı. Bu farzın hükmü Mekke’nin fethinden sonra nesh edilmiştir. Bunun sebebi de fetihden sonra insanların büyük gruplar halinde İslâm dinine girmeleri ve İslâm’ın hakimiyetinin

²¹⁸ Ankebût 29/56.

²¹⁹ Fahrüddin er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr, Mefâtihu’l-Gayb**, (Ter. Suat Yıldırım ve diğerleri), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2013, Cilt 18, s. 48

²²⁰ Nisâ 4/97.

²²¹ Râzî, Cilt 8, s. 269, 270.

kuvvetlenmiş olması idi. Yani artık çevrede Müslümanları doğru yoldan saptıracak fazla kimse kalmamıştı. Ayetin hükmü neshedilmesine rağmen Müslümanların yaşadıkları yerlerde dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri mümkün olmayacak duruma gelirse hicret yine dini bir vazifedir.²²²

Bilmen, tefsirinde, ‘ayetin hükmünün aynı durumda kalabilecek insanlar için de her zaman geçerli olacağı’ yorumunda bulunmuştur. Gerçekten de kişinin dinini çevreden bağımsız bir şekilde yaşaması, koruması, ailesinin ve neslinin bu din üzerinde kaim olması mümkün olamamaktadır.

Hadislerde de doksan dokuz kişiyi öldüren adam kıssasında, çözüm olarak hicretin önerilmesi, çevrenin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hadis şöyledir:

Sizden öncekiler içinde doksan dokuz kişi öldürmüş bir adam var idi. Yeryüzünde en alim kişiyi sordu. Ona bir rahibi gösterdiler. Rahibe geldi ve ona ‘Doksan dokuz kişiyi öldüren birine tevbe var mıdır?’ diye sordu.

Rahib, hayır, dedi, (Adam) onu da öldürdü, onunla yüze tamamladı.

Sonra yeryüzünün en alimini sordu. Alim bir zat gösterdiler. Ona, ‘Yüz kişi öldüren birine tevbe var mıdır?’ diye sordu.

O, ‘Evet, seninle tevben arasına kim girebilir? Şöyle şöyle bir yere git. Orada Allah’a ibadet eden insanlar var, onlarla beraber Allah’a ibadet et. Memleketine dönme, çünkü orası kötü bir yerdir.’ dedi.

Adam çıktı ancak yolun yarısında ölüm geldi. (Onun hakkında) rahmet melekleri ile azab melekleri münakaşa ettiler. Rahmet melekleri:

(Bu adam) Makbul bir tevbe ve kalbi Allah’a yönelerek geldi, dediler.

Azab melekleri:

O, bir parça hayır işlemedi, dediler.

Bunun üzerine insan suretinde bir melek geldi. Onu hakem yaptılar. O:

İki yerin arasını ölçün, iki yerden nereye yakınsa oraya aittir, dedi.

O iki yerin arasını ölçtüklerinde, onu gitmek istediği yere daha yakın buldular. Bunun üzerine (o tevbe eden şahsın) ruhunu rahmet melekleri kabzetti.”²²³

Kıssa, tövbenin ve niyetin Allah katındaki değerini, Allah’ın rahmetinin genişliğini ve kendisine yönelenin geçmişte yaptığı hatalar ne derece büyük olursa ol-

²²² Bilmen, Cilt 2, s. 651, 652.

²²³ Müslim, “Tevbe”, 46.

sun onu bağışlayacağını bildirmektedir ancak bu kıssada çevre değişikliği önerisi konumuz açısından bakıldığında önem arz etmektedir.

İman ettikten sonra içinde bulunduğu küfür ve zulüm ortamından Allah'a sığınan Firavun'un hanımının duası da Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır.

“وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِّنَ الْفَوْمِ الظَّالِمِينَ.”²²⁴
Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: 'Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!' demişti.”²²⁴

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimede, varlığına ve birliğine iman eden mü'minlere, Firavun'un karısı, Asiye'yi örnek göstermiştir. O, Allah'a iman etmiş, Allah'ın birliğini tasdik etmiştir. Onun, bir kafir olan Firavun'un nikahında bulunması, Allah'a ve Peygamberi Musa'ya iman etmesini engellememiş ve böylece iman etmesinden dolayı övgüye layık olmuştur.²²⁵

Seyyid Kutub, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Firavun'un karısı, büyük bir küfür ortamında ve Firavun'un sarayında yaşamasına rağmen tek başına kurtuluş yoluna gitmiştir. Sarayda bile olsa kötülerin arasında ve kötülük ortamında durmaktan rahatsız olmuş, Rabbinden cennetteki köşkleri talep etmiştir. Firavun'la münasebetlerinden kurtulmak için Rabbinden yardım istemiştir. Amellerine bir kötülüğün ilişmesinden endişe ederek, kendisini Firavun'un yaptıklarından da uzaklaştırmıştır. Onun, dünya hayatında sahip olduğu değerleri basit görmesi ve cenneti talep etmesi takdir edilecek bir durumdur. Firavun, yeryüzünde o zamanki hükümdarların en büyüğü ve güçlüsü idi. Onun hanımı da sarayda, bir kadının isteyebileceği şeylerin en kıymetlilerine sahip olabilirdi. O büyük hanım, bütün bunlardan vazgeçmiş ve onların kötü olduklarını kabul ederek, Allah'ın kendisini onlardan kurtarmasını istemiştir.²²⁶

Ömer Nasuhi Bilmen, ayetin tefsirinde, o muhterem hanımın Rabbine dua ederek, kendisini Firavun'un kirli işleri ve küfrünün zararlı tesirleri altında yaşamaktan kurtarmasını ve himaye etmesini Allah'tan istediğini belirtmiştir. Hükümdar sarayında saltanat içinde yaşayan o muhterem hanım, dünyevi varlıkların hiçbir kıymeti olmadığını takdir etmiş, küfrün insanları vahim sonuçlara uğratacağını anlamış,

²²⁴ Tahrîm 66/11.

²²⁵ Taberî, Cilt 8, s. 361.

²²⁶ Kutub, Cilt 15, s. 71, 72.

iman etmenin en büyük saadet vesilesi olduğunu idrak etmiş ve Rabbinden kendisine cennette bir ev yapmasını talep etmiştir.²²⁷

Firavun'un hanımı, iman ettikten sonra kafirlerin ve zalimlerin arasında yaşamak istememiş, çevresinin kötü amellerinden Allah'a sığınmış, Rabbinden kendisini kurtarmasını, cennetine almasını dilemiştir. Allah, onun dileğini ve duasını, asırlar sonrasının insanlarına örnek olarak taşımıştır.

Görüldüğü gibi küfrün hâkim olduğu ve güçlü olduğu bir ortamda yaşamak Müslüman için uygun bulunmamıştır. “*Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!*”²²⁸ ayetinde ve ‘doksan dokuz kişiyi öldüren adam’ kıssasında bu ifade edilmektedir. Çünkü insan kötü ahlaklı bir toplumda yaşarsa, çevresinden etkilenip birlikte yaşadığı kişilerin dinini ve ahlakını benimseyebilir. Ya da böyle bir çevrede - Firavun'un hanımı örneğinde görüldüğü gibi- yalnız ve mutsuz olur, oradan kurtulmak ister.

Dolayısıyla, dini ve ahlaki değerlerin erozyona uğradığı, gün geçtikçe daha fazla dünyevileşen günümüz dünyasında, Müslümanların gerek kendilerini gerekse aile fertlerini dünyevileşmekten korumak için çevrelerini oluşturma konusunda çok daha fazla özen göstermeleri elzemdir.

3.5.3. İbadetler

İbadetler dünya hayatını yaşarken adeta manevi alem ile bir bağlantı kurmak gibidir. İbadetler ile dünyevileşme arasında ters orantı vardır, biri ilerlediğinde diğeri geriler. Dolayısıyla ibadetlerin yokluğu veya zayıflığı kişiyi dünyevileşmeye sürüklemektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanlar yalnız Allah'a kulluk etmeleri, ibadetlerini yerine getirmeleri konusunda uyarılmıştır ve bu konuda birçok ayet bulunmaktadır.

“*يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ*.”²²⁹ Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.”

Ayetteki kulluğa davet, bütün insanlığa yapılan bir davettir. Bütün insanlar kendilerini ve kendilerinden önce yaşamış olanları yaratan Rablerine ibadet etmeye çağrılmaktadır. Yaratıcılıkta tek olan Allah, hiç şüphesiz ibadet edilmekte de tektir.

²²⁷ Bilmen, Cilt 8, s. 3777.

²²⁸ Nisâ 4/97.

²²⁹ Bakara 2/21.

İbadetin insanlardan erişmesi ve gerçekleştirmesi beklenen hedefi onların takva sahibi olmalarıdır.²³⁰

“Takva ‘korunma ve sakınma’ manasına gelmesi sebebiyle kıyamet, mahşer, cennet, cehennem ve ebedi saadet ile ilgili”²³¹ dolayısıyla da dünyevileşme karşısı önemli bir kavramdır. Ayette sebep-sonuç ilişkisinden hareketle kulluğun gayesinin takva sonucuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu nedenle takva, Müslümanların ulaşmak istediği ulvi bir hedeftir. “Allah takva sahiplerini sever”²³² ayeti de takva sahibi olmanın Allah katındaki değerini ifade etmektedir.

3.5.3.1. Namaz

Türkçede, ‘salât’ kelimesinin yerine, dilimize Farsça’dan geçen namaz kelimesi kullanılmaktadır.²³³ Salât Arapçada, ‘ibadet, tâzim ve dua’ gibi anlamlara gelir.²³⁴ “Terim olarak salât, tekbirle başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî bir ibadeti ifade eder.”²³⁵

İslam’da insan, güne namazla başlayıp günü namazla bitirmektedir. Namaz ibadetini bilinçli bir şekilde yerine getiren insanın gün içinde beş defa adeta akıp giden dünya hayatını durdurup rabbi ile irtibat kurması, onu dünyevileşme girdabına kapılmaktan koruyacaktır. Ancak özellikle günümüzde bu çok da kolay değildir. Çağımızda insan, aşırı hareket, gürültü ve gerekli-gereksiz bilgi bombardımanına maruz kalmaktadır. Bu durum insanın ibadete odaklanmasına engel olmakta, ibadette huşuya ulaşmayı zorlaştırmakta ve ibadetle huzur bulmayı güçleştirmektedir. Geçmişteki gözü saatte, kulağı ezanda olan abdestini alıp, duygu ve motivasyonu tam ve hazır bir şekilde namaz vaktini bekleyen insan tipinden ya hiç ibadet yapmayan ya aklına geldikçe yapan ya boş vakitlerinde yapan ya da yapan ama aralara serpiştirerek yapan insan tipine doğru kayılmaktadır.²³⁶

²³⁰ Kutub, Cilt 1, s. 94.

²³¹ Süleyman Uludağ, “Takva”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 39, s. 485.

²³² Âl-i İmrân 3/76.

²³³ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt 32, s. 350.

²³⁴ İbn Manzûr, Cilt 8, s. 276.

²³⁵ Yaşaroğlu, s. 350.

²³⁶ Aydınalp, s. 31.

Kur'ân-ı Kerîm'de ticaret gibi dünya işleri ile meşgul oldukları halde hakkıyla namaz kılmaktan ve zekât vermekten uzaklaşmayan kişiler tasvir edilmiş ve müjdelendirilmiştir.

فِي بُيُوتٍ آذَنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ. رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ. لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا بَعَثُوا فِي سَبَاحِهِمْ مِنْ قَوْلٍ لَا فِيهِ غُلُوبٌ لِلَّذِينَ يُهْتَفَى بِهِمْ وَإِنَّهُمْ فِي شَأْنِ الْحِسَابِ. (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder ki; Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar. Çünkü (o günde) Allah, onları yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandıracak ve lütfindan onlara fazlasıyla verecektir. Allah, dilediğini hesapsız rızıklandırır.”²³⁷

Vehbe Zuhaylî, bu ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Ticaret, bilindiği gibi dünyadaki en kazançlı muamelelerden ve insana namazı terk ettiren en büyük meşguliyetlerdendir. Bu sebeple ayette, ticaret özellikle zikredilmiştir. Allah'ı zikretmek, namazları vakitlerinde kılmak, zekâtları vermekten ticaretin bile engelleyemediği kimseler ayette Allah'ın övgüsüne nail olmaktadır.²³⁸

Çünkü ticaret ve alış-veriş, para kazanmak ve servet biriktirmek için yapılır. Ayette bahsedilen kişiler bu işlerle meşgul oldukları halde namazlarını kılarak Allah'ın hakkını, zekâtlarını vererek de kulların haklarını ödemekten uzak durmazlar.²³⁹ Ayette böyle kulların kıyamet gününden korkarak Rablerini anan, Allah'ın kendilerini ödüllendirmesini ümit eden bu kişileri Allah'ın hesapsız bir biçimde rızıklandırılacağı müjdelenmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınıncaya kadar yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfindan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²⁴⁰

Cuma suresindeki bu ayetlerde de Cuma namazının önemi görülmektedir. Cuma ezanı okunduğunda, alış-verişi bırakmalarının ve ibadeti önceliklerin gerek-

²³⁷ Nûr 24/36-38.

²³⁸ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 9, s. 480, 481.

²³⁹ Kutub, Cilt 10, s. 440.

²⁴⁰ Cuma 62/9-10.

Ayetin nüzül sebebi şu olaydır: Medine’de açlık ve pahalılığın olduğu bir zamanda, Rasûlullah (s.a.v.), hutbe okurken gelen bir kervan üzerine, cemaatin çoğunun Hz. Peygamberi ayakta bırakarak dışarıya koşmalarıdır. Ayette Allah’ın, kendisine ibadet eden kullarına vereceği faydaların, eğlencelerden ve ticaretten daha üstün, daha hayırlı olduğu beyan edilerek, dünya hayatının geçici menfaatlerine aldanmamaları konusunda mü’minler uyarılmıştır. Bütün rızıkları verenin Allah olduğu vurgulanmıştır.²⁴⁴

Aşağıdaki ayette namazın kötülüklerden korunmadaki rolü şöyle ifade edilmektedir:

“أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ”
(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab’ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”²⁴⁵

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Namazı; farzını ve nafilelerini huşu içinde, bütün rekatlarında Allah korkusunu düşünerek, rükunlarını ve şartlarını tam anlamıyla yerine getirerek eda edin. Mü’min, namaza devam ettikçe, hayasızlık yapmaktan ve haramları işlemekten korunacaktır. Namazın, kul ile Allah arasında bir bağlantı olması münasebetiyle de huşu, Allah korkusu ve ihlasla eda edilmelidir. Aksi takdirde namazın, beklenen tesiri olmaz sadece birtakım hareketlerden ve maddi fiillerden ibaret hale gelir.²⁴⁶

Seyyid Kutub da ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:

Mü’min, kendisine gönderilen Kitab’ı okumalı ve namazlarını kılmalıdır. Namazın kişiyi kötülüklerden koruması şöyle olur: Namaz kılan kişi, gönlünü Rabbine bağlamış demektir. Böyle bir kişi de elbette Rabbinin kendisine yasakladığı günahları işlemekten ve hayasız davranışlarda bulunmaktan uzak durur. Allah’a tertemiz bir biçimde ulaşma amacında olur. Hayasızlık ve günahlardan uzak durdukça da o arınmış ve korunmuş olacaktır.²⁴⁷

İzzet Derveze de ayetin tefsirinde, namazın huşu içinde kılınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tam bir iman ile Allah’a yönelerek, kalpte Rabbin azameti hissedilerek, huşu içinde kılınacak namaz, elbette insanın gönlünde manevi bir huzur ve kuvvet hissetmesine, bütün korku ve endişelerden emin olmasına sebep olacaktır.

²⁴⁴ Yazır, Cilt 7, s. 4992, 4993.

²⁴⁵ Ankebût 29/45.

²⁴⁶ Zuhaylî, *Tefsirü’l-Münir*, Cilt 10, s. 530.

²⁴⁷ Kutub, Cilt 11. S. 361.

Böyle bir namaz kılan mü'minin gözünde dünyanın büyük işleri değersizleşecek, azametini hissettiği Allah'tan haya ederek, çirkin işlerden ve dinin yasaklarından uzak duracaktır.²⁴⁸

Ayetlerde namaz ibadeti bağlamında dünya-ahiret dengesini korumanın önemi de işaret edilmektedir. Anlaşılmaktadır ki kulluk, dünya hayatını terk etmeyi gerektirmez. Ayrıca ibadetin, dünya işlerinde yoğunluğun azaldığı ileri yaşlara ertelenmesi de doğru değildir. İnsandan istenen, onun gençlik döneminden, yaşlılık dönemine kadar hayatının tüm evrelerinde kulluğunu unutmaması, hayatını bu düzen içerisinde tanzim etmesidir.

3.5.3.2. Oruç

Oruç, Arapça 'savm' kelimesinin Farsçası olan 'rûze' kelimesinden Türkçeleşmiştir.²⁴⁹ Savm Arapçada, 'tutmak, bir şeyi terk etmek' gibi anlamlara gelir.²⁵⁰ Terim anlamı itibariyle oruç, tan yerinin ağarmasıyla başlayıp güneşin batmasına kadar olan vakitte şer'i olarak belirlenmiş ibadeti yerine getirme niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade etmektedir.²⁵¹

Kur'an-ı Kerim'de aşağıdaki ayetlerle oruç ibadeti farz kılınmıştır.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ. Ey/iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı).”²⁵²

Ayetteki orucun farz kılınma sebebi sakınasınız (korunasınız) ifadesi ile belirtilmiştir. Bu sakınma tefsirlerde “Allah'ın emrine muhalefetten sakınınız, nefsinizi koruyup müttakiler arasında olunuz”²⁵³ ifadeleriyle yorumlanmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki “Oruçta asıl gaye takvadır. Çünkü takva, kalpleri uyanık tutup, Allah'ın rızasını kazanmayı temin ettirir. Kalplerin bozularak günaha meyletmesini

²⁴⁸ Derveze, Cilt 1, s. 47.

²⁴⁹ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt 33, s. 414.

²⁵⁰ İbn Manzûr, Cilt 8, s. 309.

²⁵¹ Yitik, s. 414.

²⁵² Bakara 2/183-184.

²⁵³ Bilmen, Cilt 1, s. 175.

engeller.”²⁵⁴ Yine ayette geçmiş ümmetlerde de oruç ibadeti bulunduğu belirtilmektedir.

Muhammed Abduh ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Oruç, nefsin hazırlanması, Allah korkusuna alıştırılması, Allah’ın denetimini ve kontrolünü hissetmesinin sağlanması, iradenin şehvi arzulara karşı güçlendirilmesi amacıyla tutulmaktadır. Böylelikle insanın iradesi güçlenir, zararlı şeylerden kaçınma ve haramlardan uzak durma melekesi kazanmış olur. Bu şekilde insan, Allah Teâlâ’nın murakabesi altında bulunduğunu, O’ndan haya etmesi ve yasakladığı şeyleri işlemekten kaçınması gerektiği şuuruna erişir. Bu şuura erişen kimse, Allah Teâlâ’ya imanda kemal mertebeye ulaşır. Bu, nefislerin terbiye edilmesinde, onların kontrol altına alınmasında, dünyada nezih bir hayata, ahirette de ebedi saadete erişilmesi noktasında önemli bir hazırlıktır.²⁵⁵

Oruç ibadetinde sosyal çevrenin de önemi yadsınamaz. Zira ibadetlere motive olmada ve ibadetlerde yakalanan anlam boyutunda, birey içinde bulunduğu sosyal çevreden muhakkak etkilenmektedir. Özellikle ramazan ayında aynı ortamda iftar yapan ve teravîh kılan mü’minlerin birbirlerinden etkilenmemeleri düşünülemez. Çünkü bu sosyal ortam, dini motivasyonları güçlendirdiği gibi aynı zamanda ibadetlere yönelmede de büyük avantaj sağlamaktadır.²⁵⁶

Nitekim ramazan ayının, İslam ülkelerinde hem fiziki hem de sosyal şartların olumlu ortamında gerçekleşmesi sebebiyle ibadetlerin daha bir yoğunlaştığı görülmektedir. Müslümanlar da bu ibadet-yoğun hayata diğer zamanlardan çok daha kolay bir biçimde adapte olabilmektedirler. Buradan da sosyal ve fiziki şartların ibadeti kolaylaştırmaya etkisi açıkça belli olmaktadır.

3.5.3.3. İnfak

İnfak Arapçada, ‘eksiltmek, azaltmak’ anlamlarına gelen bir kelimedir.²⁵⁷ “Dinî-ahlâkî bir terim olarak genellikle “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bu-

²⁵⁴ Kutub, Cilt 1, s. 349.

²⁵⁵ Abduh, Cilt 2, s. 216, 217.

²⁵⁶ Özcan Güngör, Fazlı Polat, “Yurtdışında Ramazan’ın Sosyo-Psikolojik Yönleri (Amerika Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 140.

²⁵⁷ İbn Manzûr, Cilt 14, s. 326.

lunması demektir. Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir.”²⁵⁸

Kur’an’da infak etmeyi teşvik eden birçok ayet vardır. Bu ayetlerden biri şu şekildedir:

“الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ”/Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir.”²⁵⁹

Ayet, “Mü’minler Allah’ın kendilerine verdiği rızıktan kendileri yararlanırlar ve başkalarının da yakından uzağa doğru o rızıktan faydalanmasına imkân verirler yani nafaka, zekât ve sadaka verme, ödünç verme ve kullandırma, vakıf kurma, ikramda bulunma gibi mali vazife, yardım ve iyilikleri yerine getirirler,”²⁶⁰ şeklinde tefsir edilmiştir. Allah böyle yapanlara büyük mükafat vereceğini müjdelemektedir.

Allah yolunda infak etmeyi teşvik eden başka bir ayet de şöyledir:

“أٰمِنُوٓا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَاَنْفَقُوْا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُّسْتَحْلِفِيْنَ فِيْهِۦ فَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوْا لَهُمْ اَجْرٌۭ كَبِيْرٌ”/Allah’a ve Resûlü’ne iman edin. Sizi, üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı şeylerden harcayın. Sizden iman edip de (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükâfat vardır.”²⁶¹

Ayet, mallar üzerinde insana tasarruf yetkisi verildiğini beyan etmektedir. Şöyle ki; şu an insanların sahip oldukları mallar, onlardan önce yaşayanların sahip oldukları mallar idi. İnsan öldüğü zaman yine bu malları kendinden sonra geleceklere terk edecektir. Ancak mü’minlerin, Allah rızası için sarf ettikleri mallar ahirette kendilerine fayda sağlayacaktır.²⁶²

Mallarını Allah yolunda infak edenler şu ayetle müjdelenmektedir:

“قُلْ اِنَّ رَبِّيْ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهٗۤ وَمَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهٗ وَهُوَ خَيْرُ الرَّٰزِقِيْنَ”/De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayıra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”²⁶³

Kurtubî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayette, insanların malları ve evlatları konusunda aldanmamaları gerektiğine işaret edilmektedir. Allah dilediği kimselere bol rızık verirken, dilediği kimselere de

²⁵⁸ Mustafa Çağrı, “İnfak”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt 22, s. 289.

²⁵⁹ Enfâl 8/3.

²⁶⁰ H. Karaman ve diğerleri, Cilt 2, s. 663.

²⁶¹ Hadîd 57/7.

²⁶² Taberî, Cilt 8, s. 171.

²⁶³ Sebe’ 34/39.

rızıklarını kısıtlı verir. Yani az veya çok elde olan dünya malının büyük bir kıymeti de yoktur. İnsanın elinde kalacak olan mal, Allah yolunda sarf ettiği maldır. Bu şekilde sarfedilen malların aynısının kişiye dünyada verileceği beyan edilmektedir. Ancak dünyada verilmeyip ahiret nimeti kazandırması ya da günahlara kefarete olmasında şeklinde bir karşılık da mümkündür.²⁶⁴

Aşağıdaki ayette infak edenlere verilecek mükafat şöyle beyan etmektedir:

«مَثَلُ الَّذِي يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ. Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilir.»²⁶⁵

Ayet-i Kerime'de, Allah yolunda sarf edilecek malların birçok sevaba vesile olacağının açıklanması ile Müslümanlar özendirilmektedir. Allah yolunda yapılacak harcamaların, verilecek sadakaların kat kat arttırılmış sevapları olacaktır. Hak yolunda yapılan bir hayrın, verilen bir sadakanın böyle kat kat sevabı vardır. Allah Teâlâ dilediğinde, güzel bir amele on misli sevap da verir, sahibinin niyetinin güzelliğine göre yetmiş-seksen misli ya da çok daha fazla, hesap edilemeyecek derecede mükafatlar da ihsan eder. O'nun lütuf ve ihsanı çok bol ve geniştir.²⁶⁶

Ayetlerde mü'minler infak etmeye yönlendirilmiş ve bu yolda harcayacakları malların kesinlikle bir kayıp, bir noksanlık oluşturmayacağı konusunda teminat verilmiştir. Sizin bir verdiğiniz karşılık Allah size yedi yüz misli verir ifadesiyle de hesapsız kazanç sahibi olunacağının müjdesi verilmektedir.

Aşağıdaki ayette sahabeden infak konusunda gelen sorular doğrultusunda açıklamalar yapılmıştır:

«وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ. Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. «İhtiyaç fazlasını» de.»²⁶⁷

Görüldüğü gibi ayette mü'minlerden, Allah yolunda mallarından harcama yapmaları istenmekle birlikte, onların kendilerini muhtaç duruma düşürecek kadar bütün mal ve mülklerini Allah yolunda harcamaları istenmemektedir. «يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْآفَرِيقِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ. Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığı-

²⁶⁴ Kurtubî, Cilt 14. S. 282, 283.

²⁶⁵ Bakara 2/261.

²⁶⁶ Bilmen, Cilt 1, s. 276.

²⁶⁷ Bakara 2/219.

*nız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir,”*²⁶⁸ ayeti bu kabildendir.

Seyyid Kutub, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayet-i Kerime’de insanların çeşitli tabakaları birbirlerine bağlanmıştır. Veren kişiye bir kısmı kan bağı ile, bir kısmı aile bağı ile, bir kısmı merhamet bağı ile, bir kısmı da itikadın çerçevesi dahilinde büyük insanlık ideali ile bağlanmıştır.²⁶⁹

Görüldüğü gibi İslâm dini, kişiyi sadece kendi nefsinı düşünmekten, kazandığını sadece kendisine harcamaktan men etmiş ve onu yakın çevresinden başlayarak daha uzağa doğru infak etmeye yönlendirmiştir. Bu şekilde malın tekelleşip, kişide adeta bir güç zehirlenmesine yol açarak dünya hayatında aşırılıklara yönelip ahireti unutmasına sebebiyet vermesinin önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca ayetin tefsirinde belirtildiği gibi infak, fertleri, aileyi, toplumu ve Müslümanları birbirine bağlayarak güçlü bir aile, güçlü bir toplum ve güçlü bir ümmet haline gelmelerine yardımcı olacaktır.

Muhammed Abduh, zekâtın, genellikle namazla birlikte ifade edilmesine dikkat etmek gerektiğini belirtmiştir. Çünkü namaz ve zekât bir toplumda ruhsal ve sosyal ıslahın odak noktasıdır.²⁷⁰ Allah yolunda, insanlığın yararı için yapılan infak, toplumların varlığının devamı ve sosyal yapılanmaları üzerinde etkilidir. Sosyal dayanışma ve yardımlaşma, sosyal hayatın kalitesini yükseltir ve toplumsal huzura zemin oluşturmada oldukça önemlidir. Medeniyetlerin ve milletlerin gerek inşasında gerek çöküşünde infakın çok büyük rolü bulunmaktadır. Çünkü toplumlardaki dünyevileşmeyi, dolayısıyla yozlaşmayı ve çürümeyi hazırlayan faktörlerden biri de israf ve lüktür. Yani verme kültürünün doğru ve sıhhatli yapılamamasıdır. Bu da ya infakın ihmalı ve terki ile ya da lüks, israf ve savurganlığın artmasıyla olur. Yani toplumda infak terk edilirse, o toplum helak sürecine girmiş demektir.²⁷¹

3.5.3.3.1. Zekât

Zekât kelimesi, sözlükte ‘temizlik, artma, bereket, övgü’ gibi anlamlara gelmektedir.²⁷² Terim olarak ise, dinen zengin sayılan Müslümanların malından,

²⁶⁸ Bakara 2/215.

²⁶⁹ Kutub, Cilt 1, s. 458.

²⁷⁰ Abduh, Cilt 11, s. 89.

²⁷¹ Yunus Ekin, “Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı”, *SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2002, s. 91.

²⁷² İbn Manzûr, Cilt 7, s. 46.

Kur'ân'da belirtilmiş olan sınıflara sarf edilmek üzere alınan, belirli pay anlamındadır.²⁷³ Zekât, infakın mü'minlerin üzerine farz olan kısmıdır.

Zekâtın ibadet yönü olduğu gibi kişide ve toplumda ahlaki değerlerin yücelmesine, sosyal yapının güçlenmesine, ekonomik hayatın canlanmasına sebep olan faydaları da bulunmaktadır. Ayrıca insanı mal hırsına kapılmaktan alıkoyar. Toplumda sosyal dayanışmanın güçlenmesine, fakirin de onuru incitilmeden desteklenmesine sebep olur.²⁷⁴

Kur'ân, namazla birlikte zekât ibadetinin önemi de birçok kez vurgulanmıştır. Bu konudaki ayetlerden biri şu şekildedir:

“وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرِّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.”/Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz.”²⁷⁵

Mehmet Vehbi, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ey Mü'minler! Allah'ın ihsanına nail olmak için farz namazlarınızı vaktinde eda edin, vaktini geçirip zayi etmeyin. Mallarınızı kirden ve nefislerinizi dünyaya meyletmekten temizleyin. Mal sevginiz, fakirlerin hakkı olan zekatınızı vermemenize sebep olmasın. Allah'ın Rasûlüne itaat edin, zira Rasûle itaat; saadetinize sebeptir.²⁷⁶

وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقِيمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا.”/Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere”²⁷⁷ ayeti de zekâtın vücubiyetine delalettir.

Ayette namaz ve zekât emri tekrarlanmıştır. Müslümanların Allah yolunda yaptıkları harcamalar ve iyilikler, aslında başkalarına değil, kendilerine yaptıkları iyilikler olarak vasıflandırılmıştır.

Ömer Nasuhi Bilmen, ayeti şöyle açıklamıştır:

İçinizde şartlarını taşıyanlar farz olan zekâtı ve fitır sadakasını versin. Allah rızası için hayır ve hasenatta bulunun, fakirlere sadaka verin, yoksullara şefkat gösterip yardım edin ki, bütün bunlar aslında kendi menfaatinizedir. Bu ve benzeri şeyler-

²⁷³ Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt 44, s. 197.

²⁷⁴ Erkal, s. 197.

²⁷⁵ Nûr 24/56.

²⁷⁶ Vehbi, Cilt 9, s. 3763.

²⁷⁷ Müzzemmil 73/20.

den dünyada ne yaparsanız, hangi iyiliklerde bulunursanız onlar hiçbir şekilde zayı olmayacaktır. Ahirette onlara karşılık kat kat sevaplara erişirsiniz.²⁷⁸

Zekât ve genel olarak Allah yolunda infak, görüldüğü gibi ancak ahiret inancına sahip olan, ahiret kazancını önemseyen kimselerde karşılık bulacaktır. Yani zekât, mü'minin dünyevileşmeye meyline karşı, onu koruyucu dini bir vazifedir.

3.5.3.3.2. Sadaka

Sadaka 'sıdk' kökünden türemiştir. Sözlükte 'haber, doğru haber, doğruluk' anlamlarına gelir.²⁷⁹ Terim olarak sadaka, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle ihtiyaç sahiplerine verilen dinen zorunlu veya gönüllü maddi yardımlar anlamına gelir.²⁸⁰

Ayetlerde Müslümanlar, Allah yolundaki harcamalardan biri olan sadaka vermeye yönlendirilmektedir. Bu şekilde arınacakları, günahlardan temizlenecekleri ve berekete nail olacakları bildirilmektedir.

“... خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا.../Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtip yüceltirsin.”²⁸¹

Ayette sadakaların kişiyi günahlardan ve mal düşkünlüğünden arındırdığı beyan edilmiştir. Onlar sadaka verdiklerinde, pak ve nezih bir hale gelmiş, berekete nail kılınmış, amellerinin sevabı arttırılmış, ihlaslı kulların derecesine ulaşmış olurlar.²⁸²

Ayetteki 'tezkiye' kelimesi, temizlikteki mübalağa ve çokluk anlamındadır. Yani çok temizlemesi, tertemiz yapması veya malın çoğalması ve bereketlenmesi anlamına gelir.²⁸³

. Ayrıca şu ayette sadakaların ne şekilde verilmesi gerektiği de açıklanmıştır:

“... إِنَّ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْنُوها الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ.../Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.”²⁸⁴

Muhammed Abduh, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

²⁷⁸ Bilmen, Cilt 8, s. 3882.

²⁷⁹ İbn Manzûr, Cilt 4, s. 214.

²⁸⁰ Ali Duman, “Zekât”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt 35, s. 383.

²⁸¹ Tevbe 9/103.

²⁸² Bilmen, Cilt 3, s. 1329.

²⁸³ Zemahşerî, s. 448.

²⁸⁴ Bakara 2/271.

Sadakasını açıktan veren herkes elbette ki riyakâr değildir. Bununla birlikte gizli vermek, gösteriştten daha uzaktır. Gizli vermenin daha hayırlı sayılması, bunun hem vereni gösteriştten uzak tutması hem de fakirin onurunu kırmama ve onu dilenci durumuna düşürmeme gibi faydalar sağlaması sebebiyledir. Alimlerin büyük çoğunluğuna göre, ayetteki sadakadan maksadın, farz dışında kalan sadakalar olduğudur. Çünkü İslam'ın nişanelerinden olan farzlarda riya olmaz ve onları gizlemek doğru değildir. Farzın gizlenmesi onun yerine getirilmediği şüphesini oluşturabilir ve başkalarının da bu şüpheye dayanarak farzı terk etmelerine sebep olabilir.²⁸⁵

Sadaka verirken fakirleri incitmemek gerektiği de ayette şöyle ifade edilmektedir:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُنْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ
/Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimse-
ler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur,
üzüntü de çekmeyeceklerdir. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sada-
kadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.”²⁸⁶

İzzet Derveze, ayeti şöyle açıklamıştır:

Bu ayette, mallarını Allah yolunda infak eden ve sonra da başa kakmayan, bağış yaptıkları kimselerin gururunu incitmeyenler yani herhangi bir söz, işaret veya davranışla onları rencide etmeyenler övülmüştür. Böyle kimseler için Allah katında büyük mükafat vardır. Ayette, başa kakma ve bağış yapılanın gururunu incitme yasaklanmıştır. Mü'minlerin böyle davranışlarda bulunmaları uygun olmaz. Böyle şeyleri ancak, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, mallarını da insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimseler yapar. Sadakaya muhtaç durumda olan kimselere güzel söz söylemek başa kakıp onların gururunu incitmekten daha hayırlıdır. Allah'ın böyle sadakalara ihtiyacı yoktur. İnsanları rencide ederek sadaka verenler Allah'ın gazabını hak ederler. Allah cezalandırma hususunda acele etmez.²⁸⁷

Görüldüğü gibi mü'minlerin muhtaçlara yardımda bulunurken davranışlarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Zengin, verdiğiyle gurura kapılmamalı, fakiri küçük görüp rencide etmemelidir.

²⁸⁵ Abduh, Cilt 3, s. 137, 238.

²⁸⁶ Bakara 2/262-263.

²⁸⁷ Derveze, Cilt 5, s. 316, 317.

3.5.3.3.3. Fitre

Fıtr kelimesi sözlükte ‘yarmak, yarılmak, kesmek, bölmek,²⁸⁸ gibi anlamlara gelir. Fıtr, oruca son vermek, orucu açmak anlamlarındadır. Ramazan ayını yaşamanın, ramazanın mükafatından, bereketinden faydalanmanın şükrü olarak verilen sadakaya sadakatü’l-fıtr denilmektedir. Bu tamlama Türkçede kısaltılmış ve fitre olarak kullanılmıştır.²⁸⁹

Rasûlullah (s.a.v.), fıtr sadakasının halkın bayram namazına çıkmasından önce verilmesini emretmiştir.²⁹⁰ Bu uygulama, fakirlerin isteme zilletine düşmeden rahat bir bayram geçirmelerini, yeise düşmemelerini ve psikolojik olarak da onore edilmelerini sağlayacaktır. Ayrıca fıtr sadakası ile sermayenin, zekâtta olduğu gibi, toplumun tüm katmanlarına yayılması sağlanacaktır. Diğer taraftan, zengin ile fakiri kaynaştırarak üstünlüğün ancak takvada olduğunu gösteren, oruç ibadetinin kabulüne vesile olan, fitreyi hem veren hem de alan açısından iç huzuru ve sevinç hissetmelerini sağlayan bir ibadettir. Aynı zamanda, kişide îsâr fikriyatının yerleşmesine sebep olur. Dolayısıyla ben merkezli bir toplum yerine, biz/ümme merkezli düşünme yetisi kazanmış faziletli cemiyetler inşa etmek, sonunda da ebedi saadete ve kurtuluşa erişmek gibi faydaları olan bir ibadettir.²⁹¹

3.5.3.3.4. Karz

Karz, kelime olarak ‘kesmek, koparmak’ anlamlarına gelmektedir.²⁹² Terim anlamı itibariyle karz, ‘geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç vermek demektir. Allah’a yakınlaşma manasını içeren işlem olan karz, alana dünyevi faydalar sağladığı gibi verene de uhrevi faydalar içermektedir. Ayetlerde, uhrevi ecir ümidiyle Allah yolunda yapılan harcamaların, dünyada Allah’a borç verme sayılacağı ahirette karşılığının kat kat ödeneceğini belirtilmektedir. Karz-ı hasen ‘güzel borç’

²⁸⁸ İbn Manzûr, Cilt 11, s. 196.

²⁸⁹ Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, **TDV Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 13, s.160.

²⁹⁰ Müslim, “Zekât”, 5.

²⁹¹ Mehmet Ergün, “Fıtr Sadakası”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2018, Cilt 11, Sayı 60, s. 1267-1268.

²⁹² İbn Manzûr, Cilt 12, s. 70.

olarak nitelendirilen bu tabir, ödünç verme de dahil, hayır niyetiyle ve Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan bütün mali fedakarlıkları kapsar.²⁹³

Aşağıdaki ayetlerde karz-ı hasen yapanlar müjdelenmiştir.

“مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ./Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun çok değerli bir mükâfatı da vardır.”²⁹⁴

Karz-ı hasen, Allah yolunda malını sarf etmeye denir. Bu tabir, mecazi olarak borç vermeye benzetilmiştir. Yani kul, Allah rızası için malını verdiği zaman adeta Allah'a borç vermiş gibi olmaktadır.²⁹⁵

Şu ayette yine karz-ı hasen yapanların mükafatlandırılacağı ifade edilmektedir:

“إِنَّ الْمُسْتَفِيقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ./Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır.”²⁹⁶

Ayette, malları ve canları konusunda fedakârlık edecek kadar imanları güçlü olanlardan söz edilmektedir. Bu kişiler, imanlarındaki samimiyet ve güçten dolayı, bir karşılık beklemeden, mallarını Allah yolunda harcamaktan ve sadaka vermekten geri durmazlar. İşte Allah, böyle yapanlara, iyiliklerinin karşılıklarını kat kat, yani on katını, yedi yüz katını hatta daha fazlasını, verir.²⁹⁷

“وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ./Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekle-ri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır.”²⁹⁸

İbn Kesîr ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:

Borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar beklemek gerekir. Halbuki cahiliye devrinde toplumda şöyle bir uygulama yapılmakta idi: Borcun ödenme zamanı geldiğinde, borçlu olan kişi borcunu ödeyemeyecek durumda ise, verilen mühlet karşılığında, onun borcu arttırılırdı. Allah Teâlâ böyle bir uygulamayı haram kılıp yasakla-

²⁹³ H. Yunus Apaydın, “Karz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt 24, s. 520-521.

²⁹⁴ Hadîd 57/11.

²⁹⁵ Zemahşerî, s. 1082.

²⁹⁶ Hadîd 57/18.

²⁹⁷ Şimşek, Cilt 5, s. 172.

²⁹⁸ Bakara 2/280.

dığı gibi, alacaklıyı borcunu tamamıyla bağışlamaya davet etmektedir. Buna karşılık da büyük sevap vaat etmektedir.²⁹⁹

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Borçlu, malı olmadığı veya elindeki malları satamadığı için ödeyemeyecek durumda bulunuyorsa, onun borcunu tahsil etmeyi, kolaylıkla ödeyebileceği bir vakte yani bolluk zamanına kadar süre tanımanız gerekir. Borcunu ödeyemeyene, borcunu sadaka olarak bağışlamanız daha hayırlıdır.³⁰⁰

Görüldüğü gibi İslam, karz-ı hasen uygulamasıyla borç ve borçlu sorununa etkili bir çözüm getirmiştir. Rasûlullâh (s.a.v.), ashabını yakından takip ederek bir yandan borçların ödenmesini sağlamak bir yandan da borç vermeyi teşvik etmek suretiyle karz-ı hasen uygulamasını aktif tutmuştur. Borçluları teselli ederek, onların borçlarını ödemelerine destek olmuştur. Alacaklıdan da ödeme kolaylığı sağlamasını hatta mümkünse alacağından vazgeçmesini talep etme şefkatini sergilemiştir. Borçlanmanın ciddi bir sorumluluk olduğunu, ahirete borçlu gidilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İslam devletinin ekonomik imkanları iyileşince de borçları tekeffül ederek, alacak verecek işlerine güvence oluşturmuş ve karz-ı hasen sistemini yürürlükte tutmuştur. Borç verme işlevinin dinamik olması özellikle zor zamanlarda hayati önem taşımaktadır. Ancak günümüzde karz-ı hasen, işlevini kaybetmiştir ve aktif edilmeyi beklemektedir.³⁰¹ Karz-ı hasenin öneminin kavratılması, teşvik edilmesi ve kurumsallaştırılması gereklidir. Karşılıksız borç veren kişi, bir yandan fakirlerle dostluk köprüleri kurarken diğer yandan da çok kazançlı bir ahiret ticareti yapmış olacaktır.³⁰²

3.5.3.3.5. Kurban

İnfak'ın içinde sayılabilecek, mal ile yapılan ibadetlerden biri de kurbandır. Kurban sözlükte, maddi ve manevi her türlü yakınlığı, yakın olmayı kapsayan anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak, kendisi ile Allah'a yaklaşılacak şeyi, Allah'a

²⁹⁹ İbn Kesîr, Cilt 3, s. 1075.

³⁰⁰ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 2, s. 81.

³⁰¹ Recep Ertuğay, "Salgının Etkileriyle Mücadelede Bir Finansman Kaynağı Olarak Karzı Hasen Müessesesinin Aktif Kılınmasında Hz. Peygamber'in Borç, Borçlu ve Alacaklıya Yaklaşımı", *Uluslararası İslam Ekonomisi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 141.

³⁰² Cengiz Güneş, "Kur'an'da Ticaretin Uhrevi Boyutu", *GOÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, Cilt 7, Sayı 1, s. 116.

yakınlık sağlamak için yani ibadet niyetiyle belirli vakitte, belirli cinsten hayvanların kesilmesini ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade etmektedir.³⁰³

Kurban, birçok farklı vesile ile kesilmektedir. Bunlar, Kurban Bayramı'nda kesilen kurban (udhiyye), adak kurbanı, akika kurbanı, şükür kurbanı, hacda hedy ve ceza kurbanları olarak sıralanabilir.³⁰⁴

İnsanlık tarihi boyunca şekil ve amaç yönünden farklılıklar olsa da hemen bütün dinlerde kurban uygulaması bulunmaktadır. Kur'an'da, Hz. Adem'in oğullarının Allah'a kurban takdim ettiklerinden söz edilir (el-Mâide 5/27), bir ayette de dinlerin hepsinde kurban hükmünün bulunduğu işaret edilir. (el-Hac 22/34).³⁰⁵

Aşağıdaki ayette her ümmete kurban kesmenin gerekli kılındığı ifade edilmektedir.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا“
*Biz, her ümmete (Kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını ansınlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık. İmdi, İlâhınız, bir tek İlâh'tır. Öyle ise, O'na teslim olun. (Ey Muhammed!) O ihlâslı ve mütevazi insanları müjdele!*³⁰⁶

Râzî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayette, bütün ümmetlerde bir çeşit kurbanın meşru kılındığı belirtilmiştir. Kurban kesmenin illeti ve hikmeti, kesim esnasında Allah'ın adının anılmasıdır. Allah'ın tek İlâh olduğu vurgulanarak, insanların şirke ait en küçük bir şeye dahi tevessül etmemeleri, anmayı sadece Allah'a has kılmaları ve ihlaslı olmaları istenmiştir. Allah'a itaat eden mütevazi ve huşulu kimseler müjdelenmiştir.³⁰⁷

Kurban ibadeti ile ilgili bir ayet de şöyledir:

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا حَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا
Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan

³⁰³ Ahmet Güç, “Kurban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 26, s. 433.

³⁰⁴ H. İbrahim Acar, “Mali Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükmü”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, 2003, s. 78.

³⁰⁵ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 25, s. 436.

³⁰⁶ Hac 22/34.

³⁰⁷ Râzî, Cilt 16, s. 311.

*hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”*³⁰⁸

Zemahşerî, ayetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın kullarına karşılık ihsanlarda bulunduğu ve onlardan hamdetmelerini istediği belirtilmiştir. Bunun sebebi, koca koca kurbanlık develerin insanların emrine amade kılınmış olmasıdır. Eğer böyle olmasını Allah dilemeseydi diğer yırtıcı hayvanlar gibi, o büyük cüsseli hayvanlarla asla baş edemezlerdi. Zira devenin vahşileşerek kontrolden çıkması halinde görülen dehşet verici manzara, Allah'ın kudreti ve hikmetine tanıklık etmek ve ibret almak için yeterlidir.³⁰⁹

Kurban hakkında bir ayet de şöyledir:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ النَّفْثَىٰ مِنْكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ
وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ/Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!”³¹⁰

Vehbe Zuhaylî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayette, kurban ibadetinde önemli olanın kulun takvasının yani kulluk bilincinin ve ihlasının olduğu belirtilmiştir. Allah'a ulaşacak olan budur. Kurbanının etinin ya da kanının Allah'a ulaşmayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, salih amelde bulunanlar, Allahın emirlerine itaat edenler, Rabbi c.c. tarafından getirdiği hususlarda Rasûlünü tasdik edenler müjdelenmiştir.³¹¹

Kişi kurban kestiği zaman, Allah'ın emrine itaat etmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir şekilde göstermiş olur. Bunu yaparken Allah için malını telef etmesi değil, en güzel şekilde değerlendirmesi yani kendisinin, yakınlarının ve ihtiyaç sahiplerinin faydalanması için kullanması istenmiştir. Kur'an'da kurbanın kan ve etinin Allah'a ulaşmayacağı kesenlerin takvalarının ulaşacağını belirtilmesi buna işarettir. Kurban, verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükür anlamı da taşımaktadır. Ayrıca kurban, toplumda kardeşlik duygularının gelişmesine, yardımlaşma ve dayanışma ruhunun diri tutulmasına, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkı sağlayan bir ibadettir. Bilhassa et satın alamayan veya yeterince alamayan yoksulların bulunduğu ortamlarda bu rol, daha belirgin biçimde ortaya çıkar. Bu şekilde zenginler, Allah

³⁰⁸ Hac 22/36.

³⁰⁹ Zemahşerî, s. 696.

³¹⁰ Hac 22/37.

³¹¹ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Cilt 9, s. 197-198.

rızasını kazanma, yardımlaşma ve mallarını yoksullarla paylaşma yolunda, alışkanlık kazanır, cimrilikten ve dünya malına düşkünlükten kurtulurlar. Fakirlerin de Allah’a şükretmelerine, dünya nimetlerinin yeryüzünde dağılımı konusunda karamsarlık ve düşmanlık beslememelerine, kendilerini toplumun üyeleri olarak görmelerine vesile olur.³¹²

3.5.3.4. Hac

Hac kelimesi sözlükte ‘kastetmek, bir yere gitmek üzere yönelmek, ziyaret’ anlamlarındadır.³¹³ Terim olarak hac, “imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbeyi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.”³¹⁴

Kur’an mü’minlere şu ayette görüldüğü gibi hac yapmalarını emreder:

“وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا”/Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”³¹⁵

Ayet şöyle tefsir edilmiştir:

“Oraya gitmeye gücü yeten herkese, Allah için Kâbe’yi ziyaret edip Hac yapmak farzdır.”³¹⁶

Bu ümmetin güç yetirenlerine hac yapmak gereklidir (farzdır). Beyt’e (Kâbe’ye) tazim, öyle bir tazimdir ki, Hz. İbrahim’in (a.s.) ahdiyle başlayan hac ibadeti, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ahdiyle hala devam etmektedir.³¹⁷

Hac hakkında bir ayet de şöyledir:

“وَادِّئْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ”/İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde sana (Kâbe’ye) gelsinler.”³¹⁸

Ayette kastedilen anlam, Allah’ın insanlara haccı farz kılmış olduğu ve onları hac ibadetlerini yapmaları için davet ettiğinin ilanıdır. Nasıl ki namaz için ezan okun-

³¹² Ali Bardakoğlu, “İslâm’da Kurban”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 25, s. 436.

³¹³ İbn Manzûr, Cilt 4, s.37.

³¹⁴ Ömer Faruk Harman, “Hac”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 14, s. 382.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/97.

³¹⁶ Taberî, Cilt 2, s. 321.

³¹⁷ Merâğî, Cilt 4, s. 8.

³¹⁸ Hac 22/27.

rak mü'minler namaza davet ediliyorsa ayetteki ifadede de hac yapmaya davet anlamı bulunmaktadır.³¹⁹

Hac ibadeti, ümmetin aynı din, duygu, düşünce ve hedef doğrultusunda, aynı mekân ve zamanda bir araya gelerek yaptıkları bir ibadet olması sebebiyle, kişiye bu büyük sosyal çevrenin içinde yer alma imkânı sağlamaktadır. Müslümanlar yaşadıkları yerlerden hac yolculuğuna fert olarak başlarlar ancak ümmet bilinci edinmiş olarak ülkelerine dönerler. Zira onlar, hac esnasında farklı ırkların farklı dillerin birlik ve beraberliği engellemediğini, yüz binlerce insanın bir arada aynı şuurla ibadet edebileceklerini ve birbirlerine müsamaha gösterebileceklerini bizzat tecrübe etmişlerdir.

Yine İslâm alimlerinin biyografilerine bakıldığında, hac seyahatleri sırasında başka alimlerle tanıştıkları ve bu sayede çeşitli fikir ve eserlerden haberdar oldukları, ilmi hayatlarının geliştiği görülmektedir.³²⁰ Hac günümüzde de müslümanları her sene bir araya getiren, onlara mü'min kardeşleriyle tanışma, anlaşma, kaynaşma ve dayanışma imkânı sağlayan büyük bir ibadettir. Hac ikliminin bu olumlu havası, mü'minlerin dini yaşantılarına da tesir etmekte, kulluk bilinçlerini güçlendirmekte ve dolayısıyla onları dünyevileşme tehlikesine karşı korumaktadır.

3.5.3.5. Dua

Dua sözlükte, 'yardım istemek,³²¹ çağırmak, davet etmek'³²² anlamlarına gelen bir kelimedir. Terim olarak ise, "Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde lutuf ve yardımını dilemesini ifade eder."³²³ Dua kişinin arzu, istek, sığınma gibi konularda Rabbi ile iletişime geçmesidir. Kul, bu şekilde kendisinin acizliğini kabul etmekte, her şeye gücü yeten bir yüce varlığa yönelerek kendisini desteklemesini talep etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kulların dua etmeleri ve dua edene karşılık verileceği belirtilmiştir.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ
يَرْشُدُونَ./Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakıным. Bana dua

³¹⁹ Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 9, s. 176.

³²⁰ Tahsin Görgün, "Hac", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 14, s. 399.

³²¹ İbn Manzûr, Cilt 5, s. 266, 267.

³²² Cevherî, Cilt 6, s. 283.

³²³ Osman Cilacı, "Dua", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt 9, s. 529.

ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim daveti-me uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar”³²⁴ ayeti buna delalet eder.

Zemahşerî, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayetin ifadesinde bulunan ‘ben yakınım’ tabiri temsili bir anlatımı gösterir. Allah Teâlâ’nın, kulları kendisine dua ettiği zaman kolayca, süratle icabet edeceği durumu, mekân itibarıyla ‘yakın olma’ durumuna benzetilmiştir. Allah nasıl kullarının dualarına çabucak icabet ediyorsa, kullar bilmelidir ki, Allah da onları iman etmeye ve emirlerine itaat etmeye çağırmaktadır. Onların da Allah’ın bu davetine icabet etmeleri gerekir.³²⁵

Şu ayette de Allah’ın duaları kabul edeceği beyan edilmektedir:

“*Rabbiniz /وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ.*”³²⁶ şöyle buyurdu: *Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.*”³²⁶

Müfessirlerin çoğuna göre ayet, duanın ibadetin kendisi olduğunun delilidir. Buna göre Allah Teâlâ, kullarından tevhidi kabul etmelerini, Allah’ı birlemelerini yani şirkten uzak durmalarını istemektedir. İbadetlerin kabul edilip günahların bağışlanması ancak tevhid inancı olduğunda gerçekleşir. Ayetteki dua ifadesinin, zikir ve dua (Allah’tan istekte bulunmak) manalarına da geldiği belirtilmiştir. Aşağılanarak cehenneme girecekler ifadesinin manası; küçülerek, zelil kılınarak, demektir.³²⁷

Taberî tefsirinde de duanın, ihlaslı bir biçimde Allah’a kulluk etmek, anlamına geldiği belirtilmiştir. Öyleyse, samimi bir şekilde Allah’a kulluk edenlerin duaları karşılıksız kalmayacaktır. Allah, böyle kullarına karşı merhametle muamele eder ve onları affeder.³²⁸

Dua, şu ayette belirtildiği gibi kulluk edebi içinde ve gizlice yapılmalıdır:

“*Rabbinize yalvara yakara ve gizlice /ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.*”³²⁹ *Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.*”³²⁹

Kur’an, dua esnasındaki hakiki duyguyu bu şekilde tarif ve tespit etmektedir. Bu duyguda Allah Teâlâ’nın yakınlık ve celâl sıfatları birlikte bulunmaktadır. Nite-

³²⁴ Bakara 2/186.

³²⁵ Zemahşerî, s. 113-114.

³²⁶ Mü’min 40/60.

³²⁷ Kurtubî, Cilt 15. s. 284. 286.

³²⁸ Taberî, Cilt 7, s. 231.

³²⁹ A’râf 7/55.

kim celâl sıfatının şuuruna eren kimse dua esnasında bağırmaktan utanır. Allah'ın yakınlığını idrak eden kimsenin bağırmaya gerek duymayacağı aşıkardır.³³⁰

Bir sonraki ayette de insanlar uyarılarak şöyle dua etmeleri istenmiştir:

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ. *Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.*³³¹

Seyyid Kutub, ayetin tefsirine şöyle devam etmiştir:

Huşu içinde ve boyun eğerek dua edilmesi telkin edildikten sonra bu ayette, Allah'a ait olan hakimiyeti kendilerine mal etme arzularından vazgeçmeleri öğütlenmiş, Allah'ın saltanatına karşı koymaları yasaklanmış, ilahi direktiflerle ıslah edilen yeryüzünü fesada vermemeleri emredilmiştir. Nitekim isteklerine cevap vermeye muktedir olan bir Rabbe, sessizce ve gönülden yalvaran kimse, hakkı olmayan saltanata sahip çıkmadığı gibi yeryüzünü de fesada uğratmaya da çalışmaz.³³²

Görüldüğü gibi dua, kişinin yegâne güç olarak Rabbini bilip O'na yönelmesi ve kulluk etmesidir. Dua, insanın manevi yönünün güçlenmesine ve dolayısıyla dünyevileşmeden korunmasına vesile olur.

3.5.3.6. Tevbe

Tevbe, kelime olarak 'dönmek, nedamet, pişmanlık, gûnahtan dönme'³³³ manalarına gelir. Terim anlamı bakımından ise, kulun işlediği kötülöklere ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah'a yönelmesi, emirlerine uyup ve yasaklarından kaçınarak Allah'tan bağışlanmasını dilemesi demektir.³³⁴

Kişî, işlediği kötölöklere ile Allah Teâlâ ile iman arasındaki bağı zedelemektedir. Bu durum onu, daima vaadini ve ahdini yerine getiren yüce yaratıcıdan, uzaklaştırmaya sebep olmaktadır. Tervbe, işte bu uzaklaşmaya son verme gayretidir. Diğer bir değışle, dünyevileşen insanın uhrevî alemle ilişkisini kuvvetlendirmeye yönelmesidir.³³⁵

³³⁰ Kutub, Cilt 6, s. 98.

³³¹ A'râf 7/56.

³³² Kutub, Cilt 6, s. 98.

³³³ İbn Manzûr, Cilt 2, s. 244.

³³⁴ F. Karaman ve diğerleri, s. 657.

³³⁵ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 41, s. 280.

Kur’ân’da tevbe hakkında birçok ayet vardır. Bu ayetlerde, mü’minlerin hataları yüzünden ümitsizliğe düşmemeleri çünkü tevbe ettikleri takdirde Allah’ın onları bağışlayacağı ifade edilmektedir.

Allah’ın tevbe edenleri affedeceğini bildirdiği bir ayet şöyledir:

“وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ.” *Kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip de iman edenlere gelince, şüphesiz ki o tevbe ve imandan sonra, Rabbin elbette bağışlayan ve esirgeyendir.*³³⁶

Seyyiat, küçük büyük tüm günahları kapsadığı için bu ayet bütün günahlardan tövbenin kabul edileceğine delildir. Bir kimse çeşitli kötülükleri yaptıktan sonra tam bir pişmanlıkla temiz bir kalp ve doğru bir niyetle Allah’tan kusurlarının affını dilesse Cenab-ı Hakk’ın onun tövbesini kabul edeceğine bu ayetle vaat edilmiştir.³³⁷

Allah Teâlâ’nın affedici olduğunu bildiren bir başka ayet de şöyledir:

“وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى.” *Şu da muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.*³³⁸

Ömer Nasuhi Bilmen, ayeti şöyle açıklamıştır:

Yüce yaratıcı, küfür ve günahlardan, haddi aşmaktan pişmanlık duyup hakka yönelen, inanılıp tasdik edilmesi gereken şeylere inanan, şer’an ve aklen güzel, doğru hareketleri kendisine görev edinen, doğru yoldan ayrılmayan, dini vazifelerini yerine getiren kimseler için fazlasıyla bağışlayıcıyım, onların geçmişte işledikleri günahları affeder ve örterim buyurmaktadır. İnsan beşer olması münasebetiyle bir kusurda bulunmuş ise hemen tövbe edip af dilesin, Allah’ın affediciliğine ve günahları örtücülüğüne sığınsın, ümitsizliğe kapılıp boş vermişlik içinde bulunmasın, kendisine düşen vazifeleri yerine getirsin ve Allah Teala’dan muvaffakiyet dilesin. Çünkü Allah Teala, tövbe eden kullarını affedeceğini vaat etmektedir.³³⁹

Seyyid Kutub, tevbenin dille söylenip geçilecek bir kelime olmadığını, kalple direnme ve azmetme işi olduğunu belirtmiştir. Tövbenin sonucunda iman kuvvetlenmeli ve salih amellerde bulunulmalıdır.³⁴⁰

Allah’ın tevbeleri kabul edeceğini belirten bir ayet de şöyledir:

³³⁶ A’râf 7/153.

³³⁷ Vehbi, Cilt 5, s. 1766.

³³⁸ Tâhâ 20/82.

³³⁹ Bilmen, Cilt 4, s. 2093.

³⁴⁰ Kutub, Cilt 10, s. 63.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا
أَيETlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”³⁴¹

Seyyid Kutub, ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:

“Mü’minler sana geldiklerinde selamla onları taltif et, dünya ve ahirette Allah’ın rahmetinden hissedar olacaklarını onlara müjdele ki, kafirlerin hor görmelerine karşılık Rasulullah’ın (s.a.v.) huzurunda saygı, iltifat ve ikram görsünler. Onlar azarlanmaya, hor ve hakir görülmeye değil, saygı ve ikrama layıktırlar.”³⁴²

Kur’ân’da kimlerin tevbesinin kabul edileceği şöyle açıklanmaktadır:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ
Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”³⁴³

Zemahşerî, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Ayetteki ‘بِجَهَالَةٍ’ kelimesi kötülüğü ‘cahilce, sefihçe yapanlar anlamındadır. Çünkü hikmet ve akıl, çirkin bir şey yapmaya sevketmez buna ancak sefihlik ve nefsanî istekler sürükler. ‘مِنْ قَرِيبٍ’ ifadesi ‘yakın zamanda’ anlamındadır. Bu yakın zamandan kastedilen, ölüm gelmeden önce demektir. Yani sekerat vakti, tevbe kabul edilmez. Bunun öncesinde kalan zaman yakın hükmündedir. Yani kişi, günahın işlenmesinden ölüm gelmeden önceye kadar olan zamanın hangi parçasında tevbe ederse etsin, yakın zamanda tevbe etmiş sayılır.”³⁴⁴

Allah, tevbeyi sahih kılan şartların bulunduğu takdirde, tevbeyi kabul edeceğini vaad etmiştir ve vaadinden dönmesi söz konusu olamaz.

Tevbenin sahih olmasının şartları şunlardır:

- Kalben pişmanlık (nedamet) duymak
- Masiyeti süratle terk etmek
- Benzerini işlememek konusunda kararlı olmak
- Tevbeyi başkası için değil Allah’tan haya ettiği için yapmak

³⁴¹ En‘âm 6/54.

³⁴² Vehbi, Cilt 4, s. 1432.

³⁴³ Nisâ 4/17.

³⁴⁴ Zemahşerî, s. 227.

Bu şartlardan biri eksik olursa tevbe sahih olmaz.³⁴⁵ Bir sonraki ayette, tevbesi kabul edilmeyecek kimseler şöyle açıklanmıştır:

وَلَيْسَتْ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا خَضَعَ أَحَدُهُمُ الْمَوْتَ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِنِّ وَلَا الَّذِينَ يَمْوَتُونَ“
Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatinca «Ben şimdi tevbe ettim» diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışsındır.”³⁴⁶

Zemahşerî, ayeti şöyle yorumlamıştır:

Allah Teâlâ ayette tevbelerini ecelleri gelinceye kadar geciktirenleri ve küfür üzere ölenleri aynı durumda değerlendirmektedir. Ölümün gelmesi artık ahiret hayatının başına gelinmesi demektir. Kafir olarak ölenler nasıl tevbe fırsatını kaçırmış sayılırsa, tevbe etmeyi ölüm gelinceye kadar devamlı erteleyenler de aynı durumda sayılırlar. Her iki grubun da artık teklif ve ihtiyar (tercihte bulunma) durumları kalmamıştır.³⁴⁷

Görüldüğü gibi Allah’ın rahmeti çok geniştir. Allah, hatasından dönüp tevbe eden ve kendisini ıslah eden, yani kötü amellerini terk edip iyi amellerde bulunan kimsenin tevbesini kabul eder. Ancak ayette belirtildiği gibi tevbenin yeri dünya hayatıdır. Allah Teâlâ, kullarının, ölüm gelmeden önce yaptıkları tevbeleri kabul edeceğini beyan etmiştir. Bu kul için büyük bir müjdedir. Zira günahların ve kötülüklerin zayıflatığı, insan ile Allah arasındaki bağ, tevbe ile tekrar kuvvetlenecektir. Dolayısıyla kişi uhrevi alemle olan bağını sağlamlaştırdığı zaman dünyevileşme tehlikesine karşı da korunmuş olmaktadır.

3.5.4. Muâmelât

“Sözlükte, bir kimse ile bir işi pazarlaşmak, alışveriş etmek anlamlarına gelen muamele kelimesinin çoğulu olan muamelat, bir fıkıh terimi olarak, alışveriş, kira, şirketler, evlilik, miras, vasiyet gibi insanlar arası ilişkileri düzenleyen kuralların tamamını ifade eder.”³⁴⁸ Muâmelât terimine farklı manalar yüklenmekle birlikte ge-

³⁴⁵ Kurtubî, Cilt 5, s. 59.

³⁴⁶ Nisâ 4/18.

³⁴⁷ Zemahşerî, s. 227.

³⁴⁸ F. Karaman ve diğerleri, s. 453.

niş anlamıyla fıkıhın ibadetlerin dışında kalan kısmını ifade etmektedir. Kişinin, diğer fertlerle ve toplumla olan ilişkisini düzenleyen fıkıh kurallarıdır.³⁴⁹

İnsanlar arası ilişkiler ile dünyevileşme arasında da ilişki bulunmaktadır. Çünkü Müslümanların kendi aileleriyle, komşularıyla, din kardeşleriyle de hak ve hukukları vardır. Modern çağ, bu konuda da Müslümanları olumsuz etkilemiş, aile bağları ve komşuluk ilişkileri güç kaybetmeye başlamıştır.

Cemaatle kılınan namazın yalnız kılınan namazdan yirmi yedi kat fazla sevaba ulaştırması,³⁵⁰ infak, yardımlaşma ve komşu hakkının önemi günümüzde üzerinde iyi düşünülmesi gereken konulardandır. Müslümanlar, Allah ile, kendi nefisleri, aile fertleri, yakın çevreleri ve tüm ilişkilerinde İslâm'ın güzelliklerini, nezaketini, zarafetini göstermelidirler. Diğer insanlarla ve toplumla olan ilişkilerinde İslâm'ın önerdiği doğrultuda hareket eden insan, dünyevileşmekten korunacaktır. Çünkü artık insanın hedefi, sadece kendi menfaatleri, kendi rahatı değil, ahirete gideceğinin bilincinde olarak yaşamak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır.

3.5.5.1. Nikahlanmak ve Aile Kurmak

Nikah sözlükte 'akıt, evlendirmek, cinsel ilişki'³⁵¹ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, şer'i olarak, aralarında evlenmelerine engel teşkil edecek bir durum bulunmayan bir erkek ve bir kadının, geçici olmayan bir şekilde, hayatlarını birleştirmeleri ve bu yolla aralarında oluşan evlilik ilişkisine denir.³⁵²

İslâm'da evlilik ve aile ile ilgili hükümlerin çoğu, Kur'ân tarafından belirlenmiş ve bunlar Hz. Peygamber tarafından tatbik edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, İslam evlilik ve aile konusuna ayrı bir önem vermiştir.³⁵³

Kur'ân-ı Kerîm, insanların kadın ve erkek olmak üzere eş olmaya uygun yaratıldığını beyan etmekte ve bundaki hikmetin düşünülmesi gerektiğini şu ayetle bildirmektedir:

³⁴⁹ Bilal Aybakan, "Muamelat", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt 30, s. 318.

³⁵⁰ Müslim, "Mesacid", 42.

³⁵¹ Zebîdî, Cilt 10. S. 360.

³⁵² Fahrettin Atar, "Nikâh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 20017, Cilt 33, s. 112.

³⁵³ Ahmet Rifat Geçioğlu, Ertuğrul Döner, "İslâm'da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, Cilt 19, Sayı 2, s. 606.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ “
لَقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ./Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve
merhamet peydâ etmesi de O’nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi
düşünen bir kavim için ibretler vardır.”³⁵⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, ayetin tefsirini şöyle yapmıştır:

İnsana eş yaratılmasında başlıca hikmet ve maslahat, eşlerinizle güzel kaynaşmanız ve yakınlık kurmanız, temiz, iffetli yaşayıp evlat ve ahfat sahibi olmanızdır. Allah’ın size verdiği sevgi ve şefkat duygusuyla bir aile teşkil edersiniz, aranızda muhabbet ve merhamet hisleri oluşur. Birbirinizin hayrını, rahatını, hukukunu muhafazaya çalışırsınız. İşte temiz fitratını muhafaza eden İslâm ahlakıyla vasıflanmış insanlar, böyle mesut ve hayırlı bir aile hayatına nail olmuş olurlar. Aile teşkilatındaki gayeyi, faydayı düşünen ve ailenin korunmasını temin etmeye çalışan bir toplum için, Allah’ın kendilerini zevc ve zevce olarak yaratmasında, aile oluşturmalarına izin vermesinde elbette ibretler vardır.³⁵⁵

Kur’ân’da insanlar, evlenmeye ve birbirlerine uygun olan kişilerin evlenmelerine yardımcı olmaya şu ayetle teşvik edilmiştir:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَأَمَّا بَيْنَكُمْ أَنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ./Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lüt-fu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”³⁵⁶

Bu ayet-i celîle nikahın zenginliğe sebep olduğuna delildir. Çünkü Allah Teâlâ, nikaha rağbet edenlere zenginliği vaat buyuruyor.³⁵⁷

Kur’ân’ın eşler için kullandığı şu tabir dikkat çekicidir:

هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ./Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.”³⁵⁸

M. Hamdi Yazır, bu ayeti istiâre-i belîğa olarak nitelemiştir. Elbisenin ayıpları örnek, soğuk ve sıcaktan korunmak için giyildiği gibi eşlerin de birbirlerinin hallerini setr etmek, iffetlerini muhafaza etmek, fücordan korumak gibi özellikleri olduğu için böyle bir benzetme yapıldığı belirtilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁴ Rûm 30/21.

³⁵⁵ Bilmen, Cilt 6, s. 2704, 2705.

³⁵⁶ Nûr 24/32.

³⁵⁷ Vehbi, Cilt 9, s. 3728.

³⁵⁸ Bakara 2/187.

³⁵⁹ Yazır, Cilt 1, s. 748.

Aile kurumu sağlam bir temele oturması ve sürdürülebilir olması için, dini, ahlaki ve hukuki ilkelerin birlikte devrede olması gerekir. Çünkü hukuk kuralları ile kurulan aile, ahlak kuralları ile sürdürülür. Bu nedenle de aile kurumunun muhafazasına yönelik tedbirlerin bir kısmı hukuki, bir kısmı da ahlakidir. Aile kurumunun kurulması ve yaşatılmasında din ve ahlak kuralları önemli bir konumdadır. Ancak modern kültürün etkisiyle bu kurallar devre dışı kalmış ve aile kurumu problemler karşısında dayanıksız hale gelmiştir.³⁶⁰

Günümüzde evlilik kurumu, gençlerin düşüncesinden uzaklaştırılmakta yerine evlilik dışı ilişkileri normal gören bir düşünce oluşturulmak istenmektedir. Çünkü sekülerizm, bireysel yarar ve hazları, ulaşılması gereken yegâne hedef olarak belirlemektedir. Böylelikle, bireysel haz ve hedefleri elde etmek için, her yolun mubah sayıldığı bir anlayışın, gençlerde ve ailelerde yerleşmesine sebep olunmaktadır. Bu anlayış, Müslüman aile yapısını ve Müslüman toplumları tehdit etmektedir.³⁶¹

Görüldüğü gibi ayetlerin tefsirinde, insanın birbirine eş olacak, sevgi ve merhamet duyacak özellikte yaratıldığı beyan edilmiştir. Ayrıca evlilik ile eşlerin, muhafaza altında ve güven içinde bulundukları belirtilmiştir. İnsanlar evlenmeye ve birbirine uygun olan kişileri evlendirmeye teşvik edilmiştir. Bu İslâm'ın, aile kurumuna verdiği büyük önemi göstermektedir. Günümüzde sekülerizm, bireysel yarar ve hazları ön plana çıkarmakta ve aile kurumunu tehdit etmektedir. Müslümanların aile kurumuna sahip çıkarak, kendilerini ve aile fertlerini felakete sürükleyecek bu tür akımlardan koruması gerekir.

3.5.5.2. Sıla-i Rahim Yapmak

İslam dini sıla-i rahim olarak adlandırılan akrabalık ilişkilerine büyük önem vermiştir. Sıla-i rahim, kan bağı ile ve evlilik yolu ile oluşan akrabalık bağlarının yaşatılması, akrabalarla ilişkinin sürdürülmesi, onların haklarının gözetilmesi, onlara ilgi gösterilmesi, iyilik ve yardımda bulunulması, ziyaret edilmesi³⁶² şeklinde açıklanmaktadır.

³⁶⁰ Abdullah Çolak, “İslâm’da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”, **İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Cilt 7, Sayı 1, s. 106. ss. 105-137.

³⁶¹ Bayat, s. 130.

³⁶² Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 112.

Akrabalık ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda Müslümanlar ayet ve hadislerle bilgilendirilmiştir. Ziyarette, yardımlaşmada ve her türlü hayırda öncelik akrabalara verilmiştir. Çünkü onların durumlarını herkesten daha iyi akrabaları ve yakınları bilecektir. Bunun için de akrabalık ilişkilerinin güçlü olması gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'de akrabaya yardım etmek emredilmektedir. Bu konudaki bir ayet şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. / Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”³⁶³

Ayet, üç temel esasın yerine getirilmesini istemekte, üç temel fenalığı da yasaklamaktadır. Emredilen üç temel esas; adaletli davranma, iyilikte bulunma akrabaya yardım etmedir. Yasaklanan üç temel fenalık da hayasızlık, kötülük ve zulümdür.³⁶⁴

M. Hamdi Yazır, ayetteki akrabaya yardım etme emrini, akrabaya ihtiyacı olan konularda lütuf, ihsan, ikram ve ziyaret olarak açıklamıştır.³⁶⁵ Yani Müslümanlar akrabalık ilişkilerine önem vermeli, ihtiyaç duyan yakınlarına yardım etmeli, akrabalarının ziyaretlerine giderek ve onlara ikramda bulunarak aralarındaki bağların güçlü olmasına çalışmalıdırlar.

Rûm suresindeki ayette kişinin üzerinde akraba, yoksul ve yolda kalanların hakkı bulunduğu şöyle belirtilmiştir:

O / فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. / halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁶⁶

Ayette hitap her ne kadar Rasûlullah'a (s.a.v.) ise de Rasûlullah'a (s.a.v.) hitabın aynı zamanda onun ümmetine de hitap olması yönüyle akrabaya, fakirlere ve misafirlere ikram etme konusunda umumu kapsamaktadır. Bu açıklanan üç sınıf insana ikram etmek kurtuluş sebebidir.³⁶⁷

Aynı konudaki başka bir ayet de şöyledir:

³⁶³ Nahl 16/90

³⁶⁴ Taberî, Cilt 5, s. 226.

³⁶⁵ Yazır, Cilt 3, s. 857.

³⁶⁶ Rûm 30/38.

³⁶⁷ Vehbi, Cilt 11, s. 4284.

“وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا.” *Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.*”³⁶⁸

Zemahşeri’ye göre ayette, anne ve babaya hakları verildikten sonra diğer akrabaların haklarının verilmesi tavsiye edilmektedir. İmam Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) göre, zengin kişi, mahrem olan akrabalarının, -kazanmaktan aciz ve fakir iseler- haklarını (nafakalarını) vermelidir. İmam Şâfi’î’ye (ö. 204/820) göre ise nafaka sadece anne, baba ve çocuğun hakkıdır. Mahrem olmayan -amca oğlu gibi- diğer akrabaların durumları iyi ise hakları; sıla-i rahim yani sevgi göstermek, ziyaret etmek, güzel ilişkilerde bulunmak, iyi ve kötü günde dayanışma içinde olmaktır. Durumları iyi değilse zekât vermektir. Aynı şekilde fakir ve yolda kalmışlara da zekât verilmelidir.³⁶⁹

M. Hamdi Yazır, ayeti yakınlara, miskinlere ve yolculara haklarını verme emrini, uzak-yakın demeden hakkı yerine koyma olarak açıklamıştır. Yani kim olursa olsun ihtiyaç sahiplerine, mümkün olan yardımı yapmak, infakta, tasaddukta, her çeşit iyilik ve hayırda bulunmaktır. Çünkü muhtaç olan akrabanın insanın üzerinde hakkı vardır, geçimsiz kalan çaresizlerin ve yolda kalan seyyahların da toplum üzerinde hakları vardır. Bu nedenle, bu durumda olanları gözetecek müesseseler kurulmalıdır.³⁷⁰

Akrabalık ilişkilerinin önemi hadislerle de vurgulanmıştır. Bu hadislerden biri şöyledir:

“Yoksula verilen sadakaya bir (sevap), akrabaya verilen sadakaya iki (sevap) vardır. Biri sadaka (sevabı), (diğeri) sıla (akrabayı gözetmenin sevabı)”³⁷¹

Kur’an ve hadislerde İslâm’ın, nitelikli ve sağlıklı bir iletişim olan, sıla-i rahmi emrettiği ve akrabalarla olan ilişkilerin kesilmesini de yasakladığı görülmektedir. Toplumda sağlıklı fertlerin ve birbirine bağlı ailelerin oluşması, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanması için, aile bireyleri ve akrabalar arası iletişimin kuvvetlendirilmesi son derece önemlidir. Bunun olabilmesi, her ferdin en yakınlarından başlayarak sıla-i rahmi yerine getirmesi, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı olması gerekmektedir. Fert ve millet olarak sıla-i rahim ne kadar

³⁶⁸ İsrâ 17/26.

³⁶⁹ Zemahşerî, s. 595.

³⁷⁰ Yazır, Cilt 4, s. 500, 501.

³⁷¹ Tirmizî, “Zekât”, 26.

önemsenir ve hayata geçirilirse o nispette mutlu aileler ve mutlu toplum oluşacaktır.³⁷²

Görüldüğü gibi İslam, sıla-ı rahimde bulunmaya çok önem vermiştir. Kişi İslam'ın bu emrine hassasiyet gösterdiği taktirde çağın sorunu haline gelen bireyselleşme, yalnızlaşma ve dünyevileşme tehlikelerinden de korunulmuş olunulacaktır.

3.5.5.3. Komşularla İyi İlişkilerde Bulunmak

Birbirine yakın meskenlerde yaşamakta olan kişiler ve ailelerden her biri 'komşu' tabiri ile ifade edilir.³⁷³ Tanımda da belirtildiği gibi komşu kelimesi, yakın evlerde ikamet eden kişiler anlamında kullanılmaktadır. Bu fiziki yakınlığın da bireyler üzerinde birtakım haklar doğurduğu ayet ve hadislerde açıklanmaktadır.

Aşağıdaki ayette, yakın ve uzak komşular, kendilerine iyi davranılması gerekenler arasında gösterilmiştir.

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا.
فَخُورًا/Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariyeye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”³⁷⁴

Seyyid Kutub, ayeti şöyle açıklamıştır:

Ayette ilk olarak Allah'a ibadet emri verilmiş, ardından başka birine ibadet yasağı getirilmiştir. Bu beşeriyetin tanıdığı her türlü mabud nev'ini içine alan kesin bir yasaktır. Sonra hususen ebeveyn, umumen de akrabaya iyilik yapma emri gelmiştir. İslâm içtimai dayanışmayı önce aile muhitinden başlatmaktadır. Sonra evleri uzak bile olsa yetim ve miskinleri bu emrin içine almaktadır. Çünkü onlar korunmaya daha muhtaçtırlar. Sonra sırasıyla yakın ve uzak komşu zikredilmektedir. Komşu her zaman yakındır ve her zaman onunla karşılaşmak, ihtiyaçlarından haberdar olmak mümkündür. Küçük mahalli birlikler sosyal dayanışmayı çok çabuk bir şekilde ta-

³⁷² Adem Dölek, “Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)”, **CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Cilt 14, Sayı 2, s. 55, 56.

³⁷³ Mustafa Çağrı, “Komşu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 26, s. 157.

³⁷⁴ Nisâ 4/36.

hakkuk ettirebilir. İhtiyaç zamanı daha iyi bilinir, yumuşaklık, kolaylık, sevgi ve şefkatle iyilik gerçekleştirilebilir.³⁷⁵

Komşuluk hak ve hukuku hakkında hadislerden birkaçı şu şekildedir:

“Allah’a ve ahiret gününe inanan komşusuna ikram etsin, Allah’a ve ahiret gününe inanan misafirine ikram etsin”³⁷⁶

“Cebrail bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacağını zannettim.”³⁷⁷

Hadislerden komşuluk ilişkilerini güçlendirmenin, komşuların hak ve hukukuna riayet etmenin dinin bir emri olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak günümüzde, şehirleşme ve sanayileşme sonrası, özellikle büyük şehirlerde toplanan insanlar, mekân olarak birbirlerine yakınlaşmakla beraber her geçen gün yalnızlaşan ve yabancılaşan insan yığınlarına dönmektedirler. Şehir hayatının heterojen yapısı ve zorlukları, seküler yaşam tarzı, sosyal hayattaki sorunlar, bireysel ve toplumsal alanda çözümler, ekonomik gelir düzeyinde farklılıklar, iş hayatının yoğunluğu gibi faktörler, beşerî münasebetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Şehirleşmeyle birlikte modernleşme, insanları ben merkezli düşünmeye yöneltmiş, özel yaşama ve bireysel isteklere düşkünlük artmıştır. Bu durumun sonucunda beşerî münasebetler zayıflayarak, komşuluk ilişkileri büyük yara almıştır.³⁷⁸

Oysa mü'min, komşuluk ilişkilerinde dinin emrine uygun hareket ettiği takdirde dünyevileşmekten de korunacaktır. Çünkü komşusuna yardım etmek, ikramda bulunmak, iyi davranmak, onun hüznü ve mutlu günlerinde yanında olmak gibi davranışlar kişinin diğerkâmlık sıfatı kazanmasına, dolayısıyla da dünyevileşme tehlikesine karşı korunmasına yardımcı olacaktır.

3.5.5.4. Alışverişte Dürüst Olmak

İslam'ın, ahlaka en fazla vurgu yaptığı alanlardan biri ticaret hayatıdır. Çünkü ticaret, toplum hayatında son derece önemlidir. Hayatın devamının en temel dayanaklarından biridir. İnsanlığın en çok ihtiyaç duyduğu alan olmasıyla beraber, ticaret kişisel çıkarların en fazla gözetildiği ve dolayısıyla da çıkar çatışmalarının yaşandığı

³⁷⁵ Kutub, Cilt 3, s. 228, 229.

³⁷⁶ Müslim, “İman”, 74.

³⁷⁷ Müslim, “Birr”, 140.

³⁷⁸ Ali Can, “Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı 21, s. 206.

bir alandır. Bu sebeple en fazla istismara, haksızlığa, zarara ve düşmanlığa neden olabilecek bir alandır. Bu nedenle Müslümanlar arasında ticaret ile ahlak kelimesi adeta bütünleşmiş ve ‘ticaret ahlakı’ tek bir kavram gibi kullanılır hale gelmiştir.³⁷⁹

Bakara suresindeki bir ayette “Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır.”³⁸⁰ denilmektedir. Alışverişte dürüst olmak, haksızlık yapmamak dinin emirlerindendir. Ticaretin karşılıklı rızaya dayanması gerektiği, bunun dışındaki yollarla menfaat elde etmenin haramlığı da Nisa suresindeki şu ayette açıklanmaktadır:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ.”³⁸¹
edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.”³⁸¹

Zemahşerî, ayetin tefsirinde rızık sebeplerinin birçoğunun ticaret kaynaklı olması sebebiyle bilhassa ticaretin dile getirildiğini belirtmiştir.³⁸²

Ömer Nasuhi Bilmen de ayeti şöyle tefsir etmiştir:

İslam şeriati, kumarın, hırsızlığın, gaspta bulunmanın, faiz yemenin, hıyanet etmenin, yalan yere şahitlik yapmanın veya bunlara benzer mubah olmayan yollara kazanılan mallardan istifade etmenin caiz olmadığını belirtilmiştir. Ancak rızaya dayalı meşru yollarla yapılan ticaret caizdir.³⁸³

Ticaret ahlakı ile ilgili bir ayet de şöyledir:

“قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ”
Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”³⁸⁴

Zemahşerî, ayeti şöyle tefsir etmiştir:

Ayette, yeryüzünün ıslah edilmesinden sonra yani, Allah’ın salih kullarının, peygamberlerinin ve onların yolunu takip edenlerin, yurdu ıslah etmelerinden sonra, artık fesat çıkarmayın denilmiştir. Bu zikredilen, ölçüyü ve tartıyı doğru yapmak, yeryüzünde fesat çıkarmamak, emir ve nehiylere uygun davranmak gibi hususlara

³⁷⁹ Sabri Erturhan, “İslâm Ticari Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, Sayı 16, s. 219.

³⁸⁰ Bakara 2/275.

³⁸¹ Nisâ 4/29.

³⁸² Zemahşerî, s. 233.

³⁸³ Bilmen, Cilt 2, s. 582.

³⁸⁴ A’râf 7/85.

dikkat edin. Çünkü bu sizin için daha hayırlı olur. Yani sizin güvenilir olmanız, insanların sizinle ticaret yapmak için rağbet etmelerini sağlar.³⁸⁵

Ticari ilişkilerde, ahlaki erdemler egemen olursa, toplum da huzur, güven ve istikrar içinde olur. Ancak bu ilişkilerde haksızlık, hile, sahtekarlık, dolandırıcılık ve istismar egemen olursa da güven, istikrar ve huzurdan yoksun bir toplum ortaya çıkar. Bu nedenle ticari muameleler konusundaki nasslarda sürekli ahlaki değerler vurgulanmıştır. Bu değerler bir Müslüman açısından dini bir görevdir. Çünkü mü'min, hayatının her alanında olduğu gibi ticari alanında da meselelerin dini ve uhrevi boyutunu da dikkate almak durumundadır. O, haram kılınan şeyde kendisine bir fayda olmayacağına inanır ve ahirette de bunun hesabını vereceği şuurunu taşır. Bu dini-ahlaki bütünlük temiz bir ticari hayatın, güvenli ve erdemli toplumun garantisidir.³⁸⁶ Bu ahlak ve şuurda olan toplumun da dünyevileşmesi de söz konusu olamaz.

3.5.5. Ukûbât

Sözlük anlamı bakımından 'ukûbât', 'cezalar' manasına gelmektedir. Genel olarak Furû-ı fıkıh konuları genel olarak, ibadât, muamelât ve ukûbât olarak üç ana bölüme ayrılır. Ukûbât bölümünde ceza hukuku işlenir.³⁸⁷

Kur'ân-ı Kerim, insanların Allah'a ve çevrelerine karşı fiillerinin, davranışlarının nasıl olması gerektiğini açıklamış, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla da onlara 'örnek hayat' modeli sunmuştur. İnsana tavsiye edilen emir ve yasaklara uygun yaşamasıdır. Bu emir ve yasaklara uygun yaşayanların ödüllendirileceği, uymayanların ise hem dünya hayatlarında hem de ahiret hayatlarında cezalara müstahak olacakları belirtilmiştir. İnsanın aklına ve vicdanına göre de böyle olması gerekmektedir. Çünkü Allah'ı inkâr, şirk, Allah'ın emirlerine uymamak, yarattıklarına zulmetmek gibi suçların cezasız kalması ya da yaratana ve yaratılanlara karşı vazifelerini yerine getiren kişilerin ödüllendirilmemesi aklen ve vicdanen haksızlıktır.³⁸⁸

İslam inancına göre, insanın açığa vurduğu veya gizlediği her şeyi, Allah görmekte ve bilmektedir. Allah insanı murakabe etmekte, açık veya gizli yaptıklarının tümünden onu hesaba çekeceğini bildirmektedir. Bu inançtaki birey yaptıklarının

³⁸⁵ Zemahşerî, s. 373.

³⁸⁶ Erturhan, s. 246.

³⁸⁷ F. Karaman ve diğerleri, s. 665-666.

³⁸⁸ Adil Bebek, "Ceza", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 470.

ve yapacaklarının mutlaka karşılık bulacağı bilinciyle hareket ederek, hayatını olumluya yönlendirme çabasında olacaktır.³⁸⁹

İnsan için en önemli yaptırım mekanizması ahiret inancıdır. Çocuğun yaptığı iyi davranışlara mükafat, kötü davranışlara ceza alacağını bilmesi, onun davranışlarına dikkat etmesi ve öğrenmesi örneğinde olduğu gibi, insan da bu dünya hayatında yaptıklarının karşılığını, ahirette göreceğini bildiği takdirde yanlış yollara ve davranışlara sapmamaya özen gösterir.³⁹⁰

İslâm, daha çok suç işlenmeden önce, suç işlemeye götürecek sebeplerin yok edilmesine yönelik çaba göstererek, suç ve suçlulukla mücadele etmektedir. Bu mücadele, kötülüğe de meyilli bir varlık olan insanı, iyiliğe yönlendirme üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çünkü inancın, suçluluğu azaltmada büyük etkisi vardır.³⁹¹

Görüldüğü gibi iman eden insan, dünyada başıboş bırakılmadığı, kötü amellerinin dünya ve ahirette cezası olduğu gerçekliğinden hareketle davranışlarına dikkat edecek, dolayısıyla da dünyevileşme anaforuna kapılmaktan korunacaktır.

3.5.6. İslâm Kardeşliği

İslâm, sosyal hayattan kopuk, sadece Allah ile kul arasında kalan, ferdi birtakım ibadetlerden müteşekkil, münzevi yaşanacak, dünya hayatına yönelik herhangi bir söylemi olmayan din değildir. Bilakis İslâm, hangi ırktan, hangi renkten ve dünyanın neresinden olursa olsun bütün mü'minleri 'ümme't çatısı altında toplayan ve birleştiren büyük bir sosyal birlikteliktir. Bu birliktelikte mü'minler, 'kardeşlik' gibi kuvvetli bir bağ ile birbirlerine bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerîm, “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ/Müminler ancak kardeşler.” ayeti ile bu ilkeyi beyan etmektedir.

Toplumdaki fertler, inançtan doğan bu sağlam kardeşlik duygularına sahip oldukları takdirde, ortak amaç ve gayeler etrafında birleşeceklerdir. Böylelikle mü'minler, birbirlerinin dertleri ile dertlenen, sevinçleri ile sevinen, üzüntüleri ile üzülen, ihtiyaç hissettiklerinde birbirlerinin yardımına koşan fertler haline geleceklerdir.³⁹²

³⁸⁹ Talip Atmaca, “İslâm'da Suç ve Suç ile Mücadele Yöntemleri”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 20, s. 344.

³⁹⁰ Ümit Horozcu, “Ahiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, **Din ve Hayat Dergisi**, 6/2012, s. 106, 107.

³⁹¹ Atmaca, s.353.

³⁹² Şuayib Özdemir, “Toplumsal Birliğin Teşekkülünde İslam Kardeşliğinin Rolü”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt 33, Sayı 3, 1997, s. 108.

Hiz. Peygamber'in, din kardeşliğinin önemini gösteren birçok hadisi vardır. Onlardan bazıları şöyledir:

*“Kendisi için sevdiğini (mü'min) kardeşi için de sevmeyen gerçek iman etmiş olmaz.”*³⁹³

*“Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”*³⁹⁴

*“Mü'minin, mü'mine kanı, malı, ırzı haramdır.”*³⁹⁵

Hiz. Peygamber, kardeşlik hakkındaki hadisleri sadece sözde kalmamış, hayata geçirilmiştir. Hicretle birlikte Ensar ve Muhacirler arasında gerçekleştirdiği kardeşlik uygulaması, İslâm ümmetine büyük bir örneklik teşkil etmektedir. Bu uygulama ile, köle ile efendi, fakir ile zengin bir araya gelebilmiş ve bütün toplum aynı gaye etrafında toplanabilmiştir.³⁹⁶ Irk, renk, maddi durum, makam ve mevki farklarından üstünlük veya eziklik yaşanmasına müsaade edilmeyen İslâm öğretisinde, Müslümanların arasında kin, nefret, düşmanlık gibi kötü duyguların kök salması düşünülemez.

Aşağıdaki ayette de mü'minlerin birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hususunda şöyle bilgi verilmiştir:

*“وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ. / Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşlar...”*³⁹⁷

Seyyid Kutub, ayetin tefsirinde mü'minlerin tabiatını şöyle açıklamıştır:

Mü'minin tabiatı, mü'min ümmetin tabiatıdır. Bu vahdet, dayanışma ve yardımlaşma yani hayrı gerçekleştirmek, şerri yok etme hususunda yardımlaşma tabiatıdır. Bu tabiat, iman edenleri, tek bir saf halinde birleştirip kaynaştırmaktadır. Onların arasına hiçbir tefrika unsuru giremez. Mü'min cemaatinde, bir tefrika unsuru görülürse, bu İslâm cemaatinin inanç ve tabiatına zıt bir durumdur.³⁹⁸ Kısaca iman ehli, erkeği ve kadınıyla, birbirine bağlı, birbiriyle yardımlaşan, sevgide ve merhamette kalpleri bir, tek ümmettir.³⁹⁹

Hiz. Peygamber, mü'minin, mü'min kardeşi için beş şeyi yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir. Bunlar; selamını almak, aksırdığında (elhamdülillah

³⁹³ Müslim, “İman”, 71.

³⁹⁴ Müslim, “İman”, 65.

³⁹⁵ Müslim, “Birr”, 32.

³⁹⁶ Özdemir, s. 115.

³⁹⁷ Tevbe 9/71.

³⁹⁸ Kutub, Cilt 7, s. 334.

³⁹⁹ Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, Cilt 5, s. 463.

dediğinde yerhamükallah diye) karşılık vermek, davetine icabet etmek, hastalandığında ziyaret etmek, öldüğünde cenazesinde katılmaktır.⁴⁰⁰

Bu hadis, mü'minin sosyal hayatta yalnız ve çaresiz bırakılamayacağını açık bir ifadesidir. Birbirleri ile münasebetlerinde, İslâm'ın öğretisi doğrultusunda yaşayan mü'minlerin arasında kardeşlik duygularının yerleşmesi tabiidir.

İslâm'ın inanç birliğine dayanan din kardeşliğinde, ırkın, rengin, cinsiyetin, zaman ve mekânın bir önemi yoktur. Din kardeşliği, sadece dünya hayatında değil, ahiret hayatında cennette de sürdürülecektir. Bu kardeşlik bağı öyle güçlüdür ki, İslâm, kardeşinin derdini dert edinmeyi (gerçek) mü'min olarak bile görmemektedir. Böylesine kuvvetli bir kardeşlik, her bakımdan desteklenmeli, onu ifsat etmeye yönelik her türlü etkiden de korunmaya çalışılmalıdır. Bilinmelidir ki bu son derece önemli, manevi kardeşliği korumak ve varlığını sürdürmek, İslâm'ın emirlerini samimi bir şekilde uygulamakla mümkün olacaktır.⁴⁰¹

Günümüzde ise bireyselleşme, kişisel menfaatlerin her şeyin üstünde görülmesine yol açmıştır. Özellikle gençlerin bu yaşam biçimini özümstedikleri ve kendilerinden başka kimseyi değerli kabul etmedikleri görülmektedir. Hz. Peygamberin örneğinde ortaya konan kardeşlik ruhu ve bu ruhla şekillenen adalet ve hukukun önemi, çağımızda daha belirgin hissedilmektedir.⁴⁰²

Görüldüğü gibi İslâm'da mü'minler, kardeşlik bağı gibi kuvvetli bir bağ ile birbirlerine bağlanmıştır. Müslümanların bu kuvvetli bağının korunması ve her bakımdan desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Mü'minlerin, birbirlerini İslâm'ın gösterdiği şekilde 'kardeş' kabul etmeleri yani 'ümme bilincine' sahip olmaları, onları dünyevileşmekten ve bireyselleşmekten koruyacaktır.

⁴⁰⁰ Müslim "Selam", 4.

⁴⁰¹ Ramazan Şahan, "İslâm'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları", **YDÜ İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 137, 138.

⁴⁰² Mustafa Akman, "Mü'minler Arasında Kardeşlik Hukuku", **Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, 2020, s. 293.

SONUÇ

Dünyevileşme bütün zamanların sorunu olmuştur, ancak içinde bulunduğu modern çağda bu durum ciddi boyutlara gelmiş, insanlar yalnızca dünyalarını mamur etme emel, arzu ve çabası doğrultusunda bir yaşam biçimini tercihe yönelmişlerdir. Bu tek taraflı yöneliş, her ne kadar dünya ve ahiret dengesine dayalı bir yapısı olan, İslâm dini ile bağdaşmasa da Müslümanları da etkisi altına almaktadır. Burada sorun, sadece Müslümanların zaaflarına yenik düşerek, dünyaya meyiletme konusunda aşırı gitme istekleri değil, seküler hayatın gerek medya gerek çevre aracılığıyla, insanlar üzerinde toplumsal bir baskı oluşturarak, tüm insanları dünyevileştirmeye yönlendirmesi sorunudur.

Allah, insanı yaratıp dünyaya gönderdikten sonra dünyada ne yapacağını bilemez bir vaziyette çaresiz bırakmamıştır. Ona yaratıcısını idrak edebileceği akıl vermiş, ayrıca dünya hayatında, kendisine yol gösterecek peygamberler ve kutsal kitaplar göndermiştir.

Allah, ayetlerde dünya hayatının geçici olduğu konusunda, insanı uyarmıştır. Buna göre; dünya hayatı kısa bir faydadan ibarettir, asıl hayat ahiret hayatıdır. Dünya hayatı, gökten inen su ile yeryüzünün yeşillenip hayat bulmasına benzetilmiş akabinde hazan vaktinin gelmesi ile bütün bu yeşilliklerin kuruyup çer çöp haline gelmesi gibi dünya hayatının da kısa bir sürelik yararlanmanın ardından sona ereceğine, elde hiçbir şeyin kalmayacağına dikkat çekilmiştir. Dünya hayatı, insan için sınanma sürecidir. İnsan, ahiret hayatının güzel olabilmesi için, dünya hayatında Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde yaşamalıdır. Çünkü o, dünyada murakabe altındadır ve ahiret hayatının mükafat veya ceza yeri olmasını, dünyada yaptıkları belirleyecektir. Allah insana, dünya hayatında faydalanabilmesi için temiz rızıklar vermiştir. İnsanın bunlardan şer'i sınırlar içerisinde faydalanması yasak değildir. Hatta bu rızıklardan tamamıyla el çekmek de doğru bulunmamıştır. Mü'min hem dünya hayatının hem de ahiret hayatının iyi ve güzel olmasını istemeli ve bu doğrultuda çaba sarfetmelidir.

Bu araştırmada, dünyevileşmeye sevk eden faktörler, dahili ve harici olarak iki kısımda ele alınmıştır. Dahili faktörler; nefis ve şeytandır. Nefis, insanda iyiyi ve kötüyü arzu eden bir iç güçtür. Bu iç güç, dünya hayatının devamı için gereklidir. Ancak, Allah'ın koyduğu sınırları aşma isteği durumunda nefis artık kötüyü arzu edi-

yor, demektir. Kur'an, nefsin bu kötüyü arzu etme durumuna karşı insanı uyarmaktadır. İnsanı dünyevileşmeye yönlendiren diğer bir iç güç de şeytandır. Kur'an'da şeytanın insanın düşmanı olduğu ve çeşitli hile yöntemleri ile insanı aldatmaya çalışacağı bildirilmektedir. Allah, şeytana insanı aldatması konusunda izin vermiş, ancak mü'min kullarının üzerinde şeytanın bir yaptırım gücünün olmadığını da belirtmiştir. Yaratılış gayelerine uygun yaşadıkları, kulluk vazifelerini yerine getirdikleri ve salih amellerde bulundukları takdirde, Allah mü'minleri koruyacak, şeytan onları aldatmayacaktır. Bununla beraber Allah insanı da uyarmış, şeytanın insanı Allah'ın affına güvendirerek bile kandırabilceğine dikkat çekmiştir.

Araştırmada insanı dünyevileşmeye sevk eden harici faktörler, çevre ve medya olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. İnsan üzerinde, çevrenin olumsuz etkilerinin, dünyevileşme noktasında çok etkili olduğu görülmüştür. İnsanı dünyevileşmeye sevk eden, nefis ve şeytan gibi olumsuz dahili güçler, olumsuz harici güçlerle de desteklenirse, insanın kendini koruyabilmesi çok zor bir hale gelecektir. İnsanın iradesini kullanıp harici faktörlerin olumsuzluğuna rağmen, Kur'an'ın önerdiği hayat tarzını yaşaması elbette mümkündür. Ancak bu durum, ilk dönemlerden günümüze ferdi boyutta kalmış, kitleleri korumayı sağlayamamıştır. Bu nedenle dünyevileşmeye kaymada veya dünyevileşmeden korunmada en önemli rollerden birinin çevre olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İletişim çağı olarak ifade edilen günümüzde medya, iletişimdeki, bilgiye ulaşmadaki ve hayatı kolaylaştırmadaki rolleri münasebetiyle insana büyük faydası dokunan bir araçtır. Her araç gibi medya da iyi yönde kullanılabileceği gibi kötü yönde kullanılabilmektedir. Günümüzde medyanın dünyevileşmeye sevk edici etkisi, kitleleri yönlendirmede etkili bir araç olması sebebiyledir. Medya da bu gücünü genellikle dünyevileşmeye ve sekülerleşmeye yönelik kullanmaktadır.

Araştırmada Kur'an'ın, dünyevileşmeye karşı uyarıları geniş olarak ele alınmış, müfessirlerin ayetler hakkındaki yorumları incelenmiştir. Buna göre: Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadır insan bu hayatta aldanıp Rabbini ve kulluğunu unutmamalı, asıl hayatın ahiret hayatı olduğu gerçeğinin bilincinde olmalıdır. Bununla beraber, insan için ahiret hayatının mükafat veya ceza yeri olmasını, onun dünyadaki amelleri belirleyecektir. Bu nedenle dünya hayatı, mü'min için çok önemlidir.

Mü'min, ahirette hesap vereceği gerçeğini unutmamalıdır. Allah dünya hayatında insanların yararlanmaları için çeşitli nimetler yaratmıştır. Mü'min helal kılınan bu nimetleri kullanabilir ancak bu nimetler sadece dünya hayatının geçimliğidir, bel

bağlanacak, kıymetinin üzerinde değer verilecek şeyler değildir. İnsanın hedefi, asıl ve sürekli olan, ahiret nimetini kazanmaya çalışmak olmalıdır.

Allah, dünyayı isteyen dünyaya nimet, ahireti isteyen ahiret nimeti vereceğini beyan etmektedir. Mü'min, hem dünyada hem de ahirette iyilik istemelidir. Sadece dünyada iyilik isteyen istedikleri verilir ama onların ahirette bir nasibi olmaz. Kur'an, böyle kimseleri gafiller olarak nitelemiştir. Sadece ahiret nimetini istemek de uygun görülmemiştir.

Dünyevileşmeye karşı koruyucu faktörler; iman, hicret, ibadetler, muâmelât, ukûbat ve İslâm kardeşliği başlıkları altında incelenmiştir. İman, dünyevileşmeden korunmada ilk ve en temel unsurdur. Çünkü insan, iman ettiği zaman, Allah'ı ve onun nizamını kabul etmiş, o doğrultuda yaşamayı seçmiş demektir.

Sosyal ve fiziki çevre, insanı iyi veya kötü yönde etkileyen en önemli unsurlardandır. Ayetler ve hadisler incelendiği zaman, kişilerin iman ettikten sonra -küfür ortamında yaşıyorlarsa- bulundukları yeri terk edip, mü'minlerin bulunduğu bir yere gitmeleri ve orada yaşayan mü'minlerle beraber dinin gereklerini yerine getirmeleri istenmiştir. Araştırmada, İslâm'ın hicret önerisinin, dünyevileşmeden korunma konusunda da son derece önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmada ibadetler; namaz, oruç, infak, hac, dua ve tevbe başlıkları altında ele alınmıştır. İbadetlerin kulluk görevi olması ve uhrevi olanla kurulan bağı göstermesi bakımından dünyevileşmeden korunmada önemli bir rolü bulunmaktadır. Allah ile bağı sağlam olan ve kulluk görevlerini yerine getiren insanın dünyayı öncelemesi, ahireti unutmaya düşünülemez. Özellikle infakın dünyevileşmeden korunmada rolü büyüktür. Çünkü infak, ahiret nimetini kazanmak için dünya malından vazgeçmedir.

Muâmelât başlığı altında, nikah ve aile, sıla-i rahim, komşuluk ve alışveriş konuları ele alınmıştır. Nikah ve aile olmanın önemini, Kur'an ayetleri göstermektedir. Allah insanları birbirine eş olacak şekilde yaratmış ve eşlerin içine birbirlerine karşı sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmiştir. Evlilik ile eşler muhafaza altında ve güven içindedir. Günümüzde sekülerizmin bireysel yarar ve hazları ön plana çıkarıp aileyi tehdit ettiği görülmektedir. Müslümanlar aile kurumuna sahip çıkarak bu tür akımlara karşı kendilerini ve ailelerini korumalıdır.

Kur'an, sıla-i rahimi terk etmemeleri konusunda Müslümanları uyarmış, insanın üzerinde ebeveyninin ve akrabalarının hakları bulunduğunu bildirmiş, ziyarette, yardımlaşmada ve her türlü hayırda önceliğin akrabalara verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü onların durumlarını herkesten daha iyi akrabaları ve yakınları bile-

cektir. Bunun için de akrabalık ilişkilerinin güçlü olması gerekir. Akrabalarla olan ilişkiler güçlü olduğu zaman insan, çağın sorunu haline gelen bireyselleşme, yalnızlaşma ve dünyevileşme tehlikelerinden de korunmuş olacaktır.

İslâm'ın komşuluk hak ve hukukuna verdiği önem de ayet ve hadislerde işlenmiştir. Komşusuna yardım etmek, ikramda bulunmak, iyi ilişkiler içinde olmak, onun hüznü ve mutlu günlerinde yanında olmak gibi davranışlar kişinin diğerkâmlık sıfatı kazanmasına, dolayısıyla da dünyevileşme tehlikesine karşı korunmasına yardımcı olacaktır.

İslâm'da ahlâka en çok vurgu yapılan alanlardan biri de ticaret hayatıdır. Müslümanlar, hayatlarının her alanında olduğu gibi ticaret alanında da meselelerin dini ve uhrevi boyutunu göz ardı etmemelidir. Kendisine haram kılınan şeylerde fayda olmayacağına inanan ve ahirette bunun hesabını vereceğinin şuurunda olan insanın, dünyevileşmesinin söz konusu olamayacağı aşîkardır.

Kur'an, insanların Allah'a ve çevrelerine karşı fiillerinin nasıl olması gerektiğini açıklamış ve gönderdiği peygamberler vasıtasıyla, insana örnek hayat modelleri sunmuştur. İnsana tavsiye edilen, emir ve yasaklara uygun yaşamasıdır. Bu emir ve yasaklara uygun yaşayanların ödüllendirileceği, uymayanların ise dünya ve ahiret hayatlarında cezalandırılacağı belirtilmiştir. Çünkü suçların cezasız kalması aklen ve vicdanen haksızlıktır. İnsanın, dünyada başıboş bırakılmadığı, kötü amellerinin dünyada ve ahirette cezası olduğu gerçekliğinden hareketle davranışlarına dikkat etmesi, başkalarının hak ve hukuklarına zarar vermek, haksızlık yapmak veya zulmetmek gibi yasaklanan her türlü kötü amelden uzak durması, onu dünyevileşme anaforuna kapılmaktan koruyacaktır. Çünkü onun için sadece dünya hayatı ve sadece kendi menfaati söz konusu değildir. Zira kötü davranışlarından dolayı İslâm hukukuna göre, dünyada da cezalandırılması gerekir.

İslâm, ırk, dil, renk, cinsiyet ve coğrafya ayrımına tabi tutmadan bütün mü'minleri, 'ümme't çatısı altında toplayıp birleyen büyük bir sosyal birlikteliktir. Bu birliktelikte mü'minler, kardeşlik bağı gibi kuvvetli bir bağ ile birbirlerine bağlanmıştır. Müslümanların bu kuvvetli bağının korunması ve her bakımdan desteklenmesi gerekmektedir. Mü'minlerin, gerçek anlamda İslâm kardeşliği ruhuna yani 'ümme't bilincine' sahip olmaları, onları dünyevileşmekten ve bireyselleşmekten muhafaza edecektir.

KAYNAKÇA

Abul, Lamia Levent. “Medya ve Kadın”, **İslam Penceresinden Kadın**, 2. Baskı, DİB Yayınları, 2020, ss.117-133.

Abduh, Muhammed ve M. Reşîd Rızâ. **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm Tefsiru’l Menâr**, (Çev. Mehmet Erdoğan, Ali Rıza Temel, Harun Ünal, Niyazi Beki, Nusret Bolelli), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011.

Acar, H. İbrahim. “Talak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 39, ss. 496-500.

Acar, H. İbrahim. “Mali Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükümü”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, 2003, ss. 75-91.

Akın, Ahmet. “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 29, 2016, ss. 179-211.

Akman. Mustafa. “Mü’mînler Arasında Kardeşlik Hukuku”, **Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, 2020, ss. 292-304.

Akseki, Ahmet Hamdi. **İslam Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir**, (Nşr. H. Tahsin Feyizli), Gaye Matbaası, Ankara, 1981.

Apaydın, H. Yunus. “Karz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt 24, ss. 520-525.

Atar, Fahrettin. “Nikâh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 20017, Cilt 33, ss. 112-117.

Atmaca, Talip “İslâm’da Suç ve Suç ile Mücadele Yöntemleri”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 20, ss. 333-353.

Aybakan, Bilal. “Muamelat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt 30, ss. 318-319.

Aydınalp, Halil. ‘Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme **Kuzey Kıbrıs Örneği**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2018.

Bardakoğlu, Ali. **İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

Bardakoğlu, Ali. “İslam’da Kurban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 25, ss. 436-440.

Bayat, Ekrem “Sekülerizm Tehdidi Altında Müslüman Toplumun Yıpranan Değerleri ve Kur’an” **Amasya İlahiyat Dergisi**, 2022, Sayı 17, ss. 113-145.

Bebek, Adil. “Ceza”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt 7, ss. 469-470.

Beydâvî, Kâdı. **Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl)**, (Ter. Şadi Eren), Işık Yayınları, 2013.

Butrus el-Bustâni, **Muhîtü’l-Muhît**, (Thk. Muhammed Osman), Darü’l-Kütüb el-İlmîyah, Lübnan, 1430/2009.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, 2. Baskı, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1963.

Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt 2, ss. 238-242.

Can, Ali. Kur’an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, Sayı 21, ss. 203-244.

Canbulat, Mehmet. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB. Yayınları, Ankara, 2007.

Cansever, Turgut. **İslâm'da Şehir ve Mimari**, İz Yayıncılık, İstanbul: 1997.

Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammâd. **es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye**, (Thk. Emîl Bedî' Yakub, Muhammed Nebîl Turayfî), Darü'l-Kütüb el-İlmiyah, Beyrut, yy. 1420/1999.

Cilacı, Osman. "Dua", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt 9, ss. 529-530.

Çağrııcı, Mustafa. "İnfak", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt 22, ss. 289-290.

Çağrııcı, Mustafa. "Komşu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 26, ss. 157-158.

Çağrııcı, Mustafa. "Sıla-i Rahim", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 112.

Çakan, İsmail L. "Cami ve Medeniyet", **Cami ve Hayat**, DİB Yayınları, Ankara 2019, ss. 40-49.

Çelebi, İlyas. "Şeytan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 39, s. 99-101.

Çilingir, Lokman. "Ahlak ve Din Eğitiminin Yapısı ve Yöntemi Üzerine", **Felsefe Dünyası Dergisi**, 2020, Sayı 72, ss. 58-75.

Çolak, Abdullah. "İslâm'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler", **İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Cilt 7, Sayı 1, ss. 105-137.

Çubukçu, İbrahim Agah. **İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971.

Derveze, M. İzzet. **et-Tefsirü'l-Hadîs Nüzül Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, (Çev. Ekrem Demir, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Vahdettin İnce, Şaban Karataş, Mustafa

Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Muharrem Önder), 2. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Dölek, Adem. “Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)”, **CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Cilt 14, Sayı 2, ss. 33-56.

Duman, Ali. “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt 35, ss. 383-384.

Ekin, Yunus. “Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı”, **SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6/2002, ss. 77-103.

Ergün, Mehmet. “Fıtır Sadakası”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2018, Cilt 11, Sayı 60, ss. 1260-1269.

Erkal, Mehmet. “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt 44, ss. 197-207.

Ersöz, Resul. “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Hanefî-Matürîdî Çizginin Yeniden İnşasına Dair”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 52, 2020, ss. 239-276.

Ertuğay, Recep. “Salgının Etkileriyle Mücadelede Bir Finansman Kaynağı Olarak Karzı Hasen Müessesesinin Aktif Kılınmasında Hz. Peygamber’in Borç, Borçlu ve Alacaklıya Yaklaşımı”, **Uluslararası İslam Ekonomisi Kongresi Bildiriler Kitabı**, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021, ss. 132-142.

Erturhan, Sabri. “İslâm Ticari Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2010, Sayı 16, ss. 213-246.

Erul, Bünyamin. “Veda Haccı” **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 42, ss. 590-591.

Görgün, Tahsin “Hac”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 14, ss. 397-399.

Güç, Ahmet. “Kurban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, Cilt 26, ss. 433-435.

Güneş, Cengiz. “Kur’ân’da Ticaretin Uhrevi Boyutu”, **GOÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, Cilt 7, Sayı 1, ss. 101-124.

Güngör, Özcan, Fazlı Polat, “Yurtdışında Ramazan’ın Sosyo-Psikolojik Yönleri (Amerika Örneği)”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ty, ss. 125-158.

Hanifi Özcan. **Türk Düşünce Hayatında Mâtüridîlik**, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2015.

Harman, Ömer Faruk. “Hac”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 14, ss. 382-386.

Horozcu, Ümit. “Ahiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, **Din ve Hayat Dergisi**, 6/2012, ss. 104-107.

İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, 7. Baskı, Dar Sader Yayınları, Beyrut, 1432/2011.

İşliyen, Burhan. **Kur’ân-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), CÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018.

Kalıcı, Murat. **Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişken, İbrahim Ural. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, (Ed. İsmail Karagöz), 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2007.

Karaman Hayreddin, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2007.

Kazancı, Ahmet Lütü. **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.

Kesîr, İbn. **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri**, (Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), 33. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2018.

Kurt, Fatih. **Modern Çağın İnanç Sorunları**, DİB. Yayınları, İstanbul, 2019.

Kurtubî, İmam. **El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, (Ter. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul, 2002.

Kutub, Seyyid. **Fizılâl-il Kur'an Kur'an'ın Gölgesinde**, (Ter. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet yayınevi, İstanbul, 1984.

Küçükerman, Önder ve Kenan Mortan. **Kapalıçarşı**, 2. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

Marâğî, Ahmed Mustafa. **Tefsîrü'l-Merâğî**, (Thk. Basil Uyoun As-Soud), 3. Baskı, Daru'l-Kütüb el-İlmiah, Beyrut, yy. 1436/2015.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâr-u İhyâi't Turâsil-Arabî, Beyrut, ty.

Nazıroğlu, Bayramali. "Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dini Medya Okuryazarlığı", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, ss. 191-220.

Özdemir, Şuayib "Toplumsal Birliğin Teşekkülünde İslam Kardeşliğinin Rolü", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt 33, Sayı 3, 1997, ss. 107-115.

Önkal, Ahmet. “Hicret”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt 17, ss. 458-462.

Özcan, Hanifi. **Türk Düşünce Hayatında Mâtüridîlik**, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2015.

Pişkin, Mücahit. **Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Râzî, Fahrüddîn Er-. **Tefsîr-î Kebîr, Mefâtîhu'l-Gayb**, (Ter. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2013.

Sâbûnî, Muhammed Ali Es-. **Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü**, (Ter. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), 6. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt 22, ss. 212-214.

Sönmez, Mahmut. “Eğitim-Çevre İlişkisi”, **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 10, 2017, ss. 105-128.

Şahan, Ramazan. “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, **YDÜ İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss. 113-140.

Şimşek, M. Sait. **Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

Şirin, Mustafa Ruhi. “Medyanın Kör Noktası: Din” **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2021, ss. 129-146.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. **Taberî Tefsiri**, (Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınevi, İstanbul, 2017.

Tatlı, Bekir. "Kur'ân'da “Dünya” ve “Arz” Kelimelerinin Kullanımı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 2005, ss. 259-265.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. **Sünen-i Tirmizî**, (Thk. Ebû Amr Nâsır b. Ahmed b. Bedir b. Ahmed b. En-Neccâr), Dâru'l-Hasen ve Huseyn, Dimyâd, yy. 1436/2015.

Topaloğlu, Bekir. “Tövbe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 41, ss. 279-283.

Uludağ, Süleyman. “Dünya”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt 10, ss. 22-25.

Uludağ, Süleyman. “Takva”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 39, ss. 484-486.

Vehbi, Mehmed. **Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, 4. Baskı, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968.

Yaman, Erkan “Çocukları Medya Karşısında Yalnız Bırakmayın”, **Din ve Hayat Dergisi**, TDV Yayınları, Sayı 1, 2009, ss. 67-69.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt 32, ss. 350-357.

Yavuz, Yunus Vehbi. “Fitre”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt 13, ss.160-161.

Yazır, Muhammed Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

Yıldırım, Ahmet. **Din Dünyevileşme ve Zühd**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Yitik, Ali İhsan “Oruç”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt 33, ss. 414-416.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. **Tâcü'l-Arûs**, (Thk. Nevvâf el-Cerrah), Dar Sader Yayınları, Beyrut, 2011, Cilt 10, s. 301.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. **el-Keşşâf 'an hağâ'ikı ğavâmiżi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, (Thk. Halil Me'mûn Şihâ), Darü'l Marife, Beyrut, 1430/2009.

Zafer, Cem, Pelin Vardarlier. "Medya ve Toplum", **SÜ Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, 2019, ss. 355-361.

Zuhaylî, Vehbe. **Et-Tefsîr'ul-Vasît**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2001.

Zuhaylî, Vehbe. **Tefsirü'l-Münir**, (Ter. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), 5. Baskı, Erkam Yayınları, İstanbul, 2017.